

The background of the cover is a vibrant yellow with intricate white line art. It features two stylized human head profiles facing each other, filled with a grid pattern. A speech bubble with three dots is positioned between the heads. The overall design is modern and academic, suggesting themes of communication and cognitive processes.

JĘZYK W DYSKURSIE

Redakcja naukowa
Joanna Kowalczyk

Język w dyskursie

Język w dyskursie

pod redakcją

Joanny Kowalczyk

© Copyright by Authors & Wydawnictwo Libron
Kraków 2024

ISBN 978-83-67209-85-4

Recenzentka:
dr hab. Jolanta Ignatowicz-Skowrońska, prof. ucz.

Wydanie publikacji zostało dofinansowane przez Uniwersytet Jana Kochanowskiego
w Kielcach

Redakcja: Libron
Korekta: Libron
Projekt okładki: LibronDTP
Źródło ilustracji: pixabay.com
Skład: Dariusz Piskulak

Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner
al. Daszyńskiego 21/13
31-537 Kraków
tel. 12 628 05 12
e-mail: office@libron.pl
www.libron.pl

Spis treści

7 *Słowo wstępne*

SHALA BARCZEWSKA

9 Image schemas and metaphors in education: Implications and entailments of varying construals of class(room)

DOMINIKA JASKÓLSKA-SZELAĞOWSKA

23 Proces komunikowania się u dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Studium przypadku

DMYTRO KLYMENKO

37 Próba analizy funkcjonalno-pragmatycznej terminologii typologicznej folkloru w artykule Dana Ben-Amosa (1989) pt. „Kategorie analityczne a gatunki etniczne”

PATRYCJA KUBICHA-PIETRUSIŃSKA

53 Wartościowanie słowa *brexit* w brytyjskim i niemieckim dyskursie politycznym

IRINA ROLAK

67 „Zrównoważony” jako nowa kategoria wartości, leksem oraz pojęcie w językach polskim i rosyjskim

ANNA SŁOŃ

79 O zmianach semantycznych, erozji znaczenia i subiektywizacji

BARTOSZ SOWIŃSKI

89 The Legacy of the Polish-Lithuanian Commonwealth in English Translation: Preliminary Insights

MAGDALENA AMBRA WÓJCİK

101 Преимущества и недостатки применения корпусного инструментария в лингвистических исследованиях. Некоторые рекомендации

ANASTASSIYA STARODUBTSEVA

- 113** The Russian language as a tool of political influence: from the Russian empire to contemporary realities

TATIANA UTKINA

- 127** Переводы Библии в русской культуре. Краткий обзор

JEWGIENIJ ZUBKOW

- 143** The two duology masterpieces and new dimensions of social banditry

Słowo wstępne

Niniejsza publikacja to zbiór kilkunastu opracowań dotyczących języka i kultury. Zagadnienia poruszane przez autorów obejmują komunikację, semantykę, wartościowanie językowe, także translację. Czytelnik odnajdzie w monografii ciekawie przeanalizowane zagadnienia z zakresu różnych kultur, sposobu dokonywania tłumaczeń i narzędzi wykorzystywanych w tym procesie. Może także zapoznać się z polemiką autorów z przyjętymi normami leksykalnymi lub komunikacyjnymi.

Prezentowana publikacja zawiera rozdziały napisane w trzech językach: polskim, angielskim i rosyjskim. Poruszane tematy nawiązują nie tylko do tych obszarów językowych, ale również do zjawisk obecnych na przykład w dyskursie niemieckojęzycznym. Autorzy opisują zarówno współczesne problemy językowe i kulturowe, jak i odnoszą się do zmian komunikacyjnych oraz znaczeniowych, które zaszły na przestrzeni lat. W części tekstów przedstawiono zagadnienia związane z metodologiami językoznawczymi, co wydaje się wyjątkowo istotne w kontekście dynamiki zmian zachodzących we współczesnych systemach komunikacyjnych na całym świecie.

Shala Barczewska

ORCID: 0000-0001-7896-7025

The Jan Kochanowski University of Kielce

Image schemas and metaphors in education: Implications and entailments of varying construals of *class(room)*¹

Keywords: corpus-assisted discourse analysis, Cognitive Linguistics, image schemas and discourse, teaching evolution.

Abstract: This paper investigates image schemas and metaphorical construals of *class(room)* in the debate over teaching evolution in the US. This context was chosen as questions of whether or how to teach evolution continue to arise at school board meetings, in state legislatures and in local and national courts. The resulting controversies are covered by the press. Barczewska (2017b) suggests that there may be a connection between the way a classroom is construed and the level of student involvement. Thus, recognizing different construals could be of interest not only to linguists and discourse analysts, but also to pedagogues.

Introduction

As Langacker (2008: 43) observes, there are two aspects to meaning: content and construal. The latter “refers to our manifest ability to conceive and portray the same situation in alternate ways.” These alternative ways are often expressed via the linguistic choices we make between varying grammatical forms, conceptual metaphors, and image schema. This paper examines various construals of the *class(room)* by news media within the controversial topic of teaching biological evolution in US schools. The debate as presented by the media in general has been discussed in depth in Barczewska (2017b),

¹ This study was presented at ICLC13, Newcastle, July 2015, participation in which was funded by a grant from Jan Kochanowski University in Kielce.

among others. This paper focuses on the way *class(room)* is construed as that is the epicenter of the debate and has real ramifications for pedagogy.

This paper contextualizes the data by providing an overview of the US debate over teaching evolution. It is followed by a brief summary of the theoretical foundation of corpus-assisted discourse studies (CADS) and Cognitive Linguistics used for this study. Section 4 explains the methodology and the results and analysis can be found in section 5. Discussion and Conclusion sections complete the paper.

1 The US debate over teaching evolution

The debate over teaching evolution in the US school systems can be traced back to legislative proposals in the early 1920s. In 1925, Tennessee was the first state to attach a punishment – a fine – for teaching the evolution of man. The ACLU immediately published an advert offering free legal support to any science teacher willing to challenge the law. In need of publicity, the town of Dayton, Tennessee, convinced teacher John Scopes to confess (although it is unclear whether the event happened or was fabricated). Two prominent personalities took opposing sides with Clarence Darrow assisting the defense and William Jennings Bryan aiding the prosecution. The result was a circus-type atmosphere and an event that continues to reverberate in American culture (Barczewska 2020).

Following the trial, the word *evolution* was virtually removed from science coursebooks and the issue was put on the backburner as more pressing concerns with the great depression and WWII came to the fore. As the post-WWII cold war progressed, the interest in science education increased, and in the 1960s science teachers began challenging anti-evolution laws. In 1968, *Eperson vs. Arizona* made it illegal for a school to ban the teaching of evolution. As a result, legislation began focusing on requiring equal time for creationism and evolution.

However, in the 1980s creationism was determined by the courts to be religious in nature and therefore illegal in the public-school setting. From the 1990s forward, controversial legislation has centered on teaching/discussing the scientific strengths and weaknesses of evolution². The corpus

² One exception was a 2005 case in Dover, PA in which a school board had required science teachers to read a statement explaining evolution was a theory and recom-

used for the present study spans 2003–2012, thereby covering this later stage. However, the mentioned court cases should be kept in mind when excerpts discuss bringing creationism or religion into the school classroom or removing evolution³.

2 Corpus-assisted cognitive linguistic approach to discourse

This paper takes a corpus-assisted cognitive linguistic approach to discourse. This approach is explained in the subsequent sub-sections.

Corpus-assisted discourse studies (CADS)

The term corpus-assisted was chosen instead of corpus-based or corpus-driven based on the definitions of these terms given by Tognini-Bonelli (2001), McEnery, Hardie (2012) and Partington (2004). According to Tognini-Bonelli (2001), research involving corpora can be divided into two main approaches: corpus-driven and corpus-based. The former treats the topic under analysis as a blank slate and uses the data collected from the corpus as the primary source for resulting linguistic theories. In this way, corpus linguistics can be said to be a theory. Alternatively, data collected from a corpus can be used to support pre-existing linguistic theories, in which case corpus linguistics is treated as a method. Although in reality, both approaches are often used in tandem or interchangeably (McEnery, Hardie 2012), the distinction is important to keep in mind when designing and describing research.

Partington (2004) coins the term CADS: corpus-assisted discourse studies, which, in a sense, bridges these two approaches: faithfulness to the corpus and integration of outside knowledge. He (2010: 88) explains CADS as “the investigation and comparison of features of particular discourse types, integrating into the analysis, where appropriate, techniques and tools developed within corpus linguistics”.

mending a book on intelligent design in the library as an alternative. This led to a court case and 2-million-dollar fine.

³ For a more comprehensive history see Barczewska (2017b) Larson (2003) and Witham (2002).

Conceptual metaphors and image schemas

In their seminal publication, *Metaphors we live by*, Lakoff and Johnson (1980) propose that much of our language, particularly the way in which we describe abstract semantic concepts such as time, emotions, life, etc., is metaphorical: *I don't want to waste time on that, I'm in a bad mood, I'm at a crossroads*. Moreover, these metaphorical expressions reveal patterns demonstrating that we construe these concepts metaphorically at the conceptual level: *TIME IS MONEY, EMOTIONS ARE CONTAINERS, LIFE IS A JOURNEY*. These metaphors rely on Idealized Cognitive Models (ICM) – “a conventionalized way of comprehending experience in an oversimplified manner” (Lakoff 1987: 126) – of the semantic domains they employ. Thus, conceptual metaphors rely on mappings between idealized models of semantic domains, e.g., TIME and MONEY, from which lexical expressions are created.

According to Lakoff's (1990) Invariance Hypothesis, image schema provide the structure for mappings within conceptual metaphors. For example, the CONTAINER schema provides structure for metaphorical expressions such as *I'm in a good/bad mood* whereas the SOURCE-PATH-GOAL schema organizes conceptual metaphors such as LIFE IS A JOURNEY. These image schemas enable us to reason about abstract objects as well as “constrain and limit meaning as well as patterns of inference in our reasoning” (Hart 2015: 42). The choice of one image schema over another in discourse has an important effect on how we reason about the topics discussed. This is because different schemas have different topological and relational properties:

- different entailments – defined as functional “implications of the internal structure of image schemata” (Johnson 1987: 22);
- their particular selection in discourse may achieve different ideological effects (Hart 2015: 9).

Regarding the present study, previous analysis of youth and media language suggests that CONTAINER is both a common and limiting schema when used for *class(room)* (cf. Barczewska, Wileczek, Barańska 2016; Barczewska 2017b).

Johnson (1987: 22) lists five entailments of the CONTAINER schema:

- (a) The experience of containment typically involves protection from, or resistance to, external forces.
- (b) Containment also limits and restricts forces within the container.
- (c) Because of this restraint of forces, the contained object gets a relative fixity of location

- (d) This relative fixing of location within the container means that the contained object becomes either accessible or inaccessible to the view of some observer.
- (e) Finally, we experience transitivity of containment. If B is in A, then whatever is in B is also in A.

In looking at these entailments, the notion of *force* is common in three of them. This contributes to another entailment observed by later researchers: once a concept is in, it is hard to get it out – force is necessary. Hart (2011: 183) cites Chilton (1996: 147) in observing ideological implications of the CONTAINER/CONTENT schema: (not) belonging, which can result in the imposition of a “dichotomous Us versus Them construal” and function as a “principle of division”. It also suggests limited capacity, which can justify exclusion. Moreover, there is usually a lid or door to the container that requires a gatekeeper.

3 Methodology

This study is based on a corpus of 503 newspaper and magazine articles from 2003-2012 addressing the debate over teaching evolution in the US (EE312). The process of creating this corpus is described in detail in Barczewska (2017b). A summary of the corpus contents used for this study is provided in Table 1⁴.

The articles were divided according to the article’s stance on teaching evolution: supportive of teaching *evolution* exclusively (E), *open* to teaching alternative theories or subjecting evolution to criticism (O), or attempted *neutrality* (N). The excerpts presented in Section 4 are labeled according to source and stance. For example, O_NEWS_ED_2 identifies the quote as coming from the second news editorial marked (O), whereas E_E_NEWS_36 indicates that the quote comes from article 36 of the Ebsco news articles marked (E).

⁴ The original corpus contained 896 articles; however, 393 of those only mentioned the debate over teaching evolution as a side comment, e.g., in book review or obituary.

Table 1 Composition of EE312 (Barczewska 2017b: 57–58)

Subdivision	Source	Articles
News	ProQuest Research Library (MAG-magazine articles)*	71
	ProQuest National Newspapers Core (NEWS)	108
	EBSCOhost Newspaper Source** (E)	78
Total news (NEWS)		257
Editorial	ProQuest Research Library (MAG-magazine articles)	128
	ProQuest National Newspapers Core (NEWS)	74
	EBSCOhost Newspaper Source (E)	44
Total editorial (ED)		246
Total		503

* ProQuest Research Library was accessed thanks to the Sno-Isle library system.

** The EBSCOhost search engine was accessed via Jan Kochanowski University in Kielce.

The procedure used to analyze the construal of *class(room)* in the data involved uploading the corpus into Wordsmith6 and using the Concord function to identify occurrences of *class(es)* and *classroom(s)*. These excerpts were exported to Excel and marked according to sense, specificity (grounded or ungrounded), image schema(s), and possible metaphors.

4 Results and Analysis

Senses of *class(room)*

Three hundred and eighteen occurrences of *class(room)* were found in the corpus. The senses identified are presented in Table 2.

These senses can fit into one of the general concepts of content, room, or location, both room and lesson, or lesson(s). Their uses can be further classified as (1) specific or grounded uses or (2) general or ungrounded uses. Figure 1 below shows the frequency of each and the interaction between sense and grounding. The inner circle represents grounded use, which favors using *class(room)* to refer to a room or lesson. The outer circle comprises ungrounded instances and favors senses related to content and the lessons.

Table 2 Senses or profile of CLASS AND CLASSROOM in the corpus

Class	Classroom
<ul style="list-style-type: none"> • Group of students in a lesson or studying in the same year • Lesson or series of lessons (general & specific) • Subject (Biology, Religion, History) • Curriculum • The teaching of the curriculum • The time during which the lesson is taught (during class, after class) 	<ul style="list-style-type: none"> • Room (s) (from classroom to classroom, on the classroom wall) • Curriculum (in the science classroom) • Course or lesson (more specific) • Subject (more general – contrast to other subjects)

Figure 1 Senses of *class(room)*

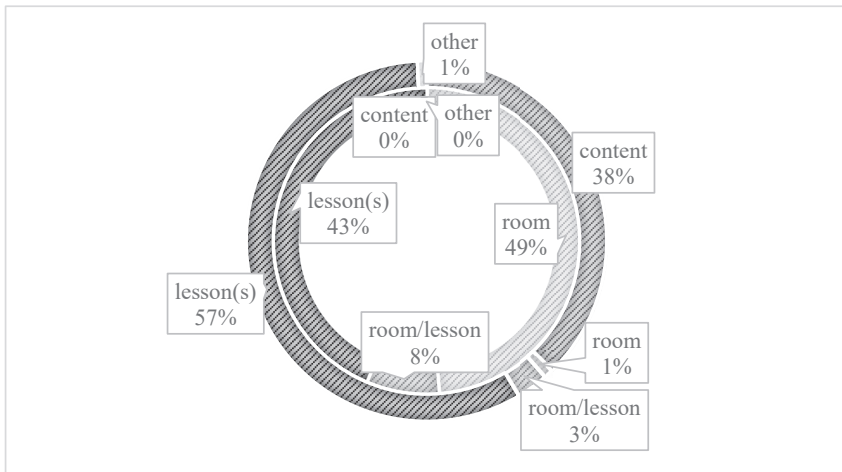
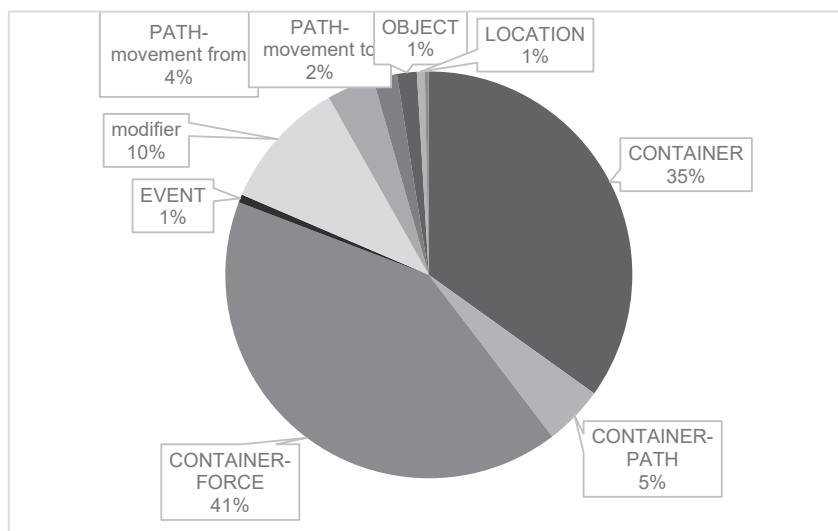

Figure 2 shows the dominant schema in which each use of *class(room)* occurs. As can be seen, CONTAINER is by far the preferred construal with the FORCE schema secondary for over half of those uses. This emphasizes the gate-keeper entailment of the container schema as well as inferences resulting from the walls of the container and the need for force to both insert and remove content.

Alternative schemas are rare but contribute to the metaphorical construals discussed in sections 5.3 and 5.4: A CLASS(ROOM) IS A BATTLEGROUND and A CLASS(ROOM) IS A MARKETPLACE, respectively. Before discussing these, we will look at the most common construal of the classroom as a CONTAINER. Section 5.2 provides a detailed exposition of this construal and includes the secondary FORCE schema as well as the

way different aspects of the ICM of SCHOOL are mapped onto the CONTAINER schema.

Figure 2 Dominant Schema in which *class(room)* appears

A *class(room)* is a container

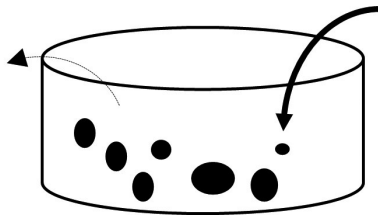
Excerpts (1), (2), and (3) below provide examples the CONTAINER schema.

- (1) (...) that they are best explained by an intelligent cause. But others argue that raising questions about evolution amounts to *slipping God into* the classroom. E_E_NEWS_36;
- (2) 'Would this *bring* religion into the classroom? Religious faith and thinking are *already in* the classroom, as the opinion polls strongly suggest. And the *courts should stay out of it* because O_NEWS_ED_2;
- (3) (...) country about science teachers being demoted or "moved to physical education" because they presented scientific evidence against Darwinism *in* the classroom. N_E_NEWS_103.

In excerpt (1), the classroom is construed as a CONTAINER via the preposition *into*. *Slipping* suggests a lid and subversive behavior on the part of those questioning evolution. In excerpt (2) the CONTAINER schema is lexicalized by *bring into*, *in*, and *stay out of*. This excerpt indirectly questions

the authority of the court over that of school boards, teachers, parents, pupils, etc. Expert (3) addresses the concern about the academic freedom of science teachers who *present scientific evidence* that questions evolution. All of these examples allude to the presence of or need for a gatekeeper. A possible illustration of the image schema is presented in Figure 3, adopted from Barczewska (2017b: 192).

Figure 3. A class(room) is a container

Examples of the entailments mentioned in section 3.2 can be seen in the media reporting. In excerpts (4)-(6), we see examples of force being used to either *block advocates*, *expel challenges*, or *elbow [...] into* the classroom.

- (4) (...) would effectively block advocates of “intelligent design” and other forms of creationism from inserting their ideas into science classes E_MAG_NEWS_18;
- (5) (...) those who would expel all challenges to the Darwinian narrative from the high school classroom are false to their mission of teaching the scientific method. Scientists as they engage in dialogue with others should abhor attempts to close (...) O_MAG_ED_15;
- (6) “[...] our own virulent domestic version of it, under the rubric of ‘intelligent design,’ by elbowing its way into the classroom abrogates the divide between church and state that has served this country so well for so long” E_NEWS_ED_23.

The question is raised, who is the ‘gatekeeper,’ who has the right or responsibility to determine what does(not) get admitted into the classroom? Different suggestions in the corpus range from governing entities such as school boards (7) and state legislators (7) to teaching standards (8) and courts (9):

- (7) (...) *the board* recommended an amendment mandating *BESE* approval of the materials before they’re used *in* the classroom. *Legislators* ignored the recommendation E_MAG_ED_58;

- (8) (...) *president of the Texas Freedom Network*, agreed. She told the Tribune that “*Texas science standards do not call for teaching Creationism in the classroom*” E_E_ED_25;
- (9) Religious accounts of life’s origins have generally *been kept out of the science classroom, sometimes by court order*. But polls show a *majority of Americans* are unhappy with the evolution-only approach E_N_N_12.

Thus, the choice of an appropriate gate keeper is as much a question of expertise as it is of authority: who do parents and citizens trust to make these decisions? And this decision is crucial as space and time are limited *in the class(room)* as expressed in (14).

Such uses demonstrate the limited quantity entailment, in which time also serves as a gatekeeper. In this way, time overrules pedagogical benefits or critical thinking.

A class(room) is a battleground

The second most frequent construal is a subcategory of the ARGUMENT IS WAR conceptual metaphor that is particularly prevalent in this debate as discussed in Barczewska (2017a, 2017b). Within this construal, the classroom becomes either a battleground (11) or the spoils of war (12):

- (10) (...) the people caught in the middle: students who are not learning the lessons they need to understand the world. “The science classroom has become the battleground,” (...) E_NEWS_ED_2
- (11) Dover Meets Darwin: The Battle for Biology Class N_NEWS_ED_3

While this metaphor is frequent, as Lakoff and Johnson (1980: 49) explain, “the ARGUMENT IS WAR [...] metaphor is built into the conceptual system of the culture”, it has entitlements which can be detrimental to a society in general and child education in particular. Specifically, in this context the students and teachers become combatants and those of opposing views are villainized. As Barczewska (2017b: 298) observes:

The use of WAR as a metaphorical source domain often follows what Lakoff (1991b) refers to as “the fairy tale of the just war” scenario, which divides participants according to a moral system of aggressors and victims. The aggressors are construed as being evil and dangerous, whereas the victims are good and innocent. For the most part, in the US press coverage of evolution education those who question the sufficiency of Darwinian

evolution are portrayed as the aggressors, picking fights where few others see a problem.

Within this scenario, there is no option but to dislike, distrust and destroy the opposition. As a result, classrooms are no longer safe spaces for students to explore new ideas. Rather, they must go in ready to fight or defend themselves, lest they be killed or taken captive.

A class(room) is marketplace

A less frequent, but also less violent and perhaps more viable, metaphorical construal is A CLASS(ROOM) IS MARKETPLACE (FOR IDEAS). While this metaphor is preferred by proponents of an open or critical approach to teaching evolution as in (14) and (15) it is also used by evolution only advocates (13).

- (12) “(...) It [intelligent design] hasn’t earned its way into the science classroom,” he said E_N_N_20;
- (13) (...) “All Americans who cherish free speech” should reject any effort to exclude Intelligent design from the classroom and invokes “the free marketplace of ideas” to clinch his case, his words could be incorporated wholesale into Bradley Smith’s ad. E_MAG_ED_81;
- (14) Could it be that the theory of evolution’s judicially sanctioned monopoly in the classroom has backfired? For one thing, the monopoly strengthens claims by intelligent- design proponents that scientists don’t want to be challenged O_NEWS_ED_2.

One of the benefits of this construal is that there is a freer exchange of ideas without the necessity of a lid or gatekeeper or a force to move ideas in or out. In this way, discussion-based learning with its recognized benefits of increased critical thinking skills, increased learning and increased satisfaction is promoted (Sibold 2017).

Moreover, the MARKETPLACE ICM does not presuppose the animosity and winner-takes-all entailment of the WAR ICM. However, such an open approach is often discouraged as it also threatens the authority status and job security of current gatekeepers. Additionally, there is no certainty as to which ideas will be accepted/rejected, which could be perceived as a threat to those who currently have a monopoly.

5 Discussion

Several issues surrounding *class(room)s* are present in EE312. The first is content, either presented in terms of belonging – what does/does not belong in the science/biology/history class(room) – thereby construing an us/them dichotomy, or in terms of permission–what is(not) allowed in the class(room) – thereby requiring a gatekeeper. As a result, *doors* can be *opened* or *closed*. We also see villainization or promotion of different groups depending on what they are *inviting*, *thrusting*, or *injecting* into the classroom. The activity in the classroom *teaching*, *discussing*, and *challenging* also appear.

When these issues are presented, CONTAINER the preferred schema. This is largely because it is a convenient schema when talking about a *class(room)*. This results from our embodied experience of sitting *in* a physical classroom with its four relatively high walls (especially from a child's perspective). Thus, it is unlikely/unnatural to attempt to change such construals.

However, this schema has certain metaphorical and ideological extensions that we should be aware of. Specifically, it creates a potentially misleading sense of limited space and gives authority to gatekeepers who may or may not be adequately trained to make these decisions. Moreover, it provides structural support for negative conceptual metaphors for school such as HELL and PRISON expressed by pupils in previous studies (Barczewska, Wileczek, Barańska 2016). Thus, these extensions are neither limited to press discourse nor the debate over evolution education

Conclusion

This study drew attention to the prevalent metaphorical construal A CLASS(ROOM) IS A CONTAINER as well as the less common alternative metaphors A CLASS(ROOM) IS A BATTLEGROUND AND A CLASS(ROOM) IS A MARKETPLACE. It showed that, while less frequent, the latter metaphor seems didactically more sound in promoting critical thinking and self-motivated learning. This is because it promotes greater student involvement. As such, it represents a call to teachers and journalists to be more conscientious about their lexical choices.

Admittedly this was a small study and further research is needed. Such studies could include a larger amount of data to see how *class(rooms)* are

discussed in relation to other subjects. Surveys could also augment this study by demonstrating which entailments of the metaphors used resonate most soundly or which alternative metaphors would provide both apt and positive alternatives.

References

- Barczewska, S., 2017a, *Communicating Conflict*, „Academic Journal of Modern Philology”, 6, p. 39–54.
- Barczewska, S., 2017b, *Conceptualizing evolution education*, Newcastle upon Tyne.
- Barczewska, S., 2020, *Inherit the Wind: The Movie and the Myth in American Cultural Memory*, [in:] *Confluences of Literature, History and Cinema*, (ed.) A. Szwach, P. Kaptur, Kielce, p. 109–130.
- Barczewska, S., Wileczek, A., Barańska, P., 2016, ‘School? You go because you have to.’ *The linguistic worldview of ‘school’ in Polish and American teen Internet discourse*, „L1 Educational Studies in Language and Literature” 16, p. 1–32.
- Chilton, P. A., 1996, *Security metaphors*, New York.
- Hart, C., 2011, *Moving beyond metaphor in the cognitive linguistic approach to CDA*, [in:] *Critical discourse studies in context and cognition*, (ed.) C. Hart, Amsterdam, Philadelphia, p. 171–192.
- Hart, C., 2015, *Discourse*, [in:] *Handbook of Cognitive Linguistics*, (ed.) E. Dąbrowska, D. Divjak, Berlin, Boston, p. 322–346.
- Johnson, M., 1987, *The body in the mind*, Chicago.
- Lakoff, G., 1987, *Women, fire, and dangerous things*, Chicago.
- 1990, *The Invariance Hypothesis*, „Cognitive Linguistics”, 1, p. 39–74.
- Lakoff, G., Johnson, M., 1980, *Metaphors we live by*, Chicago.
- Langacker, R. W., 2008, *Cognitive grammar*, Oxford, New York.
- Larson, E. J. 2003, *Trial and error*, Oxford.
- McEnery, T., Hardie, A., 2012, *Corpus linguistics*, Cambridge.
- Partington, A. 2004, *Corpora and discourse, a most congruous beast*, [in:] *Corpora and discourse*, (ed.) L. Haarman, J. Morley, A. Partington, Bern, Oxford, p. 9–18.
- Modern Diachronic Corpus-Assisted Discourse Studies (MD-CADS) on UK newspapers*, 2010, „Corpora”, 5, . 83–108.

SHALA BARCZEWSKA

Sibold, W., 2017, *Enhancing Critical Thinking through Class Discussion*, (https://taylorinstitute.ucalgary.ca/sites/default/files/discussion%20based%20learning%20TI%20guide_final.pdf, online: 12.11.2024).

Tognini-Bonelli, E., 2001, *Corpus linguistics at work*, Amsterdam, Great Britain.

Witham, L., 2002, *Where Darwin meets the Bible*, Oxford, New York.

Dominika Jaskólska-Szelągowska

ORCID: 0000-0002-2686-3408

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Proces komunikowania się u dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Studium przypadku

Słowa kluczowe: komunikowanie się, autyzm, mutyzm.

Abstrakt: Warunkiem uczestniczenia każdego człowieka w życiu społecznym jest posiadanie przez niego umiejętności komunikowania się. Wiąże się to z posiadaniem przez jednostkę umiejętności językowych (w tym realizacyjnych), wiedzy dotyczącej samego procesu komunikowania się z uwzględnieniem w tym procesie uwarunkowań kulturowych. U osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu proces komunikacji może przybierać specyficzne formy. Celem opracowania jest zaprezentowanie na przykładzie trzech przypadków dzieci posiadających orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego ze stwierdzonymi zaburzeniami ze spektrum autyzmu, że proces komunikowania się przebiega u nich w indywidualny i specyficzny sposób.

Wstęp

Zagadnienia dotyczące funkcjonowania osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu są tematem interdyscyplinarnym. Komunikacja dziecka w spektrum może przybierać różne formy – od komunikacji werbalnej opartej na bogatym zasobie słownictwa czynnego i biernego, przez ograniczoną do prostych komunikatów komunikację werbalną lub świadomą rezygnację dziecka z wypowiedzania myśli w stosunku do poszczególnych osób i w określonych miejscach (mutyzm wybiórczy), aż po brak interakcji werbalnych.

Przedmiotem analizy w niniejszym opracowaniu uczyniono specyfikę i formy komunikowania się dzieci z diagnozą zaburzeń ze spektrum autyzmu, które posiadają orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego.

Celem badania jest przedstawienie różnych procesów funkcjonowania społecznego trzech osób małych posiadających diagnozę tego samego zaburzenia neurorozwojowego.

Do zebrania i przeanalizowania materiału wykorzystano metodę studium przypadku. Podczas analizy autorka tekstu wspierała się również dostępną dokumentacją, między innymi: wywiadami z rodzicami dzieci, opiniami nauczycieli wychowawców/psychologów/logopedów, informacjami zapisanymi w wielospecjalistycznej ocenie funkcjonowania ucznia (WOPF) oraz w indywidualnych planach edukacyjno-terapeutycznych.

1. Komunikowanie się w autyzmie

Komunikowanie się jest procesem, „(...) przekazywania innym myśli, spostrzeżeń, emocji, czy przejawów woli („chcenia”) pomiędzy nadawcą, a odbiorcą komunikatu (Senderska 2004/2005: 7). Warunkiem zaistnienia skutecznego procesu wymiany informacji jest (...) posiadanie wspólnego kodu przez nadawcę i odbiorcę, by znaczenie, czy informacje zawarte w przekazie mogły być bezbłędnie zinterpretowane” (Reber 2008: 327). Komunikować oznacza tyle, co przekazywać komunikat¹ pomiędzy jego nadawcą a odbiorcą. Kanałem komunikacyjnym może być mowa, jako forma dźwiękowej realizacji myśli (Parys 2019: 90), bądź niewyrażone dźwiękiem niewerbalne środki przekazu (Filipiak 2003: 14).

Każdy normatywnie rozwijający się człowiek został wyposażony biologicznie w umiejętności niezbędne do prowadzenia i uczestniczenia w procesie komunikowania się. Chodzi w tym wypadku o umiejętności percepcji bodźców zewnętrznych, ich przetwarzanie oraz umiejętność produkcji mowy w celu odpowiedzi na zaistniałe sytuacje społeczne. Wraz z rozwojem dziecka oraz zdobywaniem przez nie coraz to nowych doświadczeń komunikacyjnych, uczy się ono reguł zachowania obowiązujących w danej społeczności. W przypadku osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, posiadających deficyty w zakresie inicjowania i podtrzymywania interakcji międzyludzkiej, trudności z rozumieniem zachowań werbalnych i niewerbalnych

¹ Komunikat jest to treść przekazywana określonym kanałem komunikacyjnym, np. dotykowym, wzrokowym, słuchowym (odpowiednio alfabetem Braille’a, gestykulacją, pismem, mową).

innych ludzi, rozumienia niektórych sytuacji społecznych. Często proces komunikowania się jest również zakłócony lub ma specyficzny charakter.

Autyzm jest zaburzeniem neurorozwojowym, nad którym prowadzone są liczne badania naukowe w zakresie różnych dziedzin, na przykład: psychologii, pedagogiki, logopedii czy medycyny. Jednym z pierwszych badaczy zajmujących się tematem „myślenia autystycznego” był szwajcarski psychiatra Eugen Bleuler (1910). Leo Kanner w artykule *Autistic Disturbances of Affective Contact* opublikowanym w roku 1943 opisał specyfikę funkcjonowania osób ze spektrum i zasugerował stworzenie odrębnej jednostki diagnostycznej – *autyzmu wczesnodziecięcego*. Uważał, że dzieci autystyczne „przyszły na świat z wrodzoną niezdolnością do tworzenia zwykłego biologicznie uwarunkowanego kontaktu z innymi ludźmi, tak jak inne dzieci rodzą się z wrodzonym kalectwem fizycznym lub umysłowym” (Gałkowski 1995: 38–39).

Wielu badaczy podkreśla, że pierwsze objawy zaburzeń sugerujących spektrum autyzmu mogą być zauważalne już u dziecka, które nie ukończyło jeszcze 30. miesiąca życia. Wśród nich Zabłocki wymienił: brak nawiązywania relacji wzrokowej z bliskimi osobami, brak umiejętności naśladowania ruchu i dźwięku, brak współdzielenia jednego pola uwagi (Gałkowski 1995: 32). Jednym z pierwszych objawów zaburzeń w spektrum może być również reakcja ciała na dotyk, która często charakteryzuje się unikaniem bliskości (M. Korendo 2017: 231–239), usztywnieniem ciała na dotyk ze strony bliskiej osoby (M. Korendo 2017: 50).

W literaturze zespół cech charakteryzujących osoby w spektrum autyzmu określono mianem „triady zaburzeń ze spektrum autyzmu”. Każdy z wymienionych aspektów rozwoju może być rozwinięty u każdego dziecka w innym stopniu i z różnym nasileniem. W przypadku mowy może być ona znacząco opóźniona w rozwoju, posiadać specyficzne cechy (np. być nacechowana występowaniem echolalii) bądź zwyczajnie nie występować w ogóle lub w określonych sytuacjach społecznych i mieć charakter na przykład mutyzmu wybiórczego. Dzieci w spektrum autyzmu mogą wykazywać szczególne zdolności do przyswajania języków, często absorbując treści, które przykuwają ich uwagę w sposób intensywny i specyficzny. Niekiedy, pomimo polskojęzycznego otoczenia domowego i przedszkolnego, komunikują się one chętniej w języku angielskim, czerpiąc inspirację z bajek, piosenek, a także aplikacji edukacyjnych. Dzięki dostępowi do multimediów, szczególnie treści w języku angielskim, dzieci te zaczynają naśladować struktury, wyrażenia i melodię języka. Język angielski może fascynować dziecko, ponieważ

występuje w kontekście wizualnych, ruchowych i dźwiękowych bodźców, które są często wyraziste, przewidywalne i dostosowane do ich percepcji. U dzieci w spektrum szczególnie istotna jest powtarzalność i rytmika, które pozwalają im bezpiecznie eksplorować i odtwarzać konkretne frazy czy słowa. Wielu rodziców i specjalistów zauważa, że dziecko powtarza po angielsku całe zdania z ulubionych piosenek lub filmów animowanych, co może wynikać z ich fotograficznej pamięci lub wyuczenia fraz na zasadzie echo-lalii (M. Korendo 2017: 50). Taka fascynacja językiem angielskim nie wynika z rozwoju dwujęzyczności w typowym tego słowa znaczeniu, lecz jest raczej efektem izolowanego kontaktu z treściami w tym języku. Dziecko w spektrum może podążać za ulubionymi bohaterami i powtarzać ich wypowiedzi, ponieważ odbiera te formy komunikacji jako wyraziste i zrozumiałe. Treści te bywają dla nich bardziej atrakcyjne niż wypowiedzi dorosłych, które mogą wydawać się chaotyczne i trudne do zrozumienia. Obserwacja dziecka uczącego się angielskich fraz nasuwa pytania o celowość jego wyborów. Oglądając bajki, maluch często przyswaja nie tylko pojedyncze słowa, ale całe struktury językowe, które zaczyna stosować w rozmowach, niezależnie od tego, czy są one adekwatne do sytuacji. Przykładem może być używanie angielskich zwrotów do wyrażania emocji lub prośby o coś konkretnego, co dziecku z trudnościami komunikacyjnymi pozwala zyskać poczucie kontroli nad interakcją (M. Korendo 2017: 50).

Niekiedy taka tendencja budzi niepokój rodziców, którzy obawiają się, że dziecko zaniedba język polski lub przestanie reagować na polskie słowa. Warto jednak pamiętać, że angielski może stanowić dla dziecka rodzaj furtyki komunikacyjnej, która wspiera jego rozwój społeczny i emocjonalny. Dzieci te często stosują znane zwroty jako formę rytuału, który jest dla nich bezpieczny i zrozumiały, a także jako sposób na regulację emocji. Badania wskazują, że dla dzieci autystycznych echolalia może pełnić funkcję adaptacyjną poprzez wspieranie ich zdolności do kontrolowania sytuacji społecznych i wyrażania swoich potrzeb. Wprowadzanie nowych treści i wyrażenie własnych uczuć staje się dla nich prostsze, gdy mają opanowane gotowe frazy zaczerpnięte z ulubionych źródeł. Gdy dziecko korzysta z takich wzorców, zyskuje na pewności siebie i poczuciu bezpieczeństwa, ponieważ ma nawyk korzystania z wyuczonych fraz. Język angielski dla dziecka może stanowić atrakcyjną formę komunikacji, ponieważ jest on głównie kojarzony i doświadczany w trakcie zabaw. Jeden z bohaterów niniejszego opracowania – Nataniel – przyznał, że jest to język którego uczy się podczas „korzystania z niebieskiego tableta” (słowa dziecka).

W dalszej części artykułu zostaną przedstawione przypadki dzieci, z którymi autorka tekstu pracuje terapeutycznie. Wśród przedstawionych przykładów znajdują się dzieci uczęszczające do niepublicznego przedszkola integracyjnego, posiadające orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego. Metoda indywidualnych przypadków, wykorzystana w trakcie prezentowanego tu badania, opierała się na analizie wywiadów z rodzicami dzieci, analizie orzeczeń o potrzebie kształcenia specjalnego, przeglądzie dokumentacji WOPFU (wielospecjalistycznej oceny poziomu funkcjonowania ucznia) oraz IPET-ów (indywidualnych planów edukacyjno-terapeutycznych) opracowanych przez specjalistów pracujących z dziećmi w placówce przedszkolnej.

2. Analiza indywidualnych przypadków

2.1 Aurora

Aurora – dziewczynka urodzona w lipcu 2019 roku. Jest dzieckiem Polki i Hiszpana. Językami komunikacji stosowanymi pomiędzy członkami tej rodziny są: język polski, hiszpański i angielski. Dziewczynka posiada orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego wydane 14 września 2022 roku przez zespół orzekający w poradni psychologiczno-pedagogicznej. Zdiagnozowano u niej zaburzenia ze spektrum autyzmu wraz z mutyzmem wybiórczym². Dziecko uczęszcza do niepublicznego integracyjnego przedszkola. Z wywiadu z mamą Aurory wynika, że rozwój psychoruchowy dziecka przebiegał nieco wolniej niż w przyjętych klasyfikacjach wiekowych. Dziewczynka zaczęła siadać około 8-9 miesiąca życia, zaczęła chodzić, gdy miała 17 miesięcy. Kobieta podkreśliła w wywiadzie, że ciąża przebiegała prawidłowo, poród był naturalny. Dziecko karmiła piersią do 7 miesiąca życia, później włączyła dodatkowo mleko modyfikowane podawane z butelki. Dziecko korzystało ze smoczka uspokajacza do pierwszego roku życia.

² Mutyzm wybiórczy jest zaburzeniem językowym o podłożu psychologicznym. Polega na niemówieniu w określonych sytuacjach społecznych, miejscach lub przejawia się w stosunku do określonych osób. Jest zaburzeniem uznawanym za relatywnie rzadko występujące w populacji. Dotyczy zazwyczaj dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym. Ma charakter zaburzeń symbiotycznych dotyczących relacji z rodzicami – i to z nimi dziecko najczęściej zachowuje kontakt werbalny. Dziecko z mutyzmem wybiórczym rozumie komunikaty, jednak świadomie nie wchodzi w interakcje z wybranymi przez siebie osobami, w określonych miejscach.

Mama dziewczynki podczas wywiadu podkreśliła, że dziecko komunikuje się biegle dwoma językami (polskim i hiszpańskim) i rozumie język angielski. Według opinii mamy do 8 miesiąca życia mowa u dziecka rozwijała się prawidłowo – dziecko powtarzało dźwięki, gaworzyło. Dopóki dziecko nie poszło do przedszkola, rodzice nie zauważali trudności komunikacyjnych dziecka w domu rodzinnym. Jednak mama dziewczynki przyznaje, że w sytuacji gdy Aurora znajdowała się w większym gronie dzieci, na przykład na placu zabaw, to unikała tłoku i towarzystwa rówieśników. Chętnie uczestniczy w zajęciach przedszkolnych, jednak nie nawiązuje w placówce interakcji werbalnej z żadną osobą dorosłą, która w niej pracuje. Rodzice dziecka zaznaczają, że Aurora uwielbia się w domu kłócić o swoje, odmawiać sprzątanania, porządkowania, chowania zabawek itp. Z wywiadu z matką dziewczynki wynika, że Aurora lubi utrzymywać porządek w swoim najbliższym otoczeniu. Jest wytrwała – często próbuje wykonywać daną czynność, aż się jej nauczy, a przynajmniej do momentu, gdy zacznie jej wychodzić w taki sposób, jaki ją zadowoli. Akceptuje jedynie ludzi, których zna i tylko przy nich zachowuje się w miarę swobodnie. Przy osobach nieznanym lub mało znanych albo jest zupełnie wycofana, albo dokonuje ich obserwacji.

Komunikacja dziewczynki w placówce przedszkolnej odbywa się za pomocą elementów komunikacji niewerbalnej. Dziewczynka często poprzez spojrzenie w oczy komunikuje zrozumienie polecenia. Podczas wybierania aktywności dziewczynka wykorzystuje gest wskazywania palcem. W relacji z rówieśnikami zachowana została komunikacja werbalna. Nawiązuje interakcje jedynie z wybranymi dziećmi z grupy przedszkolnej. Dziewczynka mówi cicho i zwraca uwagę na to, czy nie słyszy jej żaden dorosły. Lubi schematyzm i przewidywalność w działaniu podczas zajęć dydaktycznych i terapeutycznych. Wykazuje nadwrażliwość na tłum, duży hałas – unika wtedy kontaktu z grupą, skubie sobie usta palcami, wkłada kosmyk włosów do ust. Dziewczynka jest sprawną poznawczo i motorycznie. Lubi rysować, czytać książeczki. Respektuje zasady panujące w grupie i uczestniczy we wszystkich aktywnościach. Rozpoznaje emocje na obrazkach, określa swoje samopoczucie (wskazując palcem obrazek przedstawiający buzię z określoną emocją, np. buzia uśmiechnięta oznacza radość, buzia smutna oznacza przygnębienie). Podobnie wskazuje przyczyny emocji – spośród podanych obrazków wybiera kilka. Rozumie polecenia kierowane do niej. Przy złożonych poleceniach kierowanych do grupy zdarza się, że trzeba je jej powtórzyć. Dziewczynka ma bardzo ubogą mimikę, nie pokazuje po sobie praktycznie

żadnych emocji czy reakcji. Podczas każdej podejmowanej przez nią aktywności zachowuje jeden wyraz twarzy.

2.2 Gerald

Gerald jest chłopcem, u którego uwidocznione są cechy charakteryzujące funkcjonowanie społeczne dziecka ze spektrum autyzmu. Chłopiec urodził się 13 stycznia 2021 roku. Posiada orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, wydane 26 września 2024 roku przez zespół orzekający w poradni psychologiczno-pedagogicznej. Zdiagnozowano u niego zaburzenia ze spektrum autyzmu (autyzm atypowy)³. Chłopiec uczęszcza obecnie do niepublicznego przedszkola.

Gerald urodził się w rodzinie polskojęzycznej. Jest jedynakiem. Przebieg ciąży matki Geralda był prawidłowy, poród odbył się w sposób naturalny. Matka karmiła Gerarda piersią do 16 miesiąca życia. Z wywiadu z mamą dziecka wynika, że jego rozwój przebiegał prawidłowo. Dziecko zaczęło siadać około 10 miesiąca życia, a chodzić – około 24. Matka dziecka już w okresie niemowlęcym zauważyła nieprawidłowości w jego rozwoju. Chłopiec nie nawiązywał kontaktu wzrokowego, nie utrzymywał wspólnego pola uwagi. Przyznała, że chłopiec praktycznie od pierwszego roku życia wykazywał dużą nadwrażliwość na dźwięki, światło czy określone produkty spożywcze. Dopiero około drugiego roku życia zaczęło dostrzegać samodzielność i indywidualność w postępowaniu dziecka podczas zabawy. Dodatkowo rodzice Geralda zaniepokoiili się brakiem pojawienia się komunikacji werbalnej. Chłopiec zatrzymał się na etapie komunikacji za pomocą elementów dźwiękonaśladowczych.

Gerard jest dzieckiem, u którego występuje opóźnienie w rozwoju mowy, ograniczony kontakt wzrokowy, trudności z dzieleniem wspólnego pola uwagi oraz zaburzenia sensoryczne. Chłopiec przejawia fiksacje wzrokowe na przedmiotach. Nie reaguje na imię, nie podtrzymuje kontaktu wzrokowego. Ma trudności z rozumieniem zasad obowiązujących w grupie przedszkolnej. Naśladuje czynności związane z wykorzystywaniem przedmiotów. Potrafi dokonywać klasyfikacji przedmiotów według określonej cechy.

³ Autyzm atypowy jest jednostką nozologiczną mieszczącą się w klasyfikacji ICD-10 w obrębie całościowych zaburzeń rozwoju (kod F84). Objawy zauważalne są zazwyczaj po ukończeniu przez dziecko 3. roku życia i nie spełniają kryteriów diagnostycznych charakterystycznych dla autyzmu pełnoobjawowego.

Preferuje indywidualną, samotną, swobodną zabawę. Jednak bywają dni, podczas których uczestniczy w zajęciach grupowych.

Dziecko nie komunikuje się werbalnie, jednak reaguje na polecenia. Wykonuje je, gdy mają one konkretny charakter (są precyzyjne), na przykład „załóż czapkę”. Gerald do nawiązania interakcji niekiedy wykorzystuje gest wskazywania palcem lub prowadzi osobę w kierunku pożądanego przedmiotu. Niezadowolenie prezentuje poprzez krzyk, mający charakter nieartykułowanych dźwięków. Kieruje wtedy spojrzenie w stronę nauczyciela, licząc na otrzymanie z jego strony wsparcia. Chłopiec jest na etapie wokalizowania głosek oraz wykorzystywania w procesie komunikacji zwrotów dźwiękonaśladowczych. Słownik biernego i czynnego słownictwa u dziecka jest na bardzo niskim poziomie. Chłopiec nie komunikuje się za pomocą spojrzenia czy wyrazu twarzy. Dźwięki produkowane przez niego często nie mają charakteru komunikacyjnego, są wydawane na przykład podczas samodzielnej swobodnej zabawy.

2.3 Nataniel

Nataniel jest dzieckiem uczęszczającym do jednego z warszawskich niepublicznych przedszkoli integracyjnych. To chłopiec urodzony 2 maja 2018 roku. Posiada orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego wydane przez poradnię psychologiczno-pedagogiczną. Na podstawie obserwacji oraz diagnozy z wykorzystaniem standaryzowanych kwestionariuszy, zdiagnozowano u chłopca zespół Aspergera. Dziecko zostało urodzone siłami natury w 42. tygodniu ciąży. Naturalny proces karmienia od pierwszego roku życia był wspomagany mlekiem modyfikowanym. Mama chłopca nie pamięta, kiedy zaczął głużyć i gaworzyć. Pierwsze słowa dziecko zaczęło wypowiadać około 8. miesiąca życia, a pierwsze zdania – około 18. miesiąca życia. Sprawność ruchowa była również przyswajana przez dziecko zgodnie z przyjętymi normami, tj.: siadanie około 6. miesiąca życia, wstawanie około 8. miesiąca życia, a samodzielne chodzenie – około 13. miesiąca życia.

Nataniel urodził się w rodzinie wielojęzycznej. Matka jest Polką (posiada diagnozę spektrum autyzmu), ojciec jest Serbem. Członkowie rodziny komunikują się za pomocą dwóch języków: języka polskiego (język matki) oraz języka serbskiego (język ojca). Mama chłopca posiada diagnozę o zaburzeniach ze spektrum autyzmu. Nataniel przejawia predyspozycje do komunikowania się za pomocą języka angielskiego – często wykorzystuje elementy języka angielskiego podczas prowadzenia monologów w trakcie samotnej,

swobodnej zabawy. Z wywiadu z matką dziecka wynika, że uwielbia on bajki i filmy dokumentalne realizowane w języku angielskim.

Nataniel jest dzieckiem komunikującym się werbalnie. Rozwój leksykalno-gramatyczny u dziecka jest zachowany. Chłopiec rozumie polecenia, nawet te bardziej złożone. Nie przejawia trudności z nawiązywaniem i podtrzymywaniem relacji z dorosłymi i dziećmi. Rozwój mowy przebiega ze specyficznymi deficytami (wtrącanie angielskich zwrotów w prowadzone przez dziecko monologi, niekiedy prowadzenie ich jedynie w języku angielskim). Dziecko wyraża prośby i potrzeby. Odpowiada na proste pytania, posiada bogaty zasób słownictwa czynnego i biernego. Buduje zdania poprawne pod względem gramatycznym, niekiedy zdarza mu się odpowiadać. Widoczne jest u dziecka obniżenie w zakresie pracy mięśni warg – wynik nieprawidłowego toru oddechowego. Chłopiec wykazuje objawy sygmatyzmu – zamienienia głoskę [sz] na [s], [cz] na [c], [ż] na [z], głoski [r] na [l]. Doskonale dzieło wyrazy na sylaby i głoski, potrafi dokonywać analizy i syntezy wzrokowej oraz słuchowej. Widzi zależności przyczynowo-skutkowe, potrafi opisywać historie obrazkowe. Rozpoznaje i nazywa emocje. Chłopiec często wykorzystuje w mowie dialogowej zwroty w języku angielskim usłyszane wcześniej w domu lub w bajkach/piosenkach. Niekiedy używa stworzonych przez siebie neologizmów i ma trudności ze zrozumieniem tego, iż takie słowa nie istnieją. Chłopiec nie uczestniczył w żadnej konsultacji laryngologicznej, audiologicznej ani fizjoterapeutycznej.

W zachowaniu dziecka obserwuje się nadpobudliwość ruchową, dynamikę oraz chęć narzucania wyznawanych przez dziecko zasad. Zna podstawowe zasady współpracy i po przypomnieniu ich przez terapeutę jest w stanie je respektować. Chłopiec wykazuje ponad przeciętny poziom rozwoju intelektualnego. Na wysokim poziomie kształtuje się pamięć fonologiczna, wzrokowo-przestrzenna, rozumowanie logiczno-matematyczne, pamięć słuchowa. Na poziomie adekwatnym do wieku zostały ukształtowane: rozumowanie pojęciowe, przestrzenne i percepcja wzrokowa. Niżej od przeciętnej ukształtowana jest uwaga selektywna. Chłopiec posiada ubogą mimikę, nie wykazuje żadnych emocji. Ma dobrą pamięć, potrafi przytaczać dialogi usłyszane w bajkach (także te w języku angielskim). Posiada bogaty zasób słownictwa, zadaje dużo pytań, jest zainteresowany otaczającym go światem. Chłopiec wykazuje zdolności matematyczne, językowe oraz plastyczne. Interesuje się liczbami, kosmosem, lubi układać kostkę Rubika. Ma dobrą świadomość językową. Uważnie słucha opowiadań i odpowiada na zadane do nich pytania. Wykazuje nadwrażliwość na dźwięki i zapachy.

Nataniel ma zdolności matematyczne powyżej normy rozwojowej, posiada bogatą wiedzę o świecie. Prawidłowo określa emocje, potrafi przyporządkować ich odczuwanie do określonych sytuacji społecznych. Dziecko nie rozumie ironii, metafor. Często w sytuacjach wzburzenia emocjonalnego potrafi nazywać swoje emocje, prosi o czas na wyciszenie. Przestrzega zasad obowiązujących w grupie. Lubi zasady i podczas gier dydaktycznych pilnuje, aby wszyscy gracze ich przestrzegali. Ma słabą orientację w schemacie ciała i przestrzeni. Potrafi nawiązać i podtrzymać relację w rówieśnikami. Jednak w przypadku relacji z dorosłymi potrzebuje czasu, żeby zaufać i się otworzyć.

Dziecko przejawia niechęć do jakichkolwiek obowiązków, takich jak na przykład chodzenie do przedszkola. Jednak z obserwacji terapeuty współpracującego z dzieckiem, wnioskuje się, że mama chłopca często pozwala na to, by Nataniel sam decydował o sobie, dlatego też dziecko często zwyczajnie nie uczestniczy w zajęciach, przychodzi o różnych porach dnia (na przykład po śniadaniu), nie uczestniczy w przedstawieniach czy wycieczkach organizowanych przez przedszkole. Obserwacja relacji rodzinnych pozwala na wysnucie wniosku, że kobieta (osoba dorosła ze spektrum) przekłada swoje obawy i lęki na dziecko, blokując go tym w doświadczaniu świata. Dziecko jest sprawne fizycznie i manualnie. Samodzielnie wykonuje czynności samoobsługowe. Chłopiec nie lubi czesania włosów oraz przejawia wybiórczość pokarmową (dlatego unika śniadań serwowanych w przedszkolu). Nie lubi mięsa oraz produktów o konsystencji płynnej. Matka podkreśla, że chłopiec preferuje kontakt werbalny z dorosłymi bardziej niż z dziećmi. Przejawia objawy nadwrażliwości słuchowej. Nawet w trakcie zadania zwraca uwagę na dźwięki dochodzące z piętra budynku lub z zewnątrz, na przykład reaguje na odgłos śmieciarki opróżniającej pobliskie kosze. U dziecka widoczne są stereotypie, takie jak poruszanie się w przód i w tył podczas gier dydaktycznych czy specyficzne trzepotanie rękami (przed oczami). Często reaguje krzykiem lub płaczem na sytuacje, które są niezgodne z jego oczekiwaniami. Matka dziecka podkreśla, że chłopiec szybko się rozprasza i często potrzebuje dużo czasu, żeby się skupić.

Podsumowanie

Rozwój dzieci ze spektrum autyzmu charakteryzuje się znaczną nieharmonijnością, co oznacza, że poszczególne sfery ich funkcjonowania rozwijają się w różnym tempie i na różnych poziomach. Te dzieci mogą wykazywać

wyjątkowe umiejętności w niektórych dziedzinach, podczas gdy w innych pozostają daleko w tyle w stosunku do rówieśników. Przykładowo, dziecko może być wybitnie uzdolnione w zakresie pamięci, rozwiązywania problemów matematycznych czy umiejętności wizualno-przestrzennych, ale jednocześnie zmagają się z trudnościami w nawiązywaniu kontaktów społecznych, rozumieniu emocji czy komunikowaniu się w sposób werbalny i niewerbalny. Niektóre dzieci ze spektrum autyzmu mogą rozwijać mówienie później niż rówieśnicy, a nawet gdy opanują mowę, może być ona stosunkowo ograniczona, monotonna, nieelastyczna lub wręcz schematyczna, obciążona trudnościami w modulowaniu głosu i wyrażaniu emocji.

Charakterystyczne dla rozwoju dzieci z autyzmem jest też specyficzne przetwarzanie sensoryczne – mogą być nadwrażliwe lub niewrażliwe na różne bodźce. Na przykład niektóre dzieci mogą odczuwać silny dyskomfort w obecności głośnych dźwięków, intensywnych światła czy określonych tekstur, co powoduje zamykanie się w sobie, agresję lub ucieczkę z danego miejsca. Inne z kolei wykazują słabszą reakcję na bodźce zewnętrzne, co może prowadzić do niewrażliwości na ból lub inne istotne sygnały z otoczenia. Zrozumienie, jak przetwarzają one bodźce, jest kluczowe, ponieważ wpływa to na ich codzienne funkcjonowanie i interakcje z otoczeniem. W kontekście relacji społecznych dzieci z autyzmem często doświadczają trudności z rozpoznawaniem intencji, mimiki czy tonu głosu rozmówcy, przez co ich reakcje bywają niezrozumiałe dla osób z zewnątrz.

Wiele dzieci z autyzmem prezentuje powtarzalne zachowania, które mogą przybierać formę schematycznych ruchów, powtarzania fraz lub zainteresowań bardzo ograniczonymi tematami, czasem nietypowymi, takimi jak szczegóły o dinozaurach czy konstrukcja mostów. Ten rodzaj zachowań pomaga im w obniżeniu poziomu stresu, ponieważ daje im poczucie przewidywalności i kontroli nad sytuacją. Ponadto dzieci te mogą odczuwać silną potrzebę rutyny – zmiany w codziennych schematach czy niespodziewane wydarzenia wywołują u nich niepokój, a nawet napady paniki. Rytuały i powtarzalne czynności dają im poczucie bezpieczeństwa, które jest dla nich kluczowe, by zapanować nad chaosem świata, często dla nich niezrozumiałego. Dzieci z autyzmem mogą także odznaczać się dużą potrzebą samotności, czasem przejawiającą się wycofaniem z relacji z innymi dziećmi. Brak zainteresowania kontaktami towarzyskimi lub trudność w ich nawiązywaniu wynika z faktu, że normy społeczne bywają dla nich nieintuicyjne i trudne do interpretacji. Jednak część dzieci ze spektrum wykazuje chęć bliskości z innymi, choć nie zawsze potrafią to okazać w sposób oczekiwany

przez otoczenie. Kiedy już podejmują próbę nawiązania kontaktu, często napotykać na trudności wynikające z niezrozumienia zasad społecznych, takich jak podtrzymywanie rozmowy czy wymiana spojrzeń. Czasem więc taki dzieci są postrzegane jako nieśmiałe, zamknięte w sobie lub nawet niegrzeczne, podczas gdy one po prostu nie wiedzą, jak odpowiednio reagować.

W procesie edukacji i terapii kluczowe jest indywidualne podejście, które uwzględnia różnorodne potrzeby każdego dziecka. Nieharmonijność rozwoju wymaga dostosowania programu nauczania oraz sposobu komunikacji do specyficznych możliwości i ograniczeń dziecka. Stosowanie metod terapeutycznych (terapia behawioralna, logopedia, zajęcia rozwijające umiejętności społeczne) może wspierać rozwój dzieci ze spektrum autyzmu i pomagać im w lepszym funkcjonowaniu w społeczeństwie. Terapia behawioralna koncentruje się na modyfikacji zachowań poprzez wzmacnianie pozytywnych reakcji i redukcję niepożądanych. Pozwala to dzieciom lepiej radzić sobie w różnych sytuacjach życiowych. Często wykorzystuje się w niej techniki analizy zachowania (ABA), które są dostosowane do potrzeb i poziomu funkcjonowania dziecka, a ich celem jest wspieranie rozwoju umiejętności komunikacyjnych, adaptacyjnych i społecznych. Dzięki pracy nad rozpoznawaniem i wyrażaniem emocji oraz rozumieniem norm społecznych, dzieci uczą się efektywniejszej interakcji z otoczeniem, co wpływa na ich poczucie bezpieczeństwa oraz pewność siebie. Logopedia, koncentrując się na poprawie zdolności komunikacyjnych, wspiera dzieci w rozwoju mowy oraz języka, co jest niezwykle ważne dla ich funkcjonowania w środowisku rówieśniczym i rodzinnym. Część dzieci z autyzmem ma trudności z wyrażaniem swoich potrzeb czy emocji, dlatego terapia logopedyczna może pomóc w nauce skutecznej komunikacji werbalnej lub alternatywnej, w zależności od indywidualnych możliwości. Dodatkowo, logopedia wpływa na poprawę rozumienia języka i stosowania go w odpowiednim kontekście, co jest kluczowe dla efektywnej komunikacji. Zajęcia rozwijające umiejętności społeczne są równie istotnym elementem wsparcia dla dzieci ze spektrum autyzmu, ponieważ uczą się na nich rozpoznawania sygnałów społecznych, odpowiedniego reagowania na emocje innych oraz zachowania się w grupie. Często organizowane są one w formie gier i ćwiczeń zespołowych, pozwalających dzieciom stopniowo przyswajać zasady współpracy, dzielenia się, czekania na swoją kolej, a także nawiązywania i utrzymywania relacji z rówieśnikami. Takie zajęcia pomagają dzieciom w zrozumieniu skomplikowanych aspektów komunikacji niewerbalnej, jak gesty, mimika czy kontakt wzrokowy, co ma kluczowe znaczenie w procesie socjalizacji. Wsparcie

terapeutyczne w zakresie rozwoju umiejętności społecznych i komunikacyjnych może znacząco poprawić jakość życia dzieci z autyzmem oraz ich rodzin, umożliwiając im bardziej harmonijny udział w życiu społecznym.

Bibliografia

- Filipiak M., 2003, *Homo communicans. Wprowadzenie do teorii masowego komunikowania*, Lublin.
- Gałkowski T., 1995, *Dziecko autystyczne w środowisku rodzinnym i szkolnym*, Warszawa.
- Korendo M., Sedivy K., 2017, *Wczesne objawy autyzmu*, [w:] *Diagnoza interdyscyplinarna: wybrane problemy*, (red.) J. Skibska, Kraków.
- Parys M., 2019, *Charakterystyka psychologiczna języka polskiego Jana Baudo-uina de Courtenay. Gramatyki języka polskiego*, Warszawa.
- Reber E. S., 2008, *Słownik psychologii*, Warszawa.
- Senderska J., 2004/2005, *Z teorii i praktyki kształcenia polonistycznego*, „Język polski w gimnazjum”, Kielce.

Dmytro Klymenko

ORCID: 0000-0003-1143-1116

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Próba analizy funkcjonalno-pragmatycznej terminologii typologicznej folkloru w artykule Dana Ben-Amosa (1989) pt. „Kategorie analityczne a gatunki etniczne”

Słowa kluczowe: funkcjonalny pragmatyzm, folklorystyka, typologia, komunikacja (folklorystyczna), tekst (folklorystyczny).

Abstrakt: W opracowaniu podjęta została próba zastosowania funkcjonalno-pragmatycznej metodologii lingwistycznej dla potrzeb folklorystyki, m.in. funkcjonalno-pragmatycznej oceny istniejących w folklorystyce podejść metodologicznych. W celu ustalenia, czym jest gatunek folkloru, zbadane zostały cztery podejścia folklorystyczne. Analiza pozwoliła określić istotę gatunków folkloru na poziomie ontologicznym, metafizycznym, hermeneutycznym, fenomenologicznym, strukturalnym itp. W trakcie omawiania przykładów metodologii folklorystycznych zostały dobrane współczesne odpowiedniki przestarzałych terminów. Określenie podstaw funkcjonalno-pragmatycznej typologii gatunków folkloru umożliwiło uwzględnienie i uporządkowanie różnych gatunków folkloru mających znaczenie dla życia potocznego jego dawnych użytkowników.

Wprowadzenie

Etnolodzy, folklorysty i inni badacze tradycyjnie zajmują się folklorem (i mitem jako jego szczególnym przejawem) dopiero wtedy, gdy zostanie on poddany krytycznej analizie i przestanie pełnić funkcję autentycznej wiedzy praktycznej. Jedynie *folklor* i *mit* zanurzone w mityczno-magicznej rzeczywistości działalności doświadczalnej mogą taką funkcję pełnić. Należy zatem odróżnić rozumienie żywego folkloru (mitu) od rozumienia folkloru jako konstruktu, czyli zjawiska informacyjnego lub semiotycznego.

Wykorzystanie narzędzi pragmatycznych, semantycznych i formalnych pozwala odróżnić owe rozumienia w badaniu folkloru i sformułować problem badawczy – czym jest folklor i jego systemy gatunkowe, rozpatrywane jako przedmiot badań językoznawczych. Rozwiązanie postawionego problemu jest możliwe poprzez analizę stosowanych w folklorystyce podejść metodologicznych, niezbędnych do uzasadnienia optymalnej typologii gatunkowej folkloru, oraz ocenę tych podejść przez pryzmat pojmowania folkloru jako działania dyskursywnego i doświadczenia lingwosemiotycznego.

W kręgach naukowych najbardziej rozpowszechnione są następujące poglądy na temat folkloru. Dla badaczy folkloru stanowi on zbiór określonych tekstów, a także pewnych rodzajów performansów, które powstały w wyniku komunikacji lub ekspresji i wymagają dodatkowego wyjaśnienia. Opierając się na takim wstępnym, raczej klasycznym, rozumieniu pojęcia *folkloru*, stawiam przed sobą następujące cele – po pierwsze, przeprowadzenie funkcjonalno-pragmatycznej analizy terminologii typologicznej folkloru w artykule „Kategorie analityczne a gatunki etniczne” Dana Ben-Amosa (1989), co jest niezbędne dla metodologicznego doprecyzowania terminów w badaniu, a po drugie, ustalenie funkcjonalno-pragmatycznych podstaw typologii gatunkowej folkloru. Praca amerykańskiego folklorysty, opublikowana w polskim tłumaczeniu w czasopiśmie „Pamiętnik literacki”, uwzględnia 4 podejścia do klasyfikacji gatunków w badaniach folklorystycznych: tematyczne, holistyczne, archetypowe, funkcjonalne. Badacz argumentuje, że:

Gatunki etniczne to kulturowe sposoby komunikacji, kategorie analityczne natomiast to modele organizacji tekstów. Te odrębne systemy powinny pozostawać do siebie w takim stosunku jak rzeczywista materia do abstrakcyjnych modeli (Ben-Amos 1989: 307).

Autor podkreśla, że oczekiwana korelacja między systemami kulturowych sposobów komunikacji (inaczej *gatunkami etnicznymi*) z jednej strony a modelami organizacji tekstowej (inaczej *kategoriami analitycznymi*) z drugiej nie zachodzi (Ben-Amos 1989: 307).

Gatunek folklorystyczny, jak i cały folklor, rozumiany przez mnie jako forma działalności lingwosemiotycznej, jest zdeterminowany przez pragmatykę tej działalności. Folklor dotyczy praktycznie wszystkich aspektów działalności człowieka, który posiada mito-magiczny światopogląd. Jeśli przez gatunek rozumiemy formę celowej działalności semiotycznej, to specyfikacja konkretnego gatunku folklorystycznego powinna zależeć nie od tego,

czego dotyczy działalność podmiotu (semantyka, tematyka), ale od tego, co dokładnie, dlaczego i po co ten podmiot robi (pragmatyka), a na dodatek – jak dokładnie on to czyni (forma).

Badając aktualny stan korpusu utworów tzw. „sztuki ludowej”, zwanej potocznie *folklorem*, możemy przyjąć, że mamy do czynienia ze zjawiskiem, które w ujęciu funkcjonalnym i pragmatycznym może być traktowane albo jako żywe, czynne doświadczenie, integralnie wbudowane w działalność życiową człowieka, albo jako pewnego rodzaju „konstrukt” kulturowy. Biorąc pod uwagę te założenia, bardzo ważne jest zwrócenie szczególnej uwagi na metodologię badań folklorystycznych.

Artykuł amerykańskiego folklorysty jest dobrym przykładem prezentacji zmian paradygmatu badań, spowodowanych rozwojem nauki. Przyjrzyjmy się bliżej różnym sposobom rozumienia folkloru wśród folklorystów z analizowanego artykułu. Spróbuję dokonać pojęciowej i terminologicznej oceny problemu przedstawionego przez Bena Amosa i ustalić, czy podejścia wyróżnione i opisane przez tego autora rzeczywiście odpowiadają epistemologicznej pragmatyce typologizacji folkloru.

Interesuje mnie przede wszystkim sposób, w jaki analizowane podejścia metodologiczne – *tematyczne*, *holistyczne*, *archetypowe* i *funkcjonalne* – są wykorzystywane w folklorystyce jako narzędzia badawcze, a także określenie współczesnego rozumienia wspomnianych podejść i ich zastosowania w lingwosemiotyce.

1. Podejście tematyczne

Ben-Amos wyróżnia jako pierwsze tak zwane „tematyczne” podejście folklorystyczne, rozumiejąc je jako ocenę utworów i zjawisk folklorystycznych z punktu widzenia ich tematyki. Autor pisze, że samo pojęcie gatunku w folklorze w tym podejściu jest zredukowane do jedności tematycznej:

Komparatystyczne badania folkloru zajmują się dyfuzją tematów w różnych tradycjach. W tym ujęciu zatem gatunek to kategoria tematyczna. **Kryterium takiej gatunkowej klasyfikacji tekstów jest odpowiedź na pytanie „O czym to jest?”** Legendy są o świętych, bohaterach, cudach i innych zjawiskach nadprzyrodzonych, Märchen [gatunek etniczny – D.K.] są o „bohaterach niskiego stanu zabijających przeciwników, obejmujących królestwa i żeniących się z księżniczkami”; bajki są o zwierzętach i roślinach, przysłowia

zaś zawierają w formie skondensowanej tradycyjną mądrość. U podłoża takiego pojmowania literatury ludowej tkwi założenie, że podobieństwo tematyczne oznacza wszędzie przynależność do tego samego gatunku. Formalna natura danej ekspresji nierozdzielnie związana jest z jej treścią, wszystkie więc opowieści traktujące o tym [...] samym automatycznie tworzą jeden gatunek. Ta koncepcja bezpośredniej współzależności między tematyką a typologią folkloru bezsprzecznie ma pewną istotną wartość metodologiczną, dostarcza bowiem wyraźnych wskazówek przy klasyfikowaniu tradycji, a tym samym przy porównawczym badaniu tekstów pochodzących z różnych kultur. Zarazem jednak prowadzi do ewolucjonistycznych i dyfuzjonistycznych pojęć gatunków folklorystycznych, te zaś nie dają się utrzymać w świetle faktów historycznych i kulturowych (Ben-Amos 1989: 308–309) [pogrubienie – D.K.].

Do przedstawicieli tego podejścia Ben-Amos zalicza takich badaczy (folklorystów), jak: Stith Thompson (1885–1976), Joseph Jacobs (1854–1916) i Herbert Jennings Rose (1883–1961).

Przy uważnej lekturze cytowanego fragmentu łatwo zauważyć jego wewnętrzną niespójność. Autor streszcza poglądy tych badaczy, zwracając uwagę, że głównym kryterium identyfikacji i opisu gatunków folkloru jest tematyka. Tymczasem „święci, bohaterowie, cuda, zjawiska nadprzyrodzone”, a także „zwierzęta i rośliny” to nie tematyka, lecz semantyka, „tradycyjna mądrość w skondensowanej formie” to połączenie formy i pragmatyki, a jedynie przygody „bohaterów niskiego stanu zabijających przeciwników, obejmujących królestwa żeniących się z księżniczkami” można warunkowo uznać za tematykę, choć jest to raczej motyw charakteryzujący pewne gatunki narracyjne.

Mówiąc o treści konkretnego utworu folklorystycznego, należy wyraźnie odróżnić treść semantyczną tekstu (o czym jest tekst, jakie informacje są w nim prezentowane) od tematu właściwego (tj. uogólnionej informacji polowej poziomu makrosemantycznego).

Z tego, co przedstawił Ben-Amos, można wywnioskować, że przedstawiciele podejścia tematycznego byli zainteresowani nie tyle tematyką, co samą semantyką. Obecnie podejście to można nazwać *semantycznym*. Ale nawet gdyby wspomniani badacze zawężili swoje kryteria do tematyki, trudno byłoby stwierdzić, czy przy takim podejściu można mówić o gatunkach folklorystycznych. Można znaleźć teksty z różnych gatunków folkloru na ten sam temat (o podobnym wydarzeniu lub podobnym polu semantycznym), ale niepotrzebne jest wyodrębnienie specjalnego gatunku folkloru o *zwierzętach*

w ogóle, o proroczych zwierzętach w szczególności lub o zwierzętach pomagających ludziom. Definiowanie pola semantycznego jako gatunku wyrażającego temat jest niewłaściwe, ponieważ na ten sam temat lub na temat tego samego obiektu tematycznego (np. ptaka składającego jaja) może istnieć piosenka, bajka, zagadka, wierzenie, magiczny rytuał, porada i wiele innych wariantów gatunkowych folkloru.

Sam Ben-Amos neguje produktywność takiego podejścia. Jest ono niewłaściwe i budzi poważne wątpliwości. „Tematyczne” myślenie o gatunkach folkloru wiąże się z błędem logicznym, polegającym na zastąpieniu przyczyny skutkiem („jeśli X to Y” > „jeśli Y to X”). Bardziej poprawnym myśleniem jest stwierdzenie, że gatunek wpływa na wybór semantyki i tematyki w treści tekstu folklorystycznego.

Semantyka każdego gatunku definiuje sytuację referencyjną i poprzez nią stwarza określone scenariusze tematyczne. Elementy pola semantycznego takiej sytuacji są uporządkowane w realizacji mownej w zależności od strategii zachowania dyskursywnego (najczęściej jest to strategia narracyjna, rzadziej deliberacyjna lub ekspresywna, jeszcze rzadziej preskrypcyjna). Referencyjne przestrzenie sytuacyjne odnaleźć można także w nienarracyjnych gatunkach folkloru tekstowego, zarówno liryczno-epickich, jak i czysto lirycznych: liczne są pieśni zakłęciowe, miłosne, obrzędowe czy żartobliwe o zwierzętach i roślinach, siłach i zjawiskach nadprzyrodzonych (zwykle o charakterze immanentnym) (zob. Крутлов 1989: 35–50, Вайтквявичене 2005: 375–384], tj. semantycznie zgodne z podejściem tematycznym, charakterystycznym dla bajek czy legend.

Co więcej, sytuacja wygląda podobnie w przypadku komunikatywnych (nietekstowych) gatunków folkloru, na przykład powiedzeń folklorystycznych¹, klątw czy życzeń. Mogą one zawierać motywy semantyczne i tematyczne, które wcześniej zostały uznane za wyznaczniki bajek lub legend. Przykłady obejmują liczne powiedzenia folklorystyczne o ptakach w ich magicznej funkcji (są one przedmiotem mojego badania poza niniejszym artykułem), klątwy wzywające do zaświatów oraz zaklęcia lub życzenia, skierowane do świętych lub sił boskich (zob. Виноградов Н. [Вып. I–III] 1907–1909, Вельмезова 2004).

Jak widać, semantyka lub tematyka mogą zyskać na znaczeniu, ale nie w kontekście zdefiniowania istoty gatunku folklorystycznego, a jedynie

¹ Gatunek *powiedzenie folklorystyczne* rozumiany jest jako model konstrukcji tekstowej o charakterze *jedności ponadfrazowej* (zob. Klymenko 2022: 112).

w kontekście semantycznej lub tematycznej typologizacji tekstów konkretnego gatunku. Same gatunki nie są określane przez semantykę lub tematykę, ale raczej (w myśl metodologii pragmatyzmu funkcjonalnego) są uwarunkowane tak zwanymi *strategiami dyskursywnymi* (zob. Лецак 2017: 261–280), które jednak całkowicie zależą od dyskursywnego nastawienia względem werbalizacji wyobrażeń mito-magicznych, motywowanego pragmatyką społecznej działalności lingwosemiotycznej.

Oczywiste jest, że twórcy badań folklorystycznych zauważyli korelację gatunków z takim czy innym tematem i/lub semantyką, co znalazło odzwierciedlenie we wczesnych klasyfikacjach folkloru. Przykładowo, dla jednego z nietekstowych gatunków – wierzeń – analizowanych przy użyciu tego podejścia, Charlotte Burne wyróżniła takie klasy, jak: *wierzenia o niebie, wodzie, zwierzętach, ludziach* itp. (zob. Гыцев 1967: 98–99).

Zatem rozważane podejście tematyczne we współczesnych badaniach folklorystycznych należy rozumieć jako semantyczny aspekt wewnętrznej typologii poszczególnych gatunków. Można nawet założyć, że możliwe jest opracowanie semantyczno-tematycznych kryteriów takiej typologizacji.

Przyczyną niepowodzenia w uzasadnieniu podejścia tematycznego w badaniach Ben-Amosa jest lekceważenie pragmatyki etnograficznej. Dla etnografów i folklorystów zdefiniowanie nazwy gatunku folkloru ma zupełnie inny cel, a mianowicie naukowe skatalogowanie w ogólnym wykazie zebranych gatunków folkloru.

Podsumowując, mogę zgodzić się z autorem, że podejście tematyczne nie powinno być wykorzystywane do typologizacji gatunków jako takich, ale może być brane pod uwagę jako technika pogłębionej klasyfikacji w obrębie konkretnego gatunku.

2. Podejście holistyczne

Drugie podejście do badania korpusu folklorystycznego Ben-Amos nazywa „holistycznym”. Pod podejściem holistycznym badacz rozumie traktowanie zjawisk folklorystycznych jako całości formalno-tematycznych, które charakteryzują się organiczną jednością, samoidentyfikacją. W artykule czytamy:

Zgodnie z holistyczną koncepcją gatunków folkloru bajki i pieśni, zagadki i przysłowia to nie zlepki epizodów lub przypadkowe połączenia metafor, ale formalne i tematyczne całości odznaczające się organiczną jednością.

Jedność owa to ontologiczna rzeczywistość każdej formy folklorystycznej; nie jest ona uzależniona od żadnego nastawienia teoretycznego lub uwarunkowanej percepcji i nie ulega zmianie wraz ze zmianą punktu widzenia w analizie. Gatunki poddają się więc opisowi strukturalnemu w tym sensie, że teoretycznie możliwe jest ukazanie, jak różne elementy tych form wiążą się ze sobą, tworząc odrębne jednolite pola działania. Jedność znamionującą każdy gatunek folkloru przyjmuje się w badaniach zorientowanych holistycznie jako założenie podstawowe, dlatego też główny wysiłek skupia się tu raczej na odkrywaniu niż na systematyzacji, jaka charakteryzuje szkołę porównawczą. Folklorystycy reprezentujący ten kierunek mają odkrywać istniejącą strukturę komunikatu werbalnego, której nie muszą być świadomi mówiący lub śpiewający i jego odbiorcy, ci bowiem mogą wprawdzie reagować intuicyjnie na wszelkie pogwałcenie strukturalnych zasad takiego komunikatu, nie potrafią jednak określić dokładnie, skąd bierze się ich uczucie zawodu i niespełnionych oczekiwań. Potrafi to wskazać jedynie ten, kto odkrył strukturę formalną danego gatunku (Ben-Amos 1989: 312) [pogrubienie – D.K.].

Problem polega na tym, że utwory folklorystyczne są pojmowane tutaj jako byty same w sobie, posiadające własne immanentne cechy, które odgrywają kluczową rolę w definiowaniu ich gatunku, niezależnie od metod badania gatunku (i od ich funkcjonowania). W tym metafizycznym podejściu określenie „ontologia” odnosi się do ontologii metafizycznej. Wśród przedstawicieli podejścia holistycznego autor wymienia następujących badaczy: Carla Wilhelma von Sydowa (1878–1952), Władimira Jakowlewicza Proppa (1895–1970), Alana Dundesa (1934–2005), Claude’a Lévi-Straussa (1908–2009).

Jeśli zwrócimy uwagę na powyższy cytat, można zauważyć, że jest to podejście, które można równie dobrze nazwać podejściem *strukturalnym*, *fenomenologicznym* lub *gestaltowskim*. We wszystkich przypadkach przyjmowane jest nastawienie na obiektywną esencjalną samoistość gatunku folklorystycznego, która przejawia się w konkretnych tekstach folklorystycznych, czyniąc je tym samym wzorcami danego gatunku. Obiektywizm takiego bytu jest podkreślany przez nieistotność procedur epistemologicznych i metodologicznych: nie ma znaczenia, jakie jest nastawienie badacza, obiekt pozostaje sam w sobie niezależnie od badacza. Trudno powiedzieć, w jakim stopniu takie podejście jest charakterystyczne np. dla Władimira Proppa, który w swoich badaniach sporo miejsca poświęcił określeniu roli i funkcji postaw w strukturalnych elementach folklorystycznych. W tekście Ben-Amosa czytamy:

Władimir Propp, który jako jeden z pierwszych zastosował podejście holistyczne do gatunków folkloru, naśladował właśnie metody klasyfikacji przyjęte w naukach przyrodniczych i swój opis uważał za morfologię bajki ludowej. Przez analogię do terminu *m o r f o l o g i a* w botanice traktował opis bajki jako „opis według jej części składowych oraz stosunku części względem siebie i względem całości” (Ben-Amos 1989: 313).

Chodzi o podejście czysto strukturalne. Taki strukturalnie integralny obiekt musi dysponować immanentnym istnieniem ontologicznym, ponieważ niewątpliwie mowa tu o jakimś bycie samym w sobie i dla siebie. Trudno powiedzieć, jaki status ontologiczny ma ten byt. Taka ontologiczna rzeczywistość może być albo obiektywno-immanentna (realizm metafizyczny), albo konceptualno-fenomenologiczna (indywidualistyczny antropocentryzm). Idea „odkrywania” istoty gatunków folkloru bardzo przypomina metodę ejdetycznego uchwycenia fenomenologów czy metodę wczucia się przedstawicieli tzw. psychologii „rozumiejącej”. Jednocześnie częściowo autor klasyfikacji w ramach podejścia holistycznego oznacza podejście strukturalne, ponieważ podstawą zrozumienia gatunku jest idea pewnego rodzaju struktury immanentnej.

Z dotychczasowych obserwacji wynika, że autor klasyfikacji rozumie podejście holistyczne przede wszystkim jako strukturalne, zapominając, że analiza strukturalna w każdej ze szkół strukturalizmu była rozumiana zupełnie inaczej, podobnie jak obiekty takiej analizy. Jednocześnie niektórzy strukturaliści, w większym czy mniejszym stopniu, definiowali strukturę jako zbiór relacji funkcjonalnych związanych z pragmatyką społeczno-psychologiczną (szkoła praska) lub etnokulturową (szkoła londyńska). Brali oni pod uwagę rolę i funkcjonowanie struktury, a nie tylko rozpatrywali wewnętrzną (morfologiczną) strukturę obiektu, w dodatku zamkniętą samą w sobie. W związku z tym Ben-Amos definiuje podejście holistyczne jako analizę strukturalną, w której ważne jest, jak struktura jest zorganizowana, ale nie jest ważne, jak struktura funkcjonuje i jakie funkcje i role spełnia. Nie jest również ważne, dlaczego taka struktura jest potrzebna. Takiego podejścia nie było jednak w konceptualizacji Proppa czy Lévi-Straussa. Można powiedzieć, że elementy podejścia holistycznego, ale nie w interpretacji fenomenologicznej czy metafizycznej, są całkiem właściwe dla konceptualizacji gatunków folklorystycznych, ponieważ wiąże się to z jasnym określeniem istoty każdego z typów i każdego z kolejnych elementów taksonomii.

Minusami podejścia holistycznego są: po pierwsze, wyeksponowany obiektywizm (przy którym nie bierze się pod uwagę faktu, że samo zrozumienie i wyodrębnienie gatunku jako pewnego integralnego obiektu wymaga pewnej systemocentrycznej postawy metodologicznej badacza, a nie jest nieuniknioną wartością immanentną); po drugie, fakt, że przewiduje ono zamierzony esencjalizm (przy którym nie uwzględnia się ani relacji funkcjonalnych gatunków między sobą, sugerując pojawienie się gatunków hybrydowych, ani pragmatycznych relacji gatunków z doświadczeniem i specyficzną działalnością podmiotu folklorystycznego, w świadomości którego taki gatunek istnieje).

3. Podejście archetypowe

Archetyp jako kategoria analityczna ma ugruntowaną pozycję w psychologii i jest związany z pierwotnym (*arche*) typem podświadomych zbiorowych wyobrażeń o różnych obiektach i procesach zachodzących w świecie. Ben-Amos stawia tezę o gatunkach folkloru, które można uznać za kategorie uniwersalne tylko wtedy, gdy obrazy strukturalne (prototypy), tematy i zastosowania gatunku w różnych kulturach mają się pokrywać (Ben-Amos 1989: 315). Aby zweryfikować swoją tezę, Ben-Amos analizuje prace André Iollesa (1874–1946) i Kurta Rankego (1908–1985):

Aby gatunki folkloru można było uznać za kategorie uniwersalne, wzorce strukturalne, tematyka i społeczne użycie każdego z nich muszą się wszędzie z sobą pokrywać. Jeśli legenda np. ma być kategorią międzykulturową, opowieści o świętych muszą we wszystkich tradycjach stosować się do tego samego wyraźnego wzoru. **Jeśli zaś wzory takie są rzeczywiście powszechne, oznacza to, że gatunki folklorystyczne są ontologicznie niezależne od kultury i nie podlegają różnym uwarunkowaniom społecznym. Ich podobieństwo tematyczne i niezmiennosc formalną należy wówczas tłumaczyć transcendentnymi, ponadkulturowymi, uniwersalnymi archetypami.** (Ben-Amos 1989: 315) [pogrubienie – D.K.].

Oznacza to, że autor nie zakłada innej możliwości uniwersalizacji, jak tylko kosztem jedności pochodzenia gatunków folklorystycznych. Takie podejście było charakterystyczne dla przedstawicieli XIX-wiecznego historyzmu (np. koncepcja istnienia języka protoindoeuropejskiego w gramatyce porównawczo-historycznej). Niemal do końca XIX wieku historycy języka

próbowali odpowiedzieć na pytanie, dlaczego podobne lub analogiczne zjawiska istniały w różnych językach, zakładając, że tak było, ponieważ języki te były ze sobą powiązane wspólnym pochodzeniem. Powstanie językoznawstwa geograficznego, a także rozwój funkcjonalnych i psychosocjologicznych nurtów językoznawczych (J. Baudouin de Courtenay, F. de Saussure, przedstawiciele *szkoły praskiej*) pozwoliły udowodnić, że koncepcja pokrewieństwa języków nie wytrzymuje krytyki, a typologiczne podobieństwo języków powstaje niezależnie od ich pokrewieństwa. Znacznie większe znaczenie mają czynniki kontaktów społecznych, w tym komunikacji. Do końca XIX wieku nie było w zwyczaju brać pod uwagę takich czynników jak kontakt (a w konsekwencji wzajemny wpływ języków) i komunikacja, dlatego Jan de Vries i jego zwolennicy na pytanie, dlaczego wszyscy ludzie na terenach germańskich mówią po niemiecku, odpowiadali, że istnieje *duch germański*, w ramach którego można sobie wyobrazić archetyp. Badanie zjawisk informacyjnych (w tym semiotycznych) przez pryzmat pojęcia archetypu jest bardzo problematyczne, ponieważ wymaga ono ontologicznego zdefiniowania istoty tego ostatniego. Obecność pewnych pierwotnych „przed-gatunków” lub „pra-gatunków” folkloru, z których wywodzą się wszystkie istniejące, nieuchronnie stawia przed badaczem pytanie: jaka jest natura tych archetypów (idealno-metafizyczna, psychologiczna lub psychofizjologiczna) i, co najważniejsze, w jaki sposób następuje niezależne wyłanianie się współczesnych gatunków folkloru narodowego z tych pierwotnych źródeł. Odpowiedzi mogą być dwie: idealna emanacja lub natywizm (genetyczna transmisja wrodzonych idei).

We współczesnej terminologii tak zwane „archetypowe” podejście opisane przez Ben-Amosa można by po prostu nazwać *historyczno-genealogicznym* i opiera się ono na natywistycznych założeniach o istnieniu dwóch wrodzonych uniwersalnych czynników w genealogicznej jedności gatunków folkloru – *postaw ludzkiego rozumu* (w rozumieniu André Lollesa) i *potrzeb ludzkiej duszy* (w rozumieniu Kurta Rankego). Obaj badacze wywodzili swoje rozumienie „archetypów ontologicznych” (termin Ben-Amosa) bezpośrednio z tekstów folklorystycznych.

Usprawiedliwiając wymienionych w artykule badaczy, zauważmy, że takie rozumienie wynikało z metodologicznej konieczności wyodrębnienia w ówczesnych badaniach czystych typów pierwotnych (kategorii gatunkowych), dla których następnie ustala się tekst folkloru, jego funkcję i pragmatykę. W ten sposób Lolles ustanawia prymat rozumu (jako archetypu) w odniesieniu do ustnych gatunków etnicznych, które z kolei stają się prototypami

dla wtórnych form literackich. Natomiast w rozumieniu Rankego emocje i potrzeby psychiczne archetypowo dominują w przypadku stosowania gatunków folklorystycznych. Można zgodzić się z Ben-Amosem, że postawy umysłu i potrzeby psychiczne istnieją w rzeczywistości, niezależnie od folkloru, przy czym zdecydowana większość z nich jest uwarunkowana gatunkowo. Autor nie rozwija jednak swojej myśli, a zatem trudno powiedzieć, czy wspomniane kategorie istnieją samodzielnie jako byty ontologiczne (przekazywane z osobnika na osobnika w drodze dziedziczenia lub dostarczane każdemu podgatunkowi jako całości z pewnego zasobu ogólnogatunkowego), czy też są czysto mentalnymi procesami informacyjnymi przebiegającymi w świadomościach osobników w trakcie ich interakcji wewnątrz- i międzygatunkowych. Ben-Amos nie widzi możliwości połączenia kategorii rozumu i potrzeb psychicznych w badaniu gatunków folklorystycznych. Rozwiązaniem tego problemu mogłoby być funkcjonalno-pragmatyczne rozumienie tekstu i gatunku folklorystycznego, zarówno jako wyobrażenia, jak i intencji podmiotu, rozpatrywane w ramach teorii dyskursu, opracowanej przez O. Leszczaka (2016). Zarówno postawy rozumu (w tym jego egzystencjalne „troski”, o których pisał Iolles), jak i potrzeby psychiczne (w koncepcji Rankego) mogą być reprezentowane jako kognitywno-psychologiczne podstawy ludzkiego doświadczenia egzystencjalnego, wchodzące ze sobą w interakcje i generujące modelowe rozwiązania pragmatyczne. Dla człowieka współczesnego takie rozwiązania mogą przybierać postać modeli zachowań potocznych, społeczno-politycznych, ekonomicznych, poznawczych, estetycznych czy światopoglądowych, podczas gdy dla człowieka żyjącego w odległej przeszłości mogą to być modele zachowań mityczno-magicznych, których werbalną formę stanowiły modele gatunkowe folkloru pojmowanego jako dyskurs.

Można przypuszczać, że podejście nazwane tu „archetypowym” jest swą wersją egzystencjalizmu, którą z dużą ostrożnością można by wykorzystać do współczesnych badań nad gatunkami folkloru. Trzeba bowiem pamiętać, że współczesny badacz jest produktem swojej epoki i nie ma bezpośredniego dostępu do wzorców myślenia mityczno-magicznego, a gatunki folklorystyczne (zwłaszcza te najbardziej archaiczne i egzotyczne), z którymi pracuje, są przez niego „widziane” i rozumiane nie zawsze adekwatnie do funkcji i pragmatyki, którym były podporządkowane w epoce ich „żywego” funkcjonowania.

4. Podejście funkcjonalne

Z definicji ostatniego rozpatrywanego przez Ben-Amosa podejścia, a mianowicie podejścia funkcjonalnego, wynika, że jego przedmiotem w folklorystyce powinna być funkcja określonego gatunku. Analizując to podejście, autor przyjmuje perspektywę Williama R. Bascoma (1912–1981). Główne kryteria klasyfikacji gatunków folklorystycznych w ramach podejścia funkcjonalnego rozumie jako „związki między formami sztuki werbalnej a potrzebami kulturowymi, psychologicznymi i społecznymi są też głównym przedmiotem analizy przy funkcjonalnym podejściu do klasyfikacji literatury ustnej” (Ben-Amos 1989: 316).

Autor wspomina, że relacja między formami mowy folkloru a szeroko rozumianymi potrzebami jest typowa dla badań antropologicznych, dlatego słuszniej jest nazywać to podejście *antropologicznym* niż funkcjonalnym. Pojęcie potrzeby opiera się na relacjach zależności kauzalnej (przyczynowej), podczas gdy funkcjonalizm implikuje w znacznie większym stopniu teleologiczne aspekty działalności, tj. wyznaczanie celów. Istotne jest nie tyle to, dlaczego pewne formy folklorystyczne powstają, ale po co są potrzebne.

Spróbujmy odpowiedzieć na pytanie, czym jest fenomenologia gatunków folklorystycznych. Należy wspomnieć, że istniały trzy kierunki w szeroko rozumianej fenomenologii: Kanta, Hegla i Husserla, wszystkie te fenomenologie łączy jedno i to samo, wszystkie one zadawały pytanie, co jest istotą zjawisk(a). Wszyscy trzej filozofowie starali się nie redukować badania zjawisk do ich opisu, ale pojąć ich istotę, którą jednak rozumieeli na różne sposoby, co więcej, na różne sposoby rozumieeli samą ontologię istoty (Pазеев 1997: 73). Fenomenologia Hegla jest czysto metafizyczna (idealistyczna), Kanta – konceptualistyczna (transcendentalna), a Husserla – logiczna. Jednocześnie każda z fenomenologii „poszukuje” esencji w jakiejś sferze bytu, czyli jest z natury ontologiczna. Po prostu dla każdej z nich istotna jest inna ontologia. Antropocentryści, dla których istotna jest sfera ludzkiego bytu doświadczalnego, uważają tę sferę za ontologiczną. To samo dotyczy fenomenologów we współczesnym znaczeniu tego słowa (tj. zwolenników Husserla). Oni, podobnie jak antropocentryści, traktują inteligibilny świat człowieka jako pewną sferę bytu, ale jednocześnie zaprzeczają jego doświadczalnemu i psychologicznemu charakterowi, podobnie jak idealiści metafizyczni.

W tym przypadku określenie tego podejścia jako fenomenologicznego, w przeciwieństwie do podejść ontologicznych, jest również nieściśle, ponieważ, z jednej strony, poszukiwanie istoty (fenomenologia) nie jest

bezpośrednio związane z problemem ustalenia istotowych właściwości obiektu, a z drugiej strony, samo podejście fenomenologiczne zakłada obiektywną i niezależną od podmiotu obecność istoty w świadomości tego samego podmiotu. Autor podkreśla, iż istota gatunków folkloru nadal zależy od tego, jak są one rozumiane i używane przez nosicieli folkloru:

Przy wyodrębnianiu gatunków opierają się oni **nie na wewnętrznych właściwościach ustnych form literackich**, lecz **na tym, jak ich cechy są postrzegane i rozpoznawane przez samych użytkowników owych form**. Bada się tu nie to, czym są gatunki, lecz to, za co uważają je członkowie danej społeczności (Ben-Amos 1989: 317) [pogrubienie – D.K.].

Na podstawie tego, co zostało tutaj przytoczone, fenomenologia tzw. podejścia „funkcjonalnego” jest poszukiwaniem wewnętrznych właściwości (esencji) poprzez jej zewnętrzne przejawy, odzwierciedlone w doświadczeniu pewnej grupy etnicznej (gatunki folklorystyczne są wyróżniane na podstawie doświadczenia etnicznego). A to prowadzi do pojawienia się złudnego rozumienia podejścia „funkcjonalnego” jako fenomenologicznego, ale nie w formie husserlowskiej, lecz kantowskiej. Stoi to jednak w pewnej sprzeczności z wcześniejszymi stwierdzeniami o powiązaniu gatunków folklorystycznych wyłącznie z potrzebami, ale nie z celami działalności empirycznej. Okazuje się bowiem, że badacze „funkcjonalistyczni” poszukują jedynie przyczyn powstawania gatunków folklorystycznych, osadzonych w kulturze etnicznej i społeczno-psychicznej danego społeczeństwa, nie zwracają natomiast uwagi na to, jakie funkcje pełnią te gatunki w samej działalności kulturowej i jakie cele mają realizować. Ponadto zdolność współczesnego „funkcjonalistycznego” badacza do badania „nie tego, czym są gatunki, ale tego, za co uważają je członkowie danej społeczności” [Ben-Amos 1989: 317], jest wątpliwa, ponieważ rzeczywistymi nosicielami żywego folkloru są ludzie, żyjący w sferze świadomości mito-magicznej, a oni raczej nie są w stanie dokonać naukowej refleksyjnej oceny własnych gatunków folklorystycznych. Sformułowanie to można zatem rozumieć w następujący sposób: folklorystę stosującego tzw. podejście „funkcjonalne” interesuje nie tyle to, czym jest folklor jako pewne metafizyczne zjawisko uniwersalne, ile to, czym jest on w tej konkretnej przestrzeni społeczno-kulturowej. A to już pozwala nam traktować taką fenomenologię jako Husserlowską.

Konkluzja autora artykułu o nieintegralności i „niezamkniętości” klasyfikacji folkloru narracyjnego, podjętej przez Williama Bascoma, jest wątpliwa,

ponieważ po pierwsze nie jest jasne, jak określić poziom integralności dla symbolicznego systemu gatunków folkloru, zwłaszcza z pozycji badacza, który nie ma rzeczywistego doświadczenia folklorystycznego posiadaczy tego typu kultury, a po drugie postulat o systemie folkloru jako „pewnej integralności zamkniętej w sobie” również jest wątpliwy (Ben-Amos 1989: 318). Wydaje się, że orientacja folkloru nawet na potrzeby samej tylko grupy społecznej przeczy już jego rozumieniu jako „systemu zamkniętego w sobie”, nie mówiąc już o tym, że jeszcze bardziej takiemu rozumieniu przeczyłoby ujęcie folkloru jako funkcjonalnego systemu celowej działalności doświadczalnej.

Podjęta przez autora próba opisanego zaprezentowanego powyżej podejścia jako funkcjonalnego jest ewidentnie nieudana, zarówno Baskam, jak i Ben-Amos, zamiast na funkcji, skupiają się na esencjonalnej naturze gatunków folklorystycznych w poszczególnych kulturach, czyli poruszają się w płaszczyźnie badań przyczynowych. Racjonalny fundament dla zrozumienia istoty tego, czym powinien być folklor i jego gatunki, tkwi w kluczowej tezie tego podejścia, odwołującej się do relacji gatunku mówionego do różnego rodzaju potrzeb kulturowych i społeczno-psychologicznych. Trudno jednak nazwać to podejście funkcjonalnym, skoro ignorowane są zarówno funkcje samych gatunków folklorystycznych, jak i rozpatrywanie folkloru jako funkcji ludzkiej działalności doświadczalnej.

Wyniki

Metodologiczne aspekty typologizacji folkloru rozważyłem, przeprowadzając analizę artykułu folklorysty Dana Ben-Amosa, co pozwoliło mi przeanalizować istniejące podejścia do badań folklorystycznych z perspektywy wybranego podejścia metodologicznego (pragmatyzmu funkcjonalnego). W wyniku analizy stwierdziłem, że terminy w pracy Ben-Amosa implikują inne podejścia metodologiczne, które dla współczesnego językoznawcy zakładają odmienny sposób myślenia. Tak więc podejście tematyczne należy rozumieć jako podejście semantyczne, jedno i drugie najbardziej efektywne dla wewnętrznej typologizacji gatunku.

Zastosowanie podejścia holistycznego jest przydatne do uogólniania wszystkich modeli gatunkowych w typologizacji wewnętrznej i odróżniania ich od innych typów gatunkowych w zewnętrznej typologizacji międzygatunkowej, a podejście strukturalne do definiowania typu gatunkowego jako

takiego, niezbędnego do wewnętrznej kwalifikacji przykładów do określonego typu gatunkowego.

Podejście archetypowe może być przydatne do określenia inwariantu typu i zdefiniowania jego modelu syntaktycznego i sensotwórczego, podczas gdy podejście historyczno-genealogiczne może być wykorzystane do ustalenia związków przyczynowo-skutkowych pomiędzy wydarzeniami z jednej strony, a z drugiej do określenia powiązań filogenetycznych w obrębie typu gatunkowego.

Zastosowanie podejścia funkcjonalnego jest niezbędne do ustalenia relacji w akcie zachowania oraz jego werbalizacji i realizacji w mowie. Podejście fenomenologiczne jest przydatne do opisu zjawisk, a samo zjawisko może być rozumiane jako relacje elementów (wzajemne i jednostronne).

Na podstawie analizy przeprowadzonej w artykule nasuwa się pytanie – jakie są możliwości typologizacji gatunków folklorystycznych, biorąc pod uwagę konstruktywny charakter folkloru? Nie wszyscy badacze folkloru patrzą na to zjawisko z punktu widzenia funkcjonalności i pragmatyzmu. W celu bardziej precyzyjnego zdefiniowania pragmatyki pewnych systemów kulturowych sposobów komunikacji (lub inaczej gatunków etnicznych) i modeli organizacji tekstowej (inaczej kategorii analitycznych) proponuję oceniać gatunki folkloru według następujących kryteriów, odpowiadających poszczególnym sytuacjom dyskursywnym:

Tabela 1.

kryterium gatunków folkloru				
według pragmatyki	Ekspresywne (performacyjne)		Komunikatywne (działalnościowe, sytuacyjne)	
według formy interakcji	monologiczne		dialogiczne	
według istoty	tekstowe	modelowe	tekstowe	modelowe

Wymienione w schemacie funkcjonalno-pragmatyczne kryteria gatunków folkloru są właściwe wszystkim gatunkom (i tekstowym i komunikatywnym). Historyczna rekonstrukcja pragmatyki i funkcji w użyciu gatunków folklorystycznych w zachowaniu człowieka pozwala nam oddzielić system gatunków „żywego” folkloru (w komunikacji), rozumianego jako wynik ludzkiej działalności, od gatunków folkloru, rozumianych jako „konstrukt”. Określenie metodologicznych aspektów typologizacji folkloru jako obiektu badań jest przydatne do badania tradycyjnych gatunków

z nowej perspektywy, pozwala nam odróżnić folklor tekstowy od komunikatywnego.

Bibliografia

- Ben-Amos, D., 1989, Kategorie analityczne a gatunki etniczne, przekład Fedewicz M. B., „Pamiętnik Literacki”, 80/2, s. 307–331.
- Klymenko D, 2022, *Principles of Typologization of Russian Folklore Sayings (by the material of sayings with the concept of bird)*, [w:] *Conceptualization and verbalization of human experience*, (red.) O. Leszczak, Kielce, s. 104–122.
- Вайткявичене, Д., 2005, *О нарративной структуре литовских заговоров*, [w:] *Заговорный текст: Генезис и структура*, (ред.) Топоров В.Н., Москва, с. 375–384.
- Вельмезова, Е.В., 2004, *Чешские заговоры. Исследования и тексты*, Москва.
- Виноградов Н., 1907–1909, *Заговоры, обереги, спасительные молитвы и проч.: (По старинным рукописям и современным записям)*, (<https://feb-web.ru/feb/zagovory/default.asp?feb/zagovory/texts/vzo/vzo.html>, online: dostęp: 15.11.2024).
- Гусев, В.Е., 1967, *Эстетика фольклора*, Ленинград.
- Круглов, Ю.Е., 1989, *Русские обрядовые песни*, Москва.
- Лещак О., 2016, *Дискурсы реального опыта*, Тернополь.
- Лещак, О., 2017, *К проблеме функционально-прагматической типологии дискурсивных стратегий*, [w:] *Język i tekst w ujęciu strukturalnym i funkcjonalnym. Księga jubileuszowa dedykowana Panu Profesorowi Aleksandrowi Kiklewiczowi z okazji 60. urodzin*, (red.) A. Dudziak i J. Orzechowska, Olsztyn 2017, s. 261–280.
- Разеев Д.Н., *Учение о феноменальности (феноменология) Канта*, [w:] *Метафизические исследования. Выпуск 1. Понимание*. Альманах Лаборатории Метафизических Исследований при Философском факультете СПбГУ, 1997.

Patrycja Kubicha-Pietrusińska

ORCID: 0000-0001-5048-2720

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Wartościowanie słowa *brexit* w brytyjskim i niemieckim dyskursie politycznym

Słowa kluczowe: aksjolingwistyka, *brexit*, wartościowanie.

Abstrakt: Niniejsze opracowanie ma na celu ukazanie sposobu wartościowania wyrazu *brexit* w brytyjskim i niemieckim dyskursie politycznym na podstawie przemówień o brexicie wygłoszonych przez polityków ze Zjednoczonego Królestwa i z Niemiec w latach 2016–2022. Badanie jest przeprowadzone na podstawie oficjalnych transkrypcji przemówień z użyciem programu AntConc Laurence’a Anthony’ego. Artykuł jest poświęcony zjawisku pozytywnego i negatywnego wartościowania słowa *brexit* w kontekstach, w których pojawiło się ono w analizowanych wypowiedziach. Przemówienia zostały wygłoszone przez polityków z różnych partii i o różnej orientacji politycznej. Członkowie partii prawicowych nadawali wyrazowi *brexit* pozytywną wartość. Członkowie np. centrolewicowych partii generalnie wartościowali ten wyraz negatywnie. Z obserwacji tych wynika, że *brexit* jest zilustrowany jako wartość lub jako zaprzeczenie danych wartości.

Wstęp

Niniejsze opracowanie ma na celu zaprezentowanie sposobu, w jaki wartościowane jest słowo *brexit* w brytyjskim i niemieckim dyskursie politycznym w oparciu o wybrane przemówienia dotyczące brexitu, które zostały wygłoszone przez polityków z różnych partii ze Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej oraz z Niemiec w latach 2016–2022, tj. w okresie po referendum w sprawie brexitu do niespełna trzech lat po formalnym przeprowadzeniu brexitu. Umożliwiło to przeanalizowanie przemówień w okresie ważnym dla kwestii brexitu, czyli od momentu bezpośrednio po referendum do czasu, kiedy uwidoczniły się pewne skutki tego

wydarzenia. U polityków zauważalna jest ogólna stałość w wyrażaniu opinii na temat brexitu, a zatem także w wartościowaniu wyrazu *brexit*. Opracowanie poświęcone jest pozytywnemu i negatywnemu wartościowaniu wyrazu *brexit* w kontekstach, w których pojawia się on w tych przemówieniach.

Do analizy wybrano przemówienia polityków brytyjskich, ponieważ brexit bezpośrednio dotyczył Zjednoczonego Królestwa, a wypowiedzi polityków niemieckich wybrano, gdyż brexit był ważnym tematem w Niemczech, a zatem politycy tego kraju często się do niego odnosili, co stanowiło dobre podłoże do przeprowadzenia analizy ich przemówień. Badanie umożliwiło przeanalizowanie sposobu, w jaki przedstawiano temat brexitu przez kraj odgrywający dużą rolę w UE – Niemcy, i na który brexit także miał wpływ, choć w innym stopniu niż na samo Zjednoczone Królestwo.

Najpierw krótko opisano brexit oraz podłoże teoretyczne na temat pewnych założeń aksjolingwistycznych w oparciu o istniejącą literaturę, po czym przedstawiono materiał badawczy, partie polityczne, których przemówienia poddano analizie, i metodologię zastosowaną do przeprowadzenia badania. Potem opisuje się samą analizę. Na końcu zostały zaprezentowane wnioski.

1. Brexit

Wyraz *brexit* [pisany w języku angielskim i niemieckim z dużej litery jako *Brexit*¹], oznacza ‘British exit’, czyli ‘brytyjskie wyjście’ (The Economic Times; Wallenfeldt 2023). Jak wskazują daty, kwestia wyjścia Zjednoczonego Królestwa ze struktur Unii Europejskiej poruszana było na długo przed faktycznym przeprowadzeniem brexitu. Gdy David Cameron, ówczesny przewodniczący koalicji między Partią Konserwatywną a partią Liberalnych Demokratów, został premierem Zjednoczonego Królestwa w 2010 roku, musiał mierzyć się z presją wywieraną na niego przez Partię Niepodległości Zjednoczonego Królestwa, jak również, przez eurosceptyków ze swojej własnej Partii Konserwatywnej, domagających się referendum w sprawie dalszego członkostwa kraju w Unii Europejskiej. Ostatecznie Cameron obiecał, że referendum się odbędzie, jeżeli jego partia wygra wybory w 2015 roku. We wspomnianych wyborach Partia Konserwatywna otrzymała bezwzględną większość

¹ W ten właśnie sposób wyraz został zapisany w transkrypcjach analizowanych przemówień. W związku z tym, w takiej formie jest on również zapisany w części badawczej artykułu jako element językowy występujący w tych przemówieniach.

głosów, w związku z czym referendum zostało przeprowadzone (The Economic Times). Miało to miejsce 23 czerwca 2016 roku (GOV.UK; Wallenfeldt 2023). Za wyjściem Zjednoczonego Królestwa z Unii Europejskiej opowiedziało się większość głosujących, tj. 51,9%, a za pozostaniem w niej optowało 48,1% uczestników referendum (BBC News 2020). Brexit został formalnie przeprowadzony 31 stycznia 2020 roku (Wallenfeldt 2023).

2. Aksjolingwistyka

Istotnym terminem z zakresu aksjolingwistyki, który pojawia się w tytule niniejszego artykułu, jest *wartościowanie*. Jak twierdzi Jadwiga Puzynina (2004: 180), choć wyraz *wartościować*, oznaczający „przypisywać cechom, czynnościom lub innym przedmiotom myśli określone wartości”, wydaje się prosty, w istocie wcale taki nie jest. Autorka tłumaczy, że należy najpierw określić, jak się rozumie słowo *wartości* i wyjaśnia, że w potocznym języku występuje ono generalnie „w znaczeniu tego, co ‘uznawane jest za dobre w sensie duchowym’”, podczas gdy w aksjologii i aksjolingwistyce wartościami określa się „to, co uznawane jest bądź za dobre, bądź też za złe (w szeroko pojętych znaczeniach obu wyrazów)”. Zatem, jak dalej wyjaśnia J. Puzynina (2004: 180), zgodnie z tą drugą definicją, chodzi o wartości pozytywne lub negatywne, tj. antywartości, a wartościowanie polega na tym, iż przypisuje się właśnie takie pozytywne lub negatywne wartości. W taki też sposób przypisywana jest określona wartość wyrazowi *brexit* w analizowanych w niniejszym artykule przemówieniach.

Jak dalej zaznacza J. Puzynina (2004: 180), pod względem czynnościowym wartościowanie jest zawsze dokonywane w wypowiedziach, czyli w tworzeniu tekstu. Tłumaczy, iż wartościowanie to utrwała się głównie w tekstach, będących wytworem mówienia, i częściowo również się konwencjonalizuje w jednostkach kodowych, czyli w języku, przez co ich potencjał wartościujący może się zmieniać. Jako przykład autorka podaje wyraz *pokorny*, który w rozumieniu chrześcijańskim jest pozytywnie nacechowany, a któremu w wyniku laicyzacji społeczeństwa nadano nacechowanie negatywne w polskim języku ogólnym, poza grupami osób prawdziwie wiernych ewangelicznym postawom.

J. Puzynina (2004: 180–181) dalej wyjaśnia, że to autorzy tekstów są podmiotami wartościowań tekstowych, podczas gdy z kolei dane społeczności, w których utrwalono określone wartościowania kodowe, należy traktować

jako podmioty tych właśnie wartościowań kodowych. W społeczeństwach, w których są mocno utrwalone systemy wartości, zachodzą jedynie ograniczone zmiany w wartościujących nacechowaniach w jednostkach kodowych, a z drugiej strony, w takich społeczeństwach, w których mają miejsce skrajne zmiany ustrojowe, i w związku z tym także ideologiczne, tego typu zmian zachodzi dużo więcej (Puzynina 2004: 181).

J. Puzynina (2004: 181–182) tłumaczy, że istnieją różne kategorie semantyczne, do których należą wartości zawarte w tekstach i w jednostkach kodu językowego. Autorka wyróżnia tu wartości witalne (np. życie i śmierć), społeczno-obyczajowe (np. tradycje czy instytucje demokratyczne) czy duchowe. Do tych ostatnich zalicza wartości poznawcze (np. pozytywnie wartościuje się wiedzę, a negatywnie głupotę), moralne (np. pozytywnie wartościowana jest prawdomówność, a negatywnie kłamstwo) i estetyczne (związane z pojęciem piękna i tym, co je dotyczy). Jako osobną kategorię wymienia wartości sakralne, a jako ważną kwestię w tej kategorii wymienia pozytywne wartościowanie Boga w religiach monoteistycznych. Dalej zaznacza, że negatywnym, przeciwstawnym elementem jest zaś w tym wypadku Szatan.

Mariusz Jakosz (2016: 94) jako jeden z typów wartościowania wymienia wartościowanie eksplicytne i implicytne. Tłumaczy, że Rüdiger Läzer (1994: 132) i Agata Małyska (1996: 316) rozumieją to pierwsze jako rodzaj wartościowania, „w którym składnik wartościujący wpisany jest w konwencjonalne znaczenie środków językowych” (Jakosz 2016: 95), przy czym to drugie jest takim wartościowaniem, w którym ocena wyrażona jest w sposób niebezpośredni w formie wniosku, który odbiorca wyciąga w oparciu o przedstawiane fakty, w których elementy wartościujące mogą w ogóle nie występować (Jakosz 2016: 95).

Arkadiusz Dudziak (2016: 49) prezentuje analizę wystąpienia św. Jana Pawła II wygłoszonego w Balicach w 2002 roku. Autor bada styl retoryczny Papieża Polaka jako perswazyjny proces głoszenia przez niego wartości. Przedstawia m.in. sposób, w jaki Papież odniósł się do Polski, wskazując w przytoczonym przez siebie cytacie, że nazwa kraju *Polska* została w przemówieniu Papieża upersonifikowana. Jak tłumaczy autor, wskazało to na propagowanie postawy podmiotowego traktowania państwa. Zaznacza także, iż wartościowanie kraju miało miejsce poprzez użycie leksemu *Ojczyzna*. Leksem ten użyty został „jako wartość sentymentalno-patriotyczna, społeczno-narodowa, moralno-narodowa”; został usytuowany w konstrukcji zdaniowej, w której mocno został powiązany z leksemami *wzruszenie* i *radość*, tj. z nazwami wartości witalno-zmysłowych (Dudziak 2016: 49).

A. Dudziak (2016: 53) przytacza również m.in. inny cytat Papieża, w którym pozdrawiał on osoby dotknięte cierpieniem, zapewniając ich jednocześnie o modlitwie za nich i prosząc ich o modlitwę za niego. Autor wskazuje, że w tych słowach Papież zestawił antywartości z wartościami moralno-sakralnymi. Do tych pierwszych należą m.in. *cierpienie, samotność czy niedostatek*, a do tych drugich *Boże miłosierdzie, nadzieja i posługa apostołska*.

Poprzez przedstawienie tych i innych przykładów analizy przemówienia św. Jana Pawła II, A. Dudziak (2016: 57) stwierdza m.in., że jego styl retoryczny był zorientowany aksjologicznie, tj. „sakralnie, moralnie, personalistycznie” oraz, że wartościowanie w przemówieniu Papieża miało miejsce na poziomie doboru tematyki i argumentacji, jak również w językowo-stylistycznej warstwie tekstu.

Powyższe treści teoretyczne dotyczące aksjolingwistyki oraz przykłady zastosowania jej w praktyce stanowią punkt wyjścia do analizy wspomnianych przemówień dotyczących brexitu, poprzedzonej opisem materiału badawczego i metodologii.

3. Materiał badawczy i metodologia oraz wyniki analizy ilościowej

Jak wspomniano we wstępie, analizie poddano wartościowanie słowa *brexit* w wybranych przemówieniach nt. brexitu brytyjskich i niemieckich polityków. Są to przemówienia z debat przeprowadzonych w parlamencie brytyjskim i parlamencie niemieckim w latach 2016-2022 po referendum w sprawie brexitu do niespełna trzech lat po opuszczeniu Unii Europejskiej przez Zjednoczone Królestwo. Przebadane zostały transkrypcje tych przemówień, pochodzące z oficjalnych stron rządowych wspomnianych parlamentów, a mianowicie ze strony brytyjskiej *Hansard* i ze strony niemieckiej *Dokumentations- und Informationssystem für Parlamentsmaterialien*, której nazwę można przetłumaczyć jako *System dokumentacji i informacji dotyczący materiałów parlamentarnych*.

Poddano analizie wypowiedzi członków następujących partii brytyjskich: Partia Konserwatywna (centroprawicowa), Partia Pracy (centrolewicowa) i Demokratyczna Partia Unionistyczna (DUP, prawicowa) oraz przemówienia członków następujących partii niemieckich: Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna (CDU, centroprawicowa), Unia Chrześcijańsko-Społeczna (CSU, centroprawicowa), Socjaldemokratyczna Partia Niemiec (SPD,

centrolewicowa) i Alternatywa dla Niemiec (AfD, skrajnie prawicowa). Ponieważ CDU i CSU tworzą jedną frakcję w niemieckim parlamencie, zostały potraktowane jako jedna partia. W przypadku każdej partii przeanalizowano po pięćdziesiąt przemówień, czyli łącznie trzysta.

Przemówienia te zostały wykorzystane również do analizy w mojej monografii będącej zmienioną wersją mojej rozprawy doktorskiej, która dotyczyła innej niż aksjolingwistyka tematyki językoznawczej, tj. teorii relewancji Dana Sperbera i Deidre Wilson (1995). Do analizy, zarówno ilościowej, jak i jakościowej, wykorzystany został wówczas program AntConc Laurence'a Anthony'ego (wersja 3.5.9 dla systemu operacyjnego Windows). Zastosowano również arkusze kalkulacyjne Microsoft Excel. Metodologia ilościowa i uzyskane w niej na potrzeby wspomnianej rozprawy i monografii dane liczbowe w przypadku leksemu *brexit*, zostały powtórzone w niniejszym artykule, ponieważ dalsza analiza przedstawiona poniżej również jest na nich oparta.

Do programu AntConc załadowano jednocześnie pięćdziesiąt przemówień danej partii i wyszukano słowo *brexit* w badanych transkrypcjach. W tym celu w programie wpisano hasło *bre*² przy użyciu funkcji *Concordance (konkordancja)*, co także pozwoliło wyszukać kontekst, w którym wystąpiły słowa zaczynające się na *bre-*. Program określił, z jaką częstotliwością te wyrazy wystąpiły. Pojedyncze przemówienia wyświetlano potem w opcji *File View (widok pliku)*, co pozwoliło na zobaczenie całego kontekstu przemówienia. Za pomocą tej opcji program wyświetlił też liczbę wystąpień hasła *bre** w danym przemówieniu.

Każdorazowo wyniki uzyskane za pomocą opcji *konkordancja* dla danej partii kopiowano do arkusza kalkulacyjnego MS Excel, a za pomocą kontekstu przemówień wyświetlonych w funkcji *widok pliku* stwierdzano, które z wyników były faktycznie leksemem *Brexit* lub słowami pokrewnymi tego leksemu (np. *Brexitteer(s)*, tj. *brexitowiec/brexitowcy*, co było jednak rzadkością, lub słowa złożone w przypadku przemówień niemieckich), a które były innymi wyrazami zaczynającymi się na *bre-*. Tych drugich wyników nie wzięto pod uwagę w dalszej analizie, podobnie jak takich wyników słowa

² Wyszukiwano hasło *bre** zamiast *Brexit* (czy *brexit* – wielkość liter nie miała znaczenia dla samego wyszukiwania) ze względu na formę zapisu niektórych wystąpień słowa *Brexit* w danych przemówieniach, tj. czasami było ono np. podzielone na sylaby i połączone łącznikiem, więc wówczas część słowa była zapisana w jednej linijce, jak to było w przypadku danych przemówień niemieckich, a część w drugiej. Zatem gdyby hasłem poszukiwanym w AntConc było *Brexit*, uniemożliwiłoby to wyszukanie słowa *Brexit* w takich przypadkach.

Brexit, które pojawiły się w komentarzach czy pytaniach innych polityków skierowanych do polityka wygłaszającego dane przemówienie. Wyniki te usunięto ręcznie z reszty wyników w arkuszu MS Excel.

Następnie w arkuszu policzono liczbę wystąpień leksemu *Brexit* i leksemów pokrewnych w przypadku poszczególnych partii oraz częstotliwość pojawienia się tych wyrazów w konkretnych przemówieniach. Częstotliwość tą wyrażono w procentach. W przemówieniach, w których wyrazy te się pojawiły, liczba ich wystąpień wahała się pomiędzy 0,5% a 13,0%.

Wyniki dla słowa *Brexit* i leksemów pokrewnych dla poszczególnych partii były następujące: Partia Konserwatywna – 129, Partia Pracy – 169, Demokratyczna Partia Unionistyczna – 119, Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna i Unia Chrześcijańsko-Społeczna – 191, Socjaldemokratyczna Partia Niemiec – 150, Alternatywa dla Niemiec – 128. Zatem w przypadku trzech partii (DUP, AfD i Partii Konserwatywnej) przedział wyniósł od 119-129 wystąpień leksemu *Brexit* i wyrazów pokrewnych. W każdym z następujących przedziałów mieściła się liczba wystąpień dla każdorazowo jednej partii (CDU i CSU potraktowano na potrzeby badania jako jedno ugrupowanie): 149-159 (SPD), 159-169 (Partia Pracy) i 189-199 (CDU i CSU). Przedział ten został ustalony za pomocą histogramu w programie MS Excel (jest to nowy element w stosunku do obliczeń zastosowanych w przypadku rozprawy doktorskiej i monografii; histogram nie jest dodany tutaj ze względu na ograniczenie miejsca w artykule). Na podstawie wyników widać, że częstotliwość pojawienia się wyrazu *Brexit* i leksemów pokrewnych była bardzo podobna w przypadku trzech partii (DUP, AfD i Partii Konserwatywnej).

Ogółem powyższe wyniki wskazują na dużą częstotliwość występowania słowa *Brexit* w analizowanych wypowiedziach, co jest naturalne ze względu na to, że teksty te dotyczą właśnie brexitu. Częste pojawienie się tego leksemu w badanych przemówieniach wskazuje na jego ważność, a zatem także na to, iż z dużym prawdopodobieństwem pojawia się on w kontekstach, w których następuje jego wartościowanie pozytywne lub negatywne. Potwierdza to lektura tych wypowiedzi i przedstawiona poniżej analiza jakościowa, tj. aksjolingwistyczna.

Analiza aksjolingwistyczna czerpie częściowo m.in. ze wspomnianego badania A. Dudziaka (2016), tj. skupia się na sklasyfikowaniu, w przypadku niniejszego artykułu, wyrazu *Brexit* jako wartość lub antywartość z punktu widzenia polityków wypowiadających się w sprawie opuszczenia UE przez Zjednoczone Królestwo w oparciu o kontekst, w którym wyraz ten występuje w danych fragmentach ich przemówień. Ponadto badanie skupia się m.in.

na eksplicytnym (bezpośrednim) i implicytnym (niebezpośrednim) wartościowaniu leksemu *brexit* w poszczególnych fragmentach. W tym celu odnosi się do kontekstu językowego i pozajęzykowego przedstawionych wypowiedzi. Poza tym, koncentruje się również na poziomie emocjonalnym tych wypowiedzi, w których wyraźnie uwidacznia się stosunek emocjonalny danego polityka do brexitu.

4. Aksjolingwistyczna analiza przemówień politycznych

Następujący podrozdział przedstawia analizę aksjolingwistyczną wyrazu *Brexit* na podstawie wybranych fragmentów ze wspomnianych przemówień. Ze względu na ograniczone miejsce w artykule przedstawionych jest tylko kilka przykładów, które jednak, podobnie jak wiele innych przykładów ze zgromadzonego korpusu trzystu wypowiedzi pozwalają na wyciągnięcie wniosków opisanych w dalszej części artykułu.

Pierwszy fragment pochodzi z przemówienia przedstawicielki Partii Konserwatywnej, Theresy May, ówczesnej premier Zjednoczonego Królestwa.

W przemówieniu z dnia 29 marca 2019, Theresa May mówi:

There are those who will say, "The House has rejected every option so far. You'll probably lose, so why bother?" I bother because this is the last opportunity to guarantee Brexit.

Można fragment ten przetłumaczyć jako³:

Są tacy, którzy powiedzą „Izba odrzuciła każdą opcję do tej pory. Pewnie przegrasz, więc po co zaprzątasz sobie tym głowę?” Zaprzątam sobie tym głowę, bo to ostatnia okazja, żeby zagwarantować brexit.

Theresa May, jako ówczesna premier Zjednoczonego Królestwa, pragnie podkreślić, że zależy jej na przeprowadzeniu brexitu. Wartościuje go pozytywnie, wskazując, że brexit stanowi wartość dla brytyjskiego społeczeństwa, której nie można zaprzepaścić. Ukazuje go zatem jako wartość społeczno-narodową⁴. Czyni to poprzez zachęcanie pozostałych członków Izby

³ Tłumaczenia pochodzą od autorki niniejszego opracowania.

⁴ Jak wspomniano w podrozdziale dotyczącym aksjolingwistyki, terminem *wartość społeczno-narodowa* posłużył się w swojej analizie A. Dudziak (2016).

Gmin do zagłosowania na ustalone przez nią porozumienie między Zjednoczonym Królestwem a Unią Europejską w sprawie relacji między jej krajem a UE po brexicie. Ponieważ poprzednie jej ustalenia zostały odrzucone przez Izbę, co stanowi kontekst pozajęzykowy jej wypowiedzi, używa ona pytania retorycznego i potocznego sformułowania *I bother (zaprzętam sobie tym głowę)*, które dodatkowo wzmacniają jej przekaz nt. wartości brexitu. Jak wskazuje analiza przemówień, członkowie centroprawicowej partii Theresy May w różny sposób odnosili się do opuszczenia UE. Podczas gdy część z nich popierała brexit, część go odrzucała.

Polityk Partii Pracy, Andrew Adonis, wypowiada się w następujący sposób w przemówieniu z 11 października 2018:

Short of renewed violence in Northern Ireland, this debate could not have a bleaker backdrop. The question is whether we are going to make things worse still. That turns on whether Brexit happens. Any Brexit will do deep, lasting and probably irreparable damage to Anglo-Irish relations.

Oznacza to:

Gdyby nie wznowiona przemoc w Irlandii Północnej, debata ta nie mogłaby mieć bardziej ponurego tła. Pytanie polega na tym, czy sprawimy, że będzie jeszcze gorzej. To zależy od tego, czy brexit się wydarzy. Jakikolwiek brexit przyczyni się do głębokiej, trwałej i prawdopodobnie nieodwracalnej szkody w relacjach anglo-irlandzkich.

Polityk w bezpośredni sposób negatywnie wartościuje wyraz *Brexit* w podanym fragmencie. Mocno podkreśla, że przeprowadzenie brexitu doprowadzi do poważnej szkody w stosunkach między Zjednoczonym Królestwem a Irlandią. Poprzez powtórzenie słowa *Brexit*, podkreśla tę opinię. Za pomocą zwrotów i wyrażeń takich jak *ponure tło, będzie jeszcze gorzej czy nieodwracalna szkoda w relacjach anglo-irlandzkich* ukazuje swoje silne negatywne nastawienie emocjonalne względem brexitu. Jak wskazuje analiza wszystkich pięćdziesięciu przemówień Partii Pracy, jako partia centrolewicowa w przeważającej większości sprzeciwiała się ona opuszczeniu UE przez Zjednoczone Królestwo. Jej członkowie ukazywali brexit jako antywartość. Postawa A. Adonisa odzwierciedla tę negatywną postawę jego ugrupowania w stosunku do brexitu.

Jeffrey Donaldson z Demokratycznej Partii Unionistycznej w przemówieniu 20 grudnia 2019 roku mówi:

We supported Brexit. We want Brexit to happen, and we acknowledge and recognise that the Government have won a mandate to take forward their withdrawal agreement. But there is a major contradiction at the heart of that agreement that causes us great concern. At one level, the agreement does say that Northern Ireland should continue to have unfettered access to the rest of the UK for trade. But then there are customs arrangements that inhibit our ability to have that unfettered access. That is our major concern—one that we hope the Government can address.

Cytat ten oznacza:

Poparliśmy brexit. Chcemy, aby brexit się dokonał i uznajemy i zauważamy, że rząd uzyskał mandat, żeby zrealizować swoją umowę o wystąpieniu, ale u podstaw tej umowy leży poważna sprzeczność budząca nasze zaniepokojenie. Z jednej strony porozumienie wskazuje, że Irlandia Północna powinna nadal mieć nieograniczony dostęp do reszty Zjednoczonego Królestwa w sprawach handlu, ale znowu z drugiej strony są ustalenia celne, które hamują naszą możliwość tego nieograniczonego dostępu. To nasza główna obawa, do której, mamy nadzieję, rząd się odniesie.

W tym fragmencie polityk mówi wprost, że jego partia poparła brexit i chce, aby się dokonał. J. Donaldson wypowiada się jako polityk partii prawicowej, której członkowie są zwolennikami brexitu. Bezpośrednie podkreślenie przez polityka poparcia brexitu przez jego partię wskazuje na bardzo pozytywne wartościowanie przez niego słowa *brexit*, a zatem na jego przychylnie nastawienie emocjonalne względem opuszczenia UE. J. Donaldson stosuje ponadto powtórzenie wyrazu *brexit*, co także wzmacnia ten przekaz. Polityk, mówiąc w imieniu całej swojej partii, utożsamia się z nią i akcentuje, że cała partia popiera wyjście Zjednoczonego Królestwa z Unii Europejskiej. Pozytywną postawę swojej partii wobec brexitu polityk podkreśla też poprzez wskazanie na obawy żywione przez jego partię – która działa na obszarze Irlandii Północnej, co stanowi szerszy kontekst pozajęzykowy. Partia uważa, że zasady ustalone w porozumieniu z UE sprawiają, że Irlandia Północna nie jest traktowana w odpowiedni sposób, w związku z czym może nie mieć pełnego dostępu do reszty Zjednoczonego Królestwa w sprawach handlu. W innych wypowiedziach przedstawicieli DUP również wyrażona zostaje obawa, że Irlandia Północna nie będzie mogła korzystać w pełni z korzyści płynących z brexitu w wyniku nieodpowiedniego porozumienia między Zjednoczonym Królestwem a UE. Partia uważa brexit za wartość społeczno-narodową.

Florian Hahn z Unii Chrześcijańsko-Społecznej wypowiada się następująco w przemówieniu z 9 listopada 2018 roku:

Wir müssen unbedingt vermeiden, dass der Brexit ein attraktives EU-Austrittsmodell wird, das entsprechend Nachahmer findet und das dann letztlich zur Rückabwicklung der Europäischen Union führt.

czyli:

Musimy koniecznie zapobiec temu, aby brexit stał się atrakcyjnym modelem opuszczania UE, który znajdzie naśladowców i ostatecznie doprowadzi do rozwiązania Unii Europejskiej.

Jak wskazuje analiza przemówień centroprawicowej CSU, partia ta, podobnie jak jej partia siostrzana CDU, sprzeciwiała się brexitowi, nadając mu negatywną wartość. Ten nieprzychylny stosunek do opuszczenia UE przez Zjednoczone Królestwo jest zobrazowany w wypowiedzi F. Hahna. Hahn wskazuje, że nie chce, aby inne państwa UE poszły w ślad za Zjednoczonym Królestwem i opuściły UE. Polityk postrzega UE jako wartość. Brexit zaś uważa za antywartość. Analiza wypowiedzi członków CSU i CDU wskazuje, że leksem *brexit* wywołuje u nich negatywne konotacje emocjonalne, co w części wypowiedzi jest bardzo mocno podkreślone.

Następnym fragmentem poddanym analizie jest cytat z przemówienia Andrei Nahles, przedstawicielki Socjaldemokratycznej Partii Niemiec, z 17 października 2018 roku. Jako partia centrolewicowa, ugrupowanie to nie poparło brexitu. A. Nahles wypowiada się w następujący sposób:

Die Nachwirkungen der Finanzkrise, Brexit, Flucht nach Europa, nicht zuletzt eine neue Politik der US-Regierung – all das hat die Tagesordnung in Europa komplett geändert. Vieles, was wir uns vorgenommen hatten, konnten wir nicht umsetzen.

co oznacza:

Skutki kryzysu finansowego, brexit, ucieczka do Europy, jak również nowa polityka rządu USA – to wszystko całkowicie zmieniło agendę w Europie. Wiele z tego, co zaplanowaliśmy, nie mogliśmy zrealizować.

A. Nahles „wplata” wyraz *Brexit* w wypowiedzenie na temat sytuacji, które – jak można wywnioskować z kontekstu pozajęzykowego – uważa za niepożądane, tj. za antywartości, które, według niej, źle wpływają na Europę, czy też na Unię Europejską. *Brexit* jest tu zatem wartościowany negatywnie. Przedstawicielka SPD nie ukazuje tego wartościowania w sposób bezpośredni, lecz zaznaczając, że wielu planów Unii Europejskiej nie udało się zrealizować, wskazuje, że to właśnie *brexit*, jak i pozostałe wymienione sytuacje są tego przyczyną. W pozostałych przeanalizowanych wypowiedziach przedstawicieli SPD, podobnie jak u członków CDU i CSU, również uwidocznił się bardzo negatywny stosunek tej partii względem *brexitu*. *Brexit* ukazany został jako antywartość, przy czym jako wartość w kontekście społeczeństwa europejskiego przedstawiano UE.

Martin Hebner z Alternatywy dla Niemiec w przemówieniu z dnia 12 grudnia 2017 powiada się w następujący sposób:

Der Brexit selber ist eine Kehrtwende in Europa. Er erfordert die sinnvolle Weiterentwicklung eines europäischen Verständnisses. Denn wir müssen es ganz klar unterstützen, Europa weiterzuentwickeln – in einer vernünftigen und gerade nicht ideologischen Werten zugrunde liegenden und am Wohl der verschiedenen Nationen orientierten Ausrichtung.

Cytat można przetłumaczyć następująco:

Brexit jest sam w sobie zwrotem w Europie. Wymaga on rozsądnego dalszego rozwoju europejskiej świadomości, bo musimy jasno wspierać dalszy rozwój Europy – w sposób rozważny, a nie oparty na wartościach ideologicznych, i zorientowany na dobrobyt różnych narodów.

Jako przedstawiciele partii o prawicowej orientacji, członkowie AfD w swoich wypowiedziach pokazali swoje poparcie dla *brexitu*, postrzegając go jako wartość społeczno-narodową dla Zjednoczonego Królestwa. M. Hebner w sposób niebezpośredni pozytywnie wartościuje *Brexit* w powyższym cytacie. Choć podkreśla, iż należy dbać o dalszy rozwój Europy, zaznacza, że musi to być dokonywane w sposób zorientowany na dobro narodów. Implikuje, iż *brexit* jako zwrot w Europie jest sygnałem, że należy brać bardziej pod uwagę suwerenność konkretnych państw należących do Unii Europejskiej, co odzwierciedla się również w innych wypowiedziach przedstawicieli AfD. Można stwierdzić, że leksem *Brexit* kojarzony jest w zacytowanym

fragmentcie z pewnym ostrzeżeniem, że UE powinna zmienić swoje postępowanie względem krajów członkowskich, aby nie doprowadzić do dalszych niekorzystnych dla niej wydarzeń.

Wnioski

Przeprowadzona analiza wskazuje, że część polityków w sposób bezpośredni, a część w sposób niebezpośredni, wartościowała w swoich przemówieniach termin *Brexit*. Bezpośrednie wartościowanie mocno podkreślało stosunek danego polityka do brexitu. Na podstawie analizy wszystkich trzystu przemówień można stwierdzić, że w przypadku wartościowania pozytywnego *brexit* postrzegany był jako wartość społeczno-narodowa i że w taki właśnie sposób był odbierany przez partie prawicowe DUP i AfD. Generalnie sposób wartościowania przez członków poszczególnych partii słowa *Brexit* był powiązany z orientacją polityczną tych ugrupowań. Nie uwidoczniło się to jednak wyraźnie w przypadku centroprawicowych CDU/CSU i Partii Konserwatywnej. CDU i CSU bowiem jednoznacznie sprzeciwiały się *brexitowi*, a w Partii Konserwatywnej część polityków *brexit* popierała, a część mu się opierała. Jednakże sytuacja związana z wartościowaniem leksemu *Brexit* ze względu na orientację polityczną była klarowna w przypadku pozostałych ugrupowań. Podczas gdy członkowie partii prawicowych (DUP i AfD) nadawali mu pozytywną wartość, członkowie partii centrolewicowych (brytyjska Partia Pracy i Socjaldemokratyczna Partia Niemiec) ogólnie rzecz biorąc, nadawali mu negatywny wydźwięk. Zjawisko *brexitu* zostało zatem przedstawione w analizowanych przemówieniach jako wartość lub jako zaprzeczenie wartości. Określone wartościowanie leksemu *brexit* uwidaczniało się niekiedy poprzez wyraźnie zaprezentowany stosunek emocjonalny względem *brexitu* wyrażony w danych wypowiedziach.

Bibliografia

Anthony L., 2020, *Laurence Anthony's Website*, AntConc (wersja 3.5.9) (<https://www.laurenceanthony.net/software/antconc/>, online, dostęp: 31.03.2024).

- BBC News, *EU Referendum: Results* (https://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results, online, dostęp: 23.03.2024).
- Deutscher Bundestag, *Dokumentations- und Informationssystem für Parlamentarismaterialien* (<https://dip.bundestag.de/>, online, dostęp: 31.03.2024).
- Dudziak A., 2016, *W kręgu komunikacji aksjologicznej św. Jana Pawła II na przykładzie wystąpienia w Balicach w 2002 roku*, „Prace Językoznawcze”, 18 (1), s. 49–59.
- GOV.UK, *EU referendum* (<https://www.gov.uk/government/topical-events/eu-referendum>, online, dostęp: 23.03.2024).
- Jakosz M., 2016, *Wartościowanie w internetowych komentarzach do artykułów prasowych dotyczących stosunków niemiecko-polskich. Próba analizy pragmatyngwistycznej*, Katowice.
- Jan Paweł II, 2005, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia i homilie*. Kraków.
- Kubicha P., 2024, *Brexit in British and German Political Discourse: A Pragmatic Analysis of Chosen Parliamentary Speeches in the Context of Relevance Theory*, Kraków.
- Läzer R., 1994, *Persuasionsstrategien im Wandel. Wertewandel und Textstrukturen in Kommentaren der DDR-Presse zur Zeit der ‚Wende‘*, [w:] *Überredung in der Presse. Texte, Strategien, Analysen*, (red.) M. Moilannen, L. Tiittula, Berlin, Nowy Jork, s. 121–147.
- Małycka A., 1996, *Wartościowanie leksykalne w prasowych tekstach propagandowych*, [w:] *Styl a tekst*, (red.) S. Gajda, M. Balkowski, Opole, s. 315–321.
- Puzynina J., 2004, *Problemy wartościowania w języku i w tekście*, „Etnolingwistyka”, 16, s. 179–189.
- Sperber D. i Wilson D., 1995, *Relevance: Communication and Cognition*, Oxford.
- The Economic Times, *What is ‘Brexit’* (<https://economictimes.indiatimes.com/definition/Brexit>, online, dostęp: 23.03.2024).
- UK Parliament, 2024, *Hansard* (<https://hansard.parliament.uk/>, online, dostęp: 31.03.2024).
- Wallenfeldt J., 2023, *Brexit: United Kingdom referendum proposal* (<https://www.britannica.com/topic/Brexit>, online, dostęp: 23.03.2024).

Irina Rolak

ORCID: 0000-0002-4511-3901

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

„Zrównoważony” jako nowa kategoria wartości, leksem oraz pojęcie w językach polskim i rosyjskim

Słowa kluczowe: wartość, zrównoważony, zrównoważony rozwój, zapożyczenia, neosemantyzmy.

Abstrakt: W opracowaniu rozpatruje się wyraz *zrównoważony* z punktu widzenia kognitywnego, pragmatycznego oraz językowego w językach polskim i rosyjskim. Rozpatrywany wyraz i jego nowe znaczenia oraz kolokacje weszły do języka polskiego i rosyjskiego jako gotowe kalki z języka angielskiego wraz z dokumentami i wytycznymi UE. Pojęcie *zrównoważony rozwój* stanowi współczesny trend, ideę, a nawet wymóg niemal we wszystkich gałęziach polityki, gospodarki, edukacji etc., a wraz z nim sam wyraz *zrównoważony* zawęży swoje znaczenie, rozszerzając przy tym liczbę kolokacji.

Wprowadzenie

Istotnymi czynnikami determinującymi tendencje współczesnej leksyki polskiej i rosyjskiej są rozwój nowych technologii, postęp w nauce oraz rozwój komunikacji międzyludzkiej na różnych płaszczyznach. Dużo zarówno nowych słów (w tym zapożyczeń), jak i neosemantyzmów powstało w związku z określonymi w dokumentach Unii Europejskiej wartościami i działaniami. Jednym z takich wyrazów jest *zrównoważony*.

Ponieważ wyraz *zrównoważony* oraz związki wyrazowe z nim określają pewne współczesne wartości, zacytuję w tym miejscu J. Puzyninę, która szczegółowo zbadała i opisała pojęcia wartości i wartościowania. Jak pisze J. Puzynina, w języku potocznym słowo *wartość*

występuje na ogół w znaczeniu tego, co ‘uznawane jest za dobre w sensie duchowym’. Natomiast w aksjologii i aksjolingwistyce jako wartości traktuje się ‘to, co uznawane jest bądź za dobre, bądź też za złe (w szeroko pojętych znaczeniach obu wyrazów)’. W tym sensie mówimy o wartościach pozytywnych bądź negatywnych (inaczej: antywartościach). Wartościowanie polega na przypisywaniu tak pojętych – pozytywnych lub negatywnych – wartości (Puzynina 2004:180).

Przeprowadzając typologię wartości, jako jedną z nich Puzynina definiuje wartości społeczno-obyczajowe, które „wiążą się z tym, jakie elementy obecne w funkcjonowaniu społeczeństw cenimy lub też uważamy za złe (Puzynina 2004: 181). Właśnie do tego typu wartości można odnieść analizowany wyraz. Również można odnieść go zarówno do instrumentalnych, jak i docelowych wartości według badaczki, ponieważ „w sensie semantycznym instrumentalne są te, które mogą służyć bądź dobrym, bądź też złym celem, nigdy natomiast nie są celem same w sobie” (Puzynina 2004: 182). Natomiast jako wartości docelowe w sensie semantycznym autorka określa te,

które mają wyraźne, stałe nacechowanie pozytywne bądź negatywne, a zarazem mogą być traktowane jako ostateczne, stanowiące dla człowieka cel same w sobie [...] Ale wszystkie te wartości mogą być także traktowane przez człowieka jako ogniwa łańcucha instrumentalno-celowego (Puzynina 2004: 183).

Taki podział jest bardzo ważnym podziałem z punktu widzenia semantyczno-pragmatycznego.

1.

Pojęcie *zrównoważony* można określić jako nową kategorię wartości instrumentalno-docelowych oraz społeczno-obyczajowych, odzwierciedloną w dokumentach UE. Z kolei *zrównoważony rozwój* stanowi współczesny trend, ideę, a nawet wymóg w niemal wszystkich gałęziach polityki, gospodarki, edukacji etc. Ideę zrównoważonego rozwoju oddaje zdanie z Raportu Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju z 1987 r. Nasza wspólna przyszłość: „zrównoważony rozwój to taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie”.

Istnieje też dokument *Przekształcamy nasz świat: Agenda 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju* (*Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*) przyjęty przez Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ). Ponieważ dokument ten został opracowany i przyjęty w języku angielskim, można założyć, że leksem „zrównoważony” (oraz jego nacechowanie semantyczne) w stosunku do zjawisk abstrakcyjnych został zapożyczony z języka angielskiego. Dzieje się tak zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim. Tak, na rosyjskiej stronie РБК czytamy, że «в 1992 году на саммите ООН в Рио-де-Жанейро была сформулирована стратегия «устойчивого развития». W roku 2015 ONZ wskazało cele bardziej konkretne. We wrześniu 2015 roku światowi przywódcy przyjęli program ONZ „Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030” określający cele zrównoważonego rozwoju oraz program odpowiednich działań, który ma zapewnić ochronę planety, klimatu oraz praw człowieka i zagwarantować dobrobyt dla wszystkich.

Ten proces odzwierciedla europejskie wartości sprawiedliwości, demokracji oraz ochrony środowiska. Wartości i sposoby wartościowania, według Beaty Kuryłowicz, są zakodowane w strukturze języka (Kuryłowicz 2013: 144–145). Analiza jednostek językowych (leksemów, a także form leksykalnych, słowo-twórczych, składniowych i frazeologicznych) pozwala stworzyć model wartości właściwy określonej wspólnocie kulturowo-językowej (tamże).

2.

Opierając się na ustaleniach zawartych w różnych dokumentach związanych z rozpatrywanym tematem, znaczenie wyrazu *zrównoważony rozwój* można zdefiniować następująco:

zrównoważony rozwój to rozwój, który zaspokaja potrzeby obecne, nie zagrażając możliwościom zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń. Ważnym czynnikiem jest tu równowaga pomiędzy produkcją i konsumpcją, oszczędzaniem oraz wykorzystaniem zasobów naturalnych; równowaga w społeczeństwie i prawach jednostek.

Wróćmy jednak do wcześniejszego znaczenia wyrazu *zrównoważony* odnotowanego w słownikach polskich i rosyjskich.

W słowniku PWN czytamy, że *zrównoważony* to «spokojny, opanowany; też: świadczący o takich cechach». Z kolei *zrównoważenie* – to «umiejętność zachowania spokoju, równowagi psychicznej»; *zrównoważyć-zrównoważać* – to 1. «doprowadzić do stanu równowagi»; 2. «zapewnić równowagę pomiędzy pozycjami w bilansie» (Słownik Języka Polskiego PWN, online).

W Słowniku W. Doroszewskiego znaleziono następującą definicję: *zrównoważony* – imiesł. bierny od czas. *zrównoważyć* (p.). *zrównoważony* w użyciu przymiotnikowym „spokojny, opanowany, rozważny”; będący wyrazem, objawem takich cech” (Słownik Języka Polskiego pod red. W. Doroszewskiego, online)

We Współczesnym słowniku języka polskiego można przeczytać:

zrównoważony – 1) obdarzony rozwagą, opanowaniem, spokojem: *zrównoważony polityk, człowiek*; 2) stanowiący świadectwo opanowania, spokoju, rozwagi: *zrównoważone zachowanie* (Współczesny słownik Języka Polskiego pod. red Bogusława Dunaja, Warszawa 2007: 2222).

Ze wspomnianych wyżej definicji wynika, że wyraz ten określa najczęściej człowieka oraz jego zachowanie oraz spokój i stabilność.

3.

W języku rosyjskim, jak było wspomniane wyżej, w dokumentach UE używany jest odpowiednik *устойчивый*. W Słowniku Języka Rosyjskiego Ożegowa czytamy:

Устойчивый 1). Стоящий, держащийся твердо, не колеблясь, не падая. *Устойчивая опора. Устойчивый плот. Устойчивое равновесие (восстанавливающееся после незначительного отклонения; спец.);* 2) Не подверженный колебаниям, постоянный, стойкий, твердый. *Устойчивые урожаи. Устойчивые взгляды* (Ожегов, Шведова: 2002).

Z kolei w słowniku Ushakova: *устойчивый, устойчивая, устойчивое* (тех., спец.), Вторая часть составных прилагательных в значении *устойчиво сопротивляющийся*, не поддающийся чему-н. (что указано в первой части), напр. *засухоустойчивый, звукоустойчивый*. Ср. (стойкий) и (упорный) (Толковый словарь Ушакова, online).

Wielki słownik Kuzniecowa podaje natomiast:

устойчивый – 1. Способный твердо стоять, держаться, не колеблясь, не падая (устойчивая лестница)//способный долго сохраняться, не меняя своих свойств, состояния положения (удобная поза, удобное равновесие); 2) не поддающийся, не подверженный изменениям, колебаниям; постоянный (устойчивая валюта, устойчивая погода); 3. Стойкий, не поддающийся постороннему влиянию (устойчивые убеждения); 4. Способный выдержать неблагоприятное воздействие чего-либо (устойчивый к холодам зверек)/о человеке, группе людей (устойчивая семья) и т.д. (Большой толковый словарь русского языка, Кузнецов: 1998).

Z wyżej wymienionych definicji wynika, że znaczenia leksemu związane są najczęściej albo z cechami człowieka (w języku polskim), albo z przedmiotami i zjawiskami (w języku rosyjskim). Oznacza zaś stabilność, rozważę oraz spokój. Natomiast obecnie leksem *зрównowaжony* w związku z dokumentami UE zaczął zawężać znaczenie i tworzyć różne związki wyrazowe, dotyczące nie tylko rozwoju.

W kluczowych obszarach polityki zrównoważonego rozwoju w UE można odnotować:

- sprawiedliwe przejście do gospodarki niskoemisyjnej, gospodarki o obiegu zamkniętym i gospodarki zasobooszczędnej;
- przejście do społeczeństwa i gospodarki, które sprzyjają włączeniu społecznemu – godna praca i prawa człowieka;
- przejście do *зрównowaжonej produkcji i konsumpcji żywności*;
- inwestycje w innowacje i długoterminową modernizację infrastruktury oraz zachęcanie do *зрównowaжonego prowadzenia działalności gospodarczej*;
- wykorzystanie handlu jako narzędzia działającego na rzecz globalnego *зрównowaжonego rozwoju* (European Economic and Social Committee).

4.

W języku rosyjskim w użyciu są różne wyrazy określające rozpatrywane zjawisko: *гармоничное развитие, сбалансированное развитие*, ponieważ uważa się (i to wynika ze wcześniejszych definicji), że *устойчивость* to pojęcie statyczne i nie może określać rozwoju i postępu w przyszłości.

Patrząc na słownikowe znaczenia zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim widzimy, że *zrównoważony* raczej nie kojarzy się z czymś rozwojowym, lecz bardziej stabilnym i statycznym. Poza tym, każdy system rozwojowy musi mieć zarówno stabilne (zrównoważone) stany/sytuacje, jak i niezrównoważone, chaotyczne, wręcz konfliktowe. Można zatem spróbować odpowiedzieć na pytanie: można mówić o *zrównoważonym rozwoju/устойчивом развитии*.

Według L. Melnyka "устойчивость предполагает равновесие, а развитие возможно только при условии постоянного выхода системы из равновесного состояния" (Melnyk 2005: 2).

Można wnioskować, że termin *zrównoważony rozwój/устойчивое развитие* (i również *гармоничное развитие, сбалансированное развитие*) oraz jego nowe nacechowanie semantyczne jest zapożyczeniem z języka angielskiego (ang. *sustainable development*), chociaż zarówno rosyjskie, jak i polskie badaczy stwierdzają pewną sprzeczność oraz rozmytość terminologiczną lub nieadekwatność tłumaczenia. Justyna Nakonieczna-Bartosiewicz pisze:

Koncepcja *zrównoważonego, stałego i samopodtrzymującego rozwoju (sustainable development)* powstała w wyniku rosnącej refleksji nad charakterem relacji człowieka i środowiska. Sustainable nie ma jednoznacznego tłumaczenia na język polski. Określenie to odnosi się do czegoś trwałego, kontynuowanego na stabilnym, dotychczasowym poziomie, utrzymującym zrównoważony stan. W języku polskim w odniesieniu do kategorii *sustainable development* stosuje się najczęściej tłumaczenie „*zrównoważony rozwój*”, choć w literaturze pojawiają się także określenia „*samopodtrzymujący i trwały rozwój*” czy „*ekorozwój*”. To ostatnie występuje aktualnie dość rzadko. Niektórzy badacze wskazują, że jest ono mylące, gdyż zawęża znaczenie zrównoważonego rozwoju do aspektów ekologicznych (Nakonieczna-Bartosiewicz: 2022).

Natomiast S.L.Vasilenko również stwierdza:

Устойчивый определяется как не поддающийся, не подверженный колебаниям, постоянный, стойкий, твердый. *Развитие* толкуется как процесс закономерного изменения, перехода из одного состояния в другое, более совершенное; переход от старого качественного состояния к новому, от простого к сложному, от низшего к высшему.

Развитие обязательно предполагает последовательность циклов скачкообразных переходов системы на другие уровни. Как

регулярно-циклические повторения: от постепенного изменения пространственного состояния системы через флуктуации или катастрофы к переходу на другой уровень и начало нового цикла развития качественно иной системы. Естественно с потерей устойчивости.

Так или иначе, принятый перевод *SD* «не передает адекватным образом смысл исходного английского термина, означающего развитие, не подрывающее собственные предпосылки и условия» или «развитие, которое может поддерживаться неопределенно долго» (Василенко:2017).

Co więcej, leksem *zrównoważony* rozpowszechnił się na olbrzymią, niewidzialną dotąd skalę, formując nowy poziom informacyjny w aktualnej deklaracyjnej retoryce związanej nie tylko z *Zielonym Ładem* i zmianami klimatycznymi, lecz wdrażając się w niemal wszystkie sfery życia (na przykład sformułowanie *устойчивым развитием дорог*).

5.

W tej części zostaną wykazane odnalezione przeze mnie konteksty użycia wyrazów *zrównoważony/ устойчивый*. Będą podstawą do analizy i wniosków. Pierwszą grupę stanowiły kolokacje zaczerpnięte z Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP).

Przykład 1.

Wysoka Rado. Budżet na rok tysiąc dziewięćset sześćdziesiąty ósmy przedstawia się w poszczególnych częściach następująco. Jeżeli chodzi o ogólną sumę wydatków i dochodów *budżet ten jest zrównoważony* (NKJP).

Przykład 2.

W dynamicznej gospodarce rynkowej, istnieje zawsze pewna ilość wolnych miejsc pracy oraz pewna liczba chętnych gotowych podjąć pracę. Dzieje się tak nawet wtedy, kiedy – na pozór – *popyt na pracę jest zrównoważony* przez podaż. Otóż proces odszukania wolnego miejsca pracy przez bezrobotnego nie jest natychmiastowy. Jest to uwarunkowane głównie faktem wolniejszego obiegu informacji o wolnych miejscach pracy oraz o osobach tej pracy poszukujących. Wiele zależy tu od organizacji i instytucji, które pośredniczą w tych poszukiwaniach (NKJP).

Przykład 4.

W krajowych strategiach uwzględnia się wskazówki dotyczące podstaw programowych, w których zaleca się przede wszystkim: wyjaśnianie pojęcia *rozwój zrównoważony*, określenie celu ochrony środowiska, wyjaśnianie relacji między człowiekiem i środowiskiem, kształtowanie przeświadczenia, że ochrona środowiska, oparta na zasadzie ekocentryzmu, sprzyja lepszemu zaspokajaniu potrzeb ludzkich, wyjaśnianie pierwotnym społeczeństwom konieczności *zrównoważonego wykorzystania dóbr przyrody*, wyjaśnianie, że przyczyną degradacji środowiska naturalnego jest głównie brak (NKJP).

Przykład 5.

Ochrona krajobrazu kulturowego istotnego dla życia i godności człowieka. Kształtowaniu przestrzeni życiowej ludzi musi towarzyszyć idea praw człowieka. Godność człowieka wymaga wartościowego krajobrazu kulturowego. Dla wdrożenia metod *zrównoważonego rozwoju* potrzebna jest wiedza, wyobrażenia i świadomość ekologiczna. Słowo *rozwój* należy rozumieć jako jakościowy poziom dobrobytu. *Rozwój zrównoważony* natomiast zachowuje równowagę między interesami współczesnego pokolenia i pokoleń przyszłych: zapewnia zachowanie zasobów naturalnych, powstrzymuje degradację środowiska przyrodniczego. W koncepcji *zrównoważonego rozwoju* gospodarka, człowiek i ochrona środowiska są zespolone w jednolity kompleks zależności (NKJP).

Przykład 6.

Przed udzieleniem rekomendacji makler musi poznać preferencje inwestora. Trzeba określić, czy klient nastawiony jest agresywnie, czyli liczy na wysokie zyski akceptując wiążące się z tym ryzyko, czy też może woli unikać zbyt wysokiego ryzyka preferując bardziej *zrównoważony portfel*. Rekomendacje nie ograniczają się do porady zakupu danego papieru. Makler informuje także klienta np. o tym, iż pora „wyjść” lub powstrzymać się od inwestycji (NKJP).

Przykład 7.

Wobec niedostatków własnych zasobów gazu gazyfikacja ta bazuje głównie na imporcie gazu. *Import* ten jest słabo *zrównoważony eksportem*, do czego przyczyniły się też rażące błędy w naszej polityce wschodniej. W rezultacie mamy prawie 80 miliardów dolarów zadłużenia, a jednocześnie kolosalne problemy z naszym przemysłem węglowym, uważanym niegdyś za nasz przemysł narodowy (NKJP).

Z kolei w Słowniku kolokacji angielskich (etutor.pl) wskazano 20 grup znaczeniowych leksemu *sustainable* z przykładami oraz ich polskich odpowiedników (kalki z języka angielskiego i używane we współczesnym języku polskim).

Oto niektóre z nich:

- *sustainable business model* / zrównoważone przedsiębiorstwo, przedsiębiorstwo dbające o środowisko, zielony biznes
- *sustainable transport* / zrównoważony transport
- *sustainable tourism* / turystyka zrównoważona
- *sustainable management* / zrównoważone zarządzanie
- *sustainable consumption* / zrównoważone spożycie
- *sustainable employment* / zatrudnienie nienaruszające równowagi ekologicznej
- *sustainable prosperity* / zrównoważony dobrobyt (etutor.pl).

Z kolei w prasie rosyjskiej w jednym tylko artykule „Устойчивый бизнес” z rosyjskiej strony internetowej znajdują się następujące związki wyrazowe:

Przykład 1.

Устойчивый бизнес или «зеленый бизнес» – это предприятие, которое оказывает минимальное негативное влияние на глобальную или местную среду, сообщество, общество или экономику – бизнес, который стремится удовлетворить тройную прибыль. Часто *устойчивые предприятия* имеют прогрессивную политику в области охраны окружающей среды и прав человека. В целом, бизнес описывается как зеленый, если он соответствует следующим четырем критериям (hisour.com).

Przykład 2.

Устойчивые бизнес-лидеры также учитывают затраты на жизненный цикл товаров, которые они производят. Затраты на вход должны учитываться в отношении правил, использования энергии, хранения и удаления (hisour.com).

W powyższych przykładach można zauważyć, że w języku rosyjskim pojawił się również rzeczownik *устойчивость*. Odnotowano jeszcze kilka przykładów z korpusu języka rosyjskiego (НКРЯ):

Przykład 1.

Сегодня мы наблюдаем рост спроса на них со стороны потребителей энергии, которые хотят вести ответственный и *устойчивый бизнес*

[«Энел Россия» начала продажу зеленых сертификатов I-REC.Экология // Ведомости, 2021.12].

Przykład 2.

Несмотря на пандемию, её негативные последствия для экономики, представленный *бюджет* на ближайшие три года *устойчивый*, с достаточным запасом прочности, отметила председатель Совета Федерации Валентина Матвиенко [Совфед одобрил закон о бюджете на 2022-2024 годы // Парламентская газета, 2021.12].

Przykład 3.

«Очень важно, чтобы часть средств экосбора распределялись реальным переработчикам, это низко rentable бизнес, поэтому во многих странах, особенно ЕС, рециклеры имеют различные дотации, что дает возможность инвестировать в современное оборудование и создать *устойчивый бизнес*», подчеркивает сооснователь ГК «ЭкоТехнологии», Константин Рзаев. [Ставка экосбора может увеличиться в пять раз для некоторых видов продукции // Ведомости, 2021.11].

Uwagi końcowe

Po analizie przykładów w języku polskim i rosyjskim odnotowałam następujące najczęstsze kolokacje: *zrównoważony budżet, zrównoważony popyt, zrównoważone wykorzystanie dóbr przyrody, zrównoważony portfel, zrównoważony (lub niezrównoważony) rozwój miasta, zrównoważony transport, zrównoważona turystyka, zrównoważone przedsiębiorstwo, zrównoważony dobrobyt, zrównoważone zarządzanie oraz nawet zrównoważone spożycie. устойчивые предприятия, устойчивые бизнес-лидеры. история устойчивости, гигант устойчивости, устойчивая практика, корпоративная устойчивость, устойчивые доходы, неустойчивые цены ресурсов, устойчивые закупки, устойчивая деловая активность, устойчивые энергетические технологии, устойчивый бизнес, устойчивый бюджет, устойчивые энергетические технологии.*

Podsumowując analizę leksemów *zrównoważony/устойчивый*, można wywnioskować, iż trzeba wziąć pod uwagę kognitywne, pragmatyczne, językowe oraz dyskursywne jego rozpatrzenie. Kognitywne – pozwala określić go jako wartość instrumentalno-docelową oraz społeczno-obyczajową (wg.

typologii Puzyninej) i pokazuje, że jako pojęcie jest rozpatrywane w kontekście sfery użycia oraz językowej, politycznej i instytucjonalnej kultury społeczeństwa.

Pragmatyczne daje polityczną ocenę tego pojęcia, jego funkcjonowania w sferze ideologii, polityki, ekologii; pokazuje nowe reprezentacje tego terminu, które jeszcze nie są odzwierciedlone w słownikach, ale nie można ich pominąć.

Językowe pokazuje, że systemy jednego, drugiego i trzeciego języków pozwalają zrozumieć, że w tym multikulturowym świecie, w którym żyjemy, nie można nie uwzględniać aspektu dyskursywnego, który pojawia się w tłumaczeniu tekstów. Tu spotykają się kultury językowe i towarzyszące im niezadowolenie językoznawców, tłumaczy i ekonomistów, ponieważ niektóre kolokacje mogą całkowicie zmieniać sens. Rozpatrywany wyraz i jego kolokacje weszły do języka polskiego i rosyjskiego jako gotowa kalka z języka angielskiego wraz z dokumentami i wytycznymi UE.

Wartości i sposoby wartościowania, również według Beaty Kuryłowicz, są zakodowane w strukturze języka (Kuryłowicz 2013: 144–145). Analiza jednostek językowych (leksemów, a także form leksykalnych, słowotwórczych, składniowych i frazeologicznych) pozwala stworzyć model wartości właściwy określonej wspólnoty kulturowo-językowej (Kuryłowicz 2013: 144–145).

Przeprowadzona analiza pozwoliła również dokonać syntezy i pokazać główne znaczenia słowa, które pojawili się wraz z przyjęciem dokumentów UE i które je zapoczątkowały. Są to: *zrównoważony* jako zbilansowany, trwały, ekologiczny, zielony; *устойчивый* – стабильный, зеленый, сбалансированный, экологический.

Bibliografia

- Kuryłowicz B., 2013, *Wartościowanie i wartości w tekście poetyckim (na przykładzie nazw kwiatów w liryce Młodej Polski)*, „Białostockie Archiwum Językowe”, 13, s. 143–157.
- Nakonieczna-Bartosiewicz J., *Zrównoważony rozwój – pojęcie i geneza*, [w:] *Wprowadzenie do zrównoważonego rozwoju. Podręcznik akademicki*, (red.) Adam Drosik i in., (https://www.ism.uni.wroc.pl/attachments/2022_wprowadzenie-do-zrownowazonego-rozwojuv1_2022-10-24_12-27-40.pdf), online, dostęp: 31.10.2024).

- Puzynina J., 2004, *Problemy wartościowania w języku i w tekście*, „Etnolingwistyka”, 16, Lublin, s. 179–189.
- Raport Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju z 1987 r. Nasza wspólna przyszłość* (<https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/zrownowazony-rozwoj>, online: dostęp: 15.10.2024).
- Słownik Języka Polskiego PWN*, (<https://sjp.pwn.pl/>, online, dostęp: 15.10.2024).
- Słownik języka polskiego* (red.) W. Doroszewski, (<https://sjp.pwn.pl/doroszewski/zrownowazony;5531571.html>, online, dostęp: 22.10.2024).
- NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego, <https://nkjp.pl/>.
- Национальный корпус русского языка, <https://processing.ruscorpora.ru>.
- Współczesny słownik Języka Polskiego*, (red.) Bogusław Dunaj, Warszawa 2007.
- Большой толковый словарь русского языка*, (ред.) С.А.Кузнецов, СПб.:2014 года.
- Василенко С.Л., «Устойчивое развитие» как противоречивая триада: терминологический парадокс, экологический миф и парадигма человеческого выживания. Часть 1, w: «Академия Тринитаризма», М., Эл № 77-6567, публ.22922, 08.01.2017, (<http://www.trinitas.ru/rus/doc/0016/001e/00163185.htm>, online, dostęp: 22.10.2024).
- Ковалев Ю. Ю., *Политика устойчивого развития ЕС: становление, акторы, перспективы*, [w:] История международных отношений и внешней политики, т.2.№1,2020, (<https://cyberleninka.ru/article/n/politika-ustoychivogo-razvitiya-es-stanovlenie-aktory-perspektivy>, online, dostęp: 22.10.2024).
- Ожегов С.И., Шведова Н.Ю., 2002, 4-е изд., *Толковый словарь русского языка*, Москва.
- Основи стійкого розвитку: Навч. посібник* / За заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005 – 654 с.
- Толковый словарь Ушакова* (<https://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=81170>), online, dostęp: 22.10.2024).

Anna Stoń

ORCID: 0009-0003-9801-336X

Uniwersytet Jana Kochanowskiego

O zmianach semantycznych, erozji znaczenia i subiektywizacji

Słowa kluczowe: zmiany semantyczne, domeny kognitywne, subiektywizacja, inflacja semantyczna.

Abstrakt: Opracowanie stanowi próbę wyjaśnienia zjawiska osłabienia znaczenia niektórych leksemów, metaforycznie rzecz ujmując – ich erozji semantycznej. Zaproponowano model tych zmian semantycznych, w którym czynnikiem wyjściowym jest zwiększona częstotliwość ich występowania, a efektem końcowym – subiektywizacja znaczenia. Analizę przeprowadzono w Langackerowskim modelu znaczenia leksykalnego (matrycy domen kognitywnych), terminu subiektywizacja zaś użyto w ujęciu Elizabeth Traugott. Analizę kończy spojrzenie na model inflacji semantycznej zaproponowany przez Yoona 2021.

Uwagi wstępne

„Biorąc pod uwagę niezbyt zaawansowany wiek Pana Profesora i Pana Górala oraz fakt, że audytorium określa ich mianem „Dziadersi”, pomyślałem sobie, że ja w moim wieku jestem już tylko „Trupersem” lub „Denatersem...” (@piotrjachowiak8269).

Powyższy wpis został zamieszczony na kanale YouTube prof. Adama Wielomskiego pod rozmową, którą przeprowadził z nim Sebastian Pitoń. Prof. Wielomski żartobliwie zaproponował, by słuchacze napisali, czy rozmowa im się podobała, a jeśli nie – by umieścili wpis: „Dziadersi nie”. Cytowany komentarz, mimo że nie wiąże się bezpośrednio z tematem artykułu, ilustruje pewną tendencję językową, którą nazwać można erozją semantyczną, polegającą na stopniowym rozcieńczeniu czy też osłabianiu dotychczasowego znaczenia danego leksemu. O ile *dziad* czy *dziadek* zakłada stosunkowo

zaawansowany wiek (w kategoriach bezwzględnych lub względnych – jako różnicę dwóch pokoleń), o tyle *dziaders* (pomijając interesującą morfologię tego wyrazu) nie zakłada sędziwego wieku, a odnosi się raczej do systemu poglądów – anachronicznych z punktu widzenia młodego człowieka. Można zatem być dziadersem w wieku lat trzydziestu.

Dużo lepszą ilustrację wspomnianej tendencji stanowi używanie przysłówków *strasznie* i *okropnie* w znaczeniu ‘bardzo’ czy też rzeczowników *tragedia*, *dramat*, *masakra*, *armagedon* i (nieco dawniej) *sajgon* do określenia sytuacji (umiarkowanie) przykrej lub irytującej.

Hughes (1988: 14) nazywa to osłabianie i zniekształcanie znaczenia dosadnie: „verbicide” ‘wyrzobójstwo, zarzynanie wyrazów’, przypisując winę pojawieniu się wysokonakładowej prasy popularnej z jej poszukiwaniem sensacji, przesadnym słownictwem i nachalną reklamą (termin *verbicide* po raz pierwszy został użyty w 1858 przez Olivera Wendella Holmesa, a rozpowszechniony przez C.S. Lewisa w latach sześćdziesiątych XX wieku). Skoro do „wyrzobójstwa” przyczyniła się prasa, to tym bardziej telewizja i Internet. Lewis ubolewał (w swej książce *Studies in Words* z 1960 r.), że zarzynanie wyrazów nie powoduje ich śmierci, ale pozbawia je witalności. Zamiast zostać pogrzebane na cmentarzysku słów, podtrzymywane przez prasę w stanie pozornej śmierci, stają się zombie¹.

Podobny los spotkał *super* oraz *ekstra*, w mniejszym stopniu *hiper* i *ultra* jako formy znacznie rzadziej występujące. Niedawno dołączyło do nich *mega*. Nadmierna eksploatacja ich w marketingu spowodowała, że po kolei traciły wyrazistość i były zastępowane następnymi. Parę dekad temu lakier do włosów występował w wersji „naturalny” i „mocny”, teraz jest to „extra strong” i „ultra strong”, przy czym moc utrwalania fryzury jest dokładnie taka sama jak w przypadku lakieru odpowiednio naturalnego i mocnego... Ostatnio zaś (najwyraźniej w obliczu wyczerpywania się listy spektakularnych przysłówków wzmacniających) wspomniana marka w ogóle zrezygnowała z leksykalnego nazywania stopnia utrwalenia, zastępując go oznaczeniami liczbowymi.

¹ “The problem with verbicide is that words no longer die: having been drained of their vitality, they are sustained by press circulation in a state of suspended animation. Rather than being buried in a ‘graveyard of murdered words’ (Lewis, 1960, p. 228), they become zombie” Hughes (1988: 14). [Tłumaczenia autorki]

2. Próba wyjaśnienia

Analiza zmian semantycznych pomiędzy leksemami dziadek i dziaders jest stosunkowo prosta. Leksem dziadek, odnosząc się do wieku, pokrewieństwa i różnicy pokoleń, również – w sposób pośredni – odwołuje się do zachowań, poglądów itp. osób sporo starszych (owe zachowania i poglądy stanowią mniej centralne domeny kognitywne – w ujęciu Langackera 1987 – w macierzy znaczenia leksemu dziadek). „Starszych”, a nie „starych”, *dziadek* bowiem jest rzeczownikiem relacyjnym (por. Langacker 1991) i wiek bezwzględny jest tu mniej ważny niż różnica dwóch pokoleń. *Dziaders*, z kolei, jako centralną domenę swego znaczenia posiada zestaw poglądów kojarzonych z osobami starszymi o dwa pokolenia. Mamy tu więc dosyć wyraźną relację metonimiczną – leksem *dziaders* uwypukla nieekspozowany aspekt znaczenia leksemu *dziadek*. Posługując się modelem Langackerowskim: domena kognitywna bardziej marginalna w macierzy znaczenia leksemu *dziadek*, staje się domeną centralną w macierzy leksemu *dziaders*, natomiast domena wieku – jedna z najistotniejszych w macierzy leksemu *dziadek*, ulega marginalizacji w macierzy leksemu *dziaders*. Zabawność cytatu z początku artykułu wynika zatem ze świadomego (lub nie) interpretowania leksemu *dziaders* jako mającego domenę kognitywną wiek w centrum swego znaczenia.

Pozostałe przykłady to formy, które nie uległy zmianom morfologicznym (które z kolei byłyby przyczyną zmian semantycznych). W przypadku *super*, *ekstra*, *hiper*, *ultra* i *mega*, zmianą, którą można odnotować jest ich uniezależnienie: coraz częściej funkcjonują jako osobne leksemy, a nie pierwsze człony wyrazów złożonych. Ma to, w pośredni sposób, pewien wpływ na ich znaczenie, poszerza bowiem możliwości ich występowania w różnych kontekstach.

Jak więc można wytłumaczyć osłabienie znaczenia tychże leksemów? Należy wziąć pod uwagę kilka etapów:

- znaczne zwiększenie częstotliwości występowania;
- poszerzenie repertuaru kontekstowego;
- wprowadzenie nowych użyc do języka codziennego;
- dalsze poszerzanie repertuaru kontekstów i użyc o sprawy codzienne i banalne;
- subiektywizacja znaczenia (w sensie zdefiniowanym w Traugott i Dasher 2005).

Częstotliwość występowania z reguły nie zwiększa się samoistnie (stąd „zwiększenie”, a nie „zwiększenie się” w punkcie 1.). Dzieje się to przy udziale

mediów/ popkultury i najczęściej dotyczy szeroko pojętego dyskursu politycznego/ideologicznego lub marketingu (w tym marketingu politycznego). Jednak samo zwiększenie częstotliwości występowania nie wystarczy. Konieczne wydaje się zwiększenie liczby kontekstów, w których dany leksem występuje. Jako przykłady można rozważyć leksem przemoc oraz wyrażenie *mowa nienawiści*.

W słowniku W. Doroszewskiego *przemoc* definiowana jest następująco: „wyzyskiwanie fizycznej, materialnej przewagi nad kim; narzucona bezprawnie władza, panowanie; czyny bezprawne dokonane z użyciem siły; gwałt”; a *przemocą*, to „z użyciem siły fizycznej; wbrew czyjej woli”.

Z kolei w SJP PWN online, *przemoc* to „przewaga wykorzystana w celu narzucenia komuś swojej woli, wymuszenia czegoś na kimś; też: narzucona komuś bezprawnie władza”.

Według tej nowej definicji, przemocą będzie na przykład nakazanie dziecku odrabiania lekcji, gdy ono woli grę komputerową. Jak widać, leksem przemoc uległ znacznej erozji semantycznej, a przyczyny tego zjawiska można upatrywać w nadużywaniu go i używaniu go w kontekstach niekompatybilnych z jego pierwotnym znaczeniem takich, jak na przykład „przemoc psychiczna” czy „przemoc werbalna”, które to konteksty powodują wyrugowanie elementu fizyczności ze znaczenia leksemu przemoc. W rezultacie przemocą stać się może wszystko: słowo, spojrzenie gest. Pojawia się przymiotnik *przemocowy*, równie nieprecyzyjny i ogólny – co jest „zachowaniem przemocowym” pozostaje zwykle w gestii subiektywnej interpretacji (np. rzekomej „ofiary” „przemocy”). Wyższy poziom niezrozumiałości wykazuje pojęcie „przemoc przez zaniechanie”, które całkowicie neguje element sprawczy w znaczeniu leksemu przemoc i otwiera drogę do traktowania absolutnie wszystkiego jako przemocy.

Wyrażenie *mowa nienawiści* z kolei, jakkolwiek samo w sobie może oznaczać dokładnie tyle co *przemoc*, czyli potencjalnie wszystko (dlaczego bowiem wykluczać mowę ciała?), nie doprowadziło do zdewaluowania leksemu nienawiść. Definicje są bardzo podobne w obu cytowanych powyżej słownikach: w Doroszewskiego *nienawiść* to „uczucie silnej wrogości, niechęć do kogo czego”, a w SJP – „uczucie silnej niechęci, wrogość do kogoś lub czegoś”. Jedyna więc różnica to kolejność „wrogości” i „niechęci”. Zapewne leksem nienawiść nie uległ takiej erozji jak przemoc bo mimo częstego występowania, pojawiał się w ograniczonej ilości kontekstów (a ściślej: w kontekstach kompatybilnych z jego znaczeniem).

Trzeba w tym miejscu wyjaśnić co oznacza kontekst kompatybilny czy niekompatybilny ze znaczeniem leksemu. Przede wszystkim w ujęciu

językoznawstwa kognitywnego, znaczenie jest zawsze znaczeniem w kontekście (por. np. Langacker 1987), mówienie zatem o znaczeniu danego leksemu jest pewnym uproszczeniem – chodzi tu o jego znaczenie w typowych dlań kontekstach. Przyjmując, że leksem L posiada w swej matrycy domeny D^1, D^2, \dots, D^7 (lista domen jest otwarta – nowe mogą być dodawane zarówno w oparciu o doświadczenie indywidualne jak i w wyniku zmian semantycznych L), przy czym domeny D^2 i D^3 są centralne (szczegółne często aktywowane), a domeny D^6 i D^7 – marginalne. Przedstawia to sytuację domyślną gdy L występuje w typowych kontekstach Ko. Pojawienie się L w kontekście K_1 skutkuje uwypukleniem D^4 i D^6 przy jednoczesnym usunięciu na plan dalszy D^2 i D^5 , a kontekst K_2 uwypukla D^2 i D^7 marginalizując D^3 i D^4 .

Można więc przyjąć, że zwiększenie częstotliwości występowania L w K_2 sprawi, że do dotychczasowo centralnej domeny D_2 dołączy dotychczasowo marginalna D^7 , natomiast D^3 stanie się bardziej marginalna. Na przykład w znaczeniu leksemu przemoc, pod wpływem kontekstu „x psychiczny” czy „x werbalny”, zmarginalizowana została domena interakcji fizycznej, a uwypuklona – narzucania komuś swojej woli i uzyskiwania przewagi. Te konteksty są tylko częściowo kompatybilne z wyjściowym znaczeniem leksemu przemoc, a zwiększenie ich udziału w całkowitej „puli” kontekstów skutkuje innym rozłożeniem akcentów pomiędzy domenami kognitywnymi leksemu przemoc. W ten sposób dochodzi ostatecznie do trwałych zmian semantycznych. Natomiast w przypadku kontekstu „przez zaniechanie”, nie ma właściwie punktów stykowych z leksemem przemoc. Jedynym elementem wspólnym jest jakaś negatywna ocena obu zjawisk. I tylko ta domena może zostać uwypuklona. Pozostałe domeny zupełnie znikają z pola widzenia, pozostawiając leksem-wydmuszkę.

To zaś czego dotyczą punkty 3. i 4., trafnie opisuje Hughes (1988: 14): „słowa używane bezkrytycznie, z modną afektacją, w różnych banalnych i błahych sytuacjach”². Stąd owa banalizacja znaczenia leksemów tragedia, dramat, masakra, armagedon – użyte w kontekście drobnych codziennych zdarzeń sygnalizują w zasadzie jedynie negatywny stosunek mówiącego do sytuacji czy zdarzenia, do którego się odnoszą. Przykładem takiego użycia jest (1):³

² “words (...) are applied indiscriminately, through fashionable affectation, to a variety of trivia” (Hughes 1988: 14)

³ Przykłady pochodzą z Korpusu PWN.

- (1) *Poszłam spać o 3.00, bo wzięłam się za robienie okładki do mojej płyty. Walczę z programem Corel Draw 9. Masakra.*

I tym sposobem dochodzimy do punktu 5., czyli subiektywizacji, której ilustrację stanowi przykład (1). Traugott i Dasher, cytując wcześniejszą pracę Elizabeth Traugott, tak definiują subiektywizację: „Znaczenia przejawiają tendencję do opierania się w coraz większym stopniu na subiektywnym przekonaniu czy nastawieniu wobec treści wypowiedzi” (2005: 95)⁴.

W (1) *masakra* nie ma prawie nic wspólnego z oryginalnym znaczeniem leksemu *masakra*. Sygnalizuje jedynie negatywne nastawienie mówiącej do sytuacji późnego pójścia spać i zmagania się z programem komputerowym. Podobną subiektywizację można było zauważyć w przypadku leksemu *przemoc* i wyrażenia *mowa nienawiści* – sygnalizują one coś niesprecyzowanie negatywnego.

Z kolei *super*, *ekstra* i – od niedawna – *mega*, używane bywają coraz częściej w znaczeniu pozytywnego nastawienia czy pozytywnej oceny. Podając analizie własne użycia form *super* czy *ekstra*, szczególnie w roli wykrzykników, dochodzę do wniosku, że bardzo rzadko chcę za ich pomocą wyrazić zachwyt, jak by to sugerował *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Znacznie częściej wyrażają one aprobatę, ogólnie pozytywny stosunek do danej sytuacji, czyli ‘dobrze, w porządku, ok’. Z jednej strony nie jest to więc obiektywna ocena sytuacji, z drugiej – ocena subiektywna jest z reguły dużo mniej entuzjastyczna niż ta u Markowskiego 2000. Byłoby to zatem potwierdzeniem zarówno osłabienia znaczenia jak i jego subiektywizacji. Rzecz jasna, tego typu introspekcja nie stanowi decydującego dowodu, ale poniższe przykłady zdają się tę intuicję potwierdzać.

- (2) *Kowalski to w ogóle z natury smutas, nigdy nie powie, że u niego super, zawsze, że raczej tak sobie.*
- (3) *Ale cóż, nikt jeszcze nie wymyślił klina na tak depresyjnego splina. Na Boga! na jakim świecie żył Zygmunt, skoro emtiwi, diwidi, empetrzy, eremef, okaes i “jest super” nie pomagało?*
- (4) *Te żółte naklejki na kontenerach, to one są potrzebne?*
(...)

⁴ “Meanings tend to become increasingly based in the speaker’s subjective belief state/attitude toward the proposition” (Traugott 1989: 34–35).

One ponoć...

*Ponoć. Bo cały czas było bez i też było **super**.*

- (5) - *Fajno – ocenił gwoździaki fachowiec. – To jutro zabieramy się do roboty.
– Jak to jutro? – ośmieliłem się wyrazić zdumienie. – Przecież nie mamy
drzwi.*

*– Koc się założy i będzie **ekstra** – fachowiec popatrzył z ukosa. – Lecę do
innej robótki.*

*Następnego dnia fachowiec się nie zjawił. Koc zamiast drzwi nie spełniał
swoich zadań, bo podwiewał go wiatr. Przybiłem go więc gwoździakami
i zostawiłem tylko szparę u dołu, przez którą wyczoiłgiwałem się na za-
kupy.*

- (6) *A najlepiej, jak ten facet mi podłączył tą wieżę, to on powiedział, że ten
pokój jest za mały do tej wieży. Żeby nie podgłaszała tak głośno, bo
okna mogą wypaść.*

Z zawiasów.

Z zawiasów.

*Aha. **Ekstra**.*

Należy zwrócić uwagę, że w (2) *super* nie jest użyte w opozycji do *raczej tak sobie*. Nie chodzi o to, że biedny ten Kowalski, bo nigdy nie ma w życiu *super*, tylko zawsze tak sobie. *Super* nie stanowi obiektywnego opisu sytuacji Kowalskiego, a potencjalny opis subiektywny. *Super* i *raczej tak sobie* stanowią alternatywne **opisy tej samej sytuacji** z punktu widzenia osoby tejże sytuacji doświadczającej. Kowalski jest nazywany „smutasem” z powodu dokonanego wyboru leksykalnego, z powodu niechęci wykorzystania tej bardziej „radosnej, optymistycznej” wersji opisu sytuacji. Oznacza to również, że *super* może odnosić się do sytuacji bardzo umiarkowanie pozytywnej lub wręcz neutralnej w sensie obiektywnym, portretując ją niejako jako coś pozytywnego, dobrego, a dokładniej mówiąc, przedstawiając pozytywny stosunek mówiącego do tejże sytuacji, czyli *super* przedstawia ją jako subiektywnie pozytywną.

W (3) ewidentnie *jest super* zostało przedstawione jako pusty frazes, zaklinanie rzeczywistości, która sama w sobie *super* raczej nie jest. „Radosna, optymistyczna” wersja opisu sytuacji nie przekonuje nawet Zygmunta. W (4) *i też było super* oznacza ‘i też było dobrze’ – ocenę z punktu widzenia mówiącego, sygnalizującą brak potrzeby zmian. W (5) sytuacja z punktu widzenia fachowca jest OK., ale nie z punktu widzenia lokatora. W (6) *Aha. Ekstra* – jest wyraźnie ironiczne.

Widać zatem, że w (2)–(6) *super/ekstra* nie wyrażają zachwytu ani nie są obiektywnymi opisami sytuacji. Prezentują subiektywny stosunek do sytuacji. Może być on pozytywny, ale również nieszczercze pozytywny albo ironiczny. Jest tu więc i osłabienie znaczenia, i subiektywizacja.

Warto w tym miejscu przyjrzeć się innej próbie wyjaśnienia analizowanego zjawiska. Yoon 2021 stosuje termin „inflacja semantyczna”, który wyjaśnia następująco: „znaczenia słów typowo słabną z czasem w wyniku docierania do większej grupy słuchaczy i tracą część swej początkowej mocy”⁵, upatrując w tym zjawisku główny czynnik zmian semantycznych w ogóle. Jakkolwiek jego wyjaśnienie adekwatności użycia terminu „inflacja” w językoznawstwie jest dosyć powierzchowne (w dość nieprzekonywujący sposób usiłuje przełożyć zjawiska ekonomiczne na językowe), niemniej metafora ta w dosyć intuicyjny sposób przybliży naturę omawianego zjawiska. Tak jak inflacja sprawia, że np. banknot o danym nominale ma mniejszą siłę nabywczą, tak w wyniku inflacji semantycznej, znaczenie danego leksemu traci wyrazistość czy nasilenie. Tak jak (głównym) powodem pojawienia się inflacji jest zwiększona podaż pieniądza, tak powodem zaistnienia inflacji semantycznej jest zwiększona częstotliwość używania danego leksemu/ wyrażenia, w tym wyrażenia metaforycznego (czyli zwiększona podaż tychże??). I podobnie jak inflacja jest wynikiem zamierzonego działania, tak też część przynajmniej leksemów czy wyrażeń celowo jest nadużywana (dla celów politycznych, ideologicznych czy marketingowych, za pośrednictwem mediów i pop-kultury). Ten ostatni element jest praktycznie nieobecny w analizie Yoona, zwraca natomiast nań uwagę Hughes (1988: 14), pisząc:

Wyrazobójstwo można popełniać zbiorowo, zgodnie z panującą modą lub indywidualnie. Ostatnimi czasy osiągnęło ono poziom wyższy niż nieszkodliwa przesada na użytek prywatny – przyjęło różnorakie formy zorganizowanego komercyjnego i politycznego oszustwa. Ma ono postać bezczelnego przeinaczania podstawowych znaczeń słów przez tych, którzy mają pod kontrolą jakieś media⁶.

5 “Word meanings tend to weaken over time with exposure to more listeners and lose some of their original power” (Yoon 2021: 469).

6 “Verbicide may be committed collectively, fashionably or individually. In recent times it has moved beyond harmless personal exaggeration to various forms of organized commercial and political deceit. It is a form of distortion deriving clearly from liberties taken with the prime meanings of words by those in control of some medium”.

Jednak wysoka częstotliwość występowania sama w sobie i „osłuchanie się” użytkowników języka z daną formą nie stanowią wystarczającego wytłumaczenia omawianego zjawiska. Owszem, mogą sprawić, że dane słowo nie wywiera już takiego wrażenia na słuchaczu czy to pozytywnego (na przykład leksem *SUPER* przestaje być kojarzony z czymś nadzwyczajnym skoro wszystko jest super), czy to negatywnego (wulgaryzmy często powtarzane nadal rażą, ale trochę mniej się na nie zwraca uwagę – następuje swego rodzaju desensytywizacja na bodziec), ale nie wyjaśnia zmian semantycznych poza „rozcieńczeniem” znaczenia. Nie bez powodu zatem termin „inflacja semantyczna” pojawia się bardziej w tekstach popularyzatorsko-hobistycznych, a nie w stricte językoznawczych. Jest to pożyteczna metafora i niewiele więcej.

Jest jeszcze jeden problem ze stosowaniem pojęcia „inflacja semantyczna”, szczególnie w tekstach angielskich. Inflacja (ang. *inflation*), pochodzi od czasownika *inflate* ‘pompować, nadmuchiwać, rozdymać’. Jego przeciwieństwem jest *deflate* ‘spuszczać powietrze’. Inflacja w sensie ekonomicznym jest to więc pompowanie pieniędzy w rynek. Natomiast „inflacja semantyczna” może być rozumiana dwojako: albo na wzór ekonomiczny, czyli jako wpompowanie (poprzez media) dużej liczby użyć danego leksemu do szeroko pojętego dyskursu (i tak to mniej więcej rozumie Yoon), albo „rozdęcie semantyczne” danego leksemu, czyli uzyskanie przezeń nowego znaczenia (Hughes daje przykład *phenomenal*, który pierwotnie dotyczył zjawisk – od *phenomenon* ‘zjawisko, fenomen’, a obecnie jest używany również w znaczeniu ‘fenomenalny, wyjątkowy, niezwykły’; nota bene podobnie jest w języku polskim w przypadku przymiotnika *zjawiskowy*). Wobec tego Yoonowskie ofiary inflacji semantycznej *de facto* uległy deflacji – ich znaczenie zubożało.

Podsumowanie

Zmiana znaczenia polegająca na jego „rozmyciu”, osłabieniu występuje dosyć regularnie. Wywołuje ona niekiedy skrajne emocje i negatywne osądy. Wydają się one w wielu przypadkach uzasadnione, bowiem opisywane zmiany semantyczne następują w stosunkowo szybkim tempie i są wywoływane sztucznie (jako zamierzony rezultat lub jako produkt uboczny innego zjawiska). C.S. Lewis na określenie tego zjawiska używa pojęcia *verbiocide* ‘wyrazobójstwo, zarzynanie wyrazów’ i mówi o słowach-zombie, które straciły swą witalność. Mechanizm zjawiska polega na (1) zwiększeniu częstotliwości

występowania danego leksemu (poprzez mass media i wytwory pop-kultury), (2) stosowaniu go w kontekstach dlań nowych/ nietypowych/ niekompatybilnych (głównie w reklamie, polityce, ideologii), (3) rozpropagowaniu nowych użyc leksemu wśród użytkowników języka, którzy (4) kontynuują nadużywanie leksemu w nowych znaczeniach w kontekście życia codziennego i w konsekwencji (5) osłabiony, „wyprany” ze znaczenia leksemem wyraża jedyne subiektywną ocenę rzeczywistości czy treści wypowiedzi.

Bibliografia

- Hughes G., 1988, *Words in Time. A Social History of the English Vocabulary*, UK.
Langacker R.W., 1987, *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I: Theoretical Prerequisites*, Stanford.
Langacker R.W., 1991, *Foundations of Cognitive Grammar. Volume II: Descriptive Application*, Stanford.
Traugott E.C., Dasher R.B., 2005, *Regularity in Semantic Change*, Cambridge.
Yoon J.-H., 2021, *Semantic inflation and pronoun avoidance*, „Linguistic Research”, 38(3), s. 469–490.

Słowniki

- Doroszewski W. (red.), 1969, *Słownik języka polskiego*, Warszawa. (<https://sjp.pwn.pl/>, online, dostęp: 10.11.2024).
Markowski A. (red.), 2000, *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Warszawa.
Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles. Sixth Edition, 2007, Oxford.
Słownik języka polskiego PWN (<https://sjp.pwn.pl/>, online, dostęp: 10.11.2024).
Wielki słownik polsko-angielski i angielsko-polski PWN, pendrive.

Korpus

- Korpus PWN* (<https://sjp.pwn.pl/>, online, dostęp: 10-11.2024).

Bartosz Sowiński

ORCID: 0000-0001-9301-6121

The Jan Kochanowski University of Kielce

The Legacy of the Polish-Lithuanian Commonwealth in English Translation: Preliminary Insights

Keywords: Polish-Lithuanian Commonwealth, Translation Studies, multilingualism, historical names, national identity.

Abstract: This paper explores the linguistic legacy of the Polish-Lithuanian Commonwealth in English translation. Established by the Union of Lublin in 1569, the Commonwealth was a multilingual and multicultural entity, whose complexities often emerge more distinctly in translation. Focusing on personal names and toponyms, the study reveals how they challenge translators by exposing unstable identities shaped by political, linguistic, and cultural agendas. Using examples from historical monographs and translation projects, it highlights how multi-perspectivism aids in navigating these complexities and examines contested language policies in Poland and Lithuania. The paper underscores the Commonwealth's enduring legacy and its relevance to translators engaging with Central and Eastern Europe's cultural history.

Introduction

This paper provides preliminary insights into selected aspects of the linguistic legacy of the Polish-Lithuanian Commonwealth in English translation. Established by the Union of Lublin in 1569, Poland-Lithuania was a complex and fascinating political, multicultural, multi-ethnic, and multilingual entity. Interestingly, some of these complexities appear more prominently in foreign renderings of this historical reality than in any of the languages historically spoken within the Commonwealth. My focus in this paper is particularly on the translation of this reality into English.

Although Poland-Lithuania ceased to exist in 1795, some scholars argue that its *longue durée* persisted until the January Rising of 1863, the defeat of which marked or hastened the emergence of modern nations in Poland, Lithuania, Belarus, and Ukraine (Snyder 2003: 4). While recognising 1863 as the Commonwealth's ultimate temporal horizon, this study draws on linguistic examples found in historical monographs by English-speaking scholars (Snyder 2003, Davies 2005, Frost 2015), and on several of my own translation projects (Kulecka 2023, Jędrzejewska *et al.* 2024), both still in print. These projects required an in-depth engagement with the linguistic complexities of the Commonwealth and its lingering traces in the nineteenth century.

Notably, many of these complexities are reflected in personal names and toponyms—terms that ostensibly require no translation. This phenomenon points to a distinctive feature of the Commonwealth's multilingual and multi-ethnic environment: identities encoded in such names maintain a stable point of reference only within their respective vernaculars, e.g. Polish, Lithuanian, Belarusian, and Ukrainian. However, these identities become destabilised when examined from a broader linguistic perspective, one that transcends individual vernaculars and reveals the influence of deeply buried and unconscious national agendas. This phenomenon, in turn, carries profound ethical, political, and practical implications for translators seeking to do justice to the richness and complexity of the Polish-Lithuanian Commonwealth in particular, and Central and Eastern Europe at large.

1.

Relations between modern Poland and Lithuania have been fraught by disagreements, including linguistic ones (Walkowiak & Wicherkiewicz 2018). I use the tentative Present Perfect here to reflect the recent rapprochement between the two nations and in the hope that the divisive Polish-Lithuanian language dispute will one day be consigned to history (President of the Republic of Poland 2024). Most notably, the spelling of personal names and toponyms remained a significant point of contention throughout the 1990s and 2000s.

The rift was largely triggered by a specific provision in the Lithuanian law: “Personal names shall be changed and corrected in the manner prescribed by laws” (Republic of Lithuania 1995). This provision had far-reaching

implications for the spelling of names belonging to individuals from national minorities in Lithuania, which were henceforth required to be recorded in official state documents according to the rules of Lithuanian orthography. The same rule applied to the names of enterprises, establishments, and organisations (Republic of Lithuania 1995), while a separate provision of the law regulated the standardisation and preservation of toponyms in Lithuania (National Land Service under the Ministry of Agriculture of the Republic of Lithuania 2000). These provisions have since drawn the ire of the Polish community in Lithuania.

2.

Poland was not particularly swift to address similar issues on its side of the border. However, when it eventually did so in 2005, many of the provisions recognised the rights and needs of national and ethnic minorities, including the right to “use and spell their first and last names according to the spelling rules of their respective minority language,” and the right to “use additional, traditional place names alongside official names of places, physiographical objects, and street names” (Republic of Poland 2005). Perplexingly, this gesture of goodwill, and a preliminary step towards the 2009 ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages, was perceived by the Lithuanian minority as a tool of pressure wielded by the Polish government to enforce reciprocity for the Polish minority in Lithuania (Walkowiak & Wicherkiewicz 2018: 192).

Nonetheless, Lithuanians in Poland have legitimate grounds for their grievances: those wishing to change their names to the minority version face a lengthy and costly administrative process, which may subsequently lead to unexpected issues with inheritance or taxation (Walkowiak & Wicherkiewicz 2018: 194). Some Lithuanian communities have opted to remove their bilingual signs after these were repeatedly vandalised with red paint and defaced with Polish nationalist symbols (Reuters 2011). By contrast, Polish communities in Lithuania lack even this option, as they are frequently fined for displaying bilingual signs. A recent court ruling regarding the predominantly Polish district municipality of Šalčininkai/Soleczniki is a case in point (Baltic News 2023).

Some of these tensions, such as that over the spelling of Polish names in Lithuanian documents, were alleviated in 2022 when the ban on the Polish

spelling of personal names in official documents was lifted (Ministry of Justice of the Republic of Lithuania 2022). As a result, the issue of Polish ethnicity has gained renewed attention, exemplified by decisions such as that of Evelina Dobrovolska, Lithuania's incumbent Minister of Justice, who changed her name to Ewelina Dobrowolska to emphasise her Polish origins (LRT English 2022). Nevertheless, the stringent Law on the State Language remains in force.

This insistence on Lithuanian as the sole state language may seem too harsh to those nations and states that have enjoyed a continued and uninterrupted existence throughout the centuries. However, it does have its legitimate roots in Lithuania's history—a history that it had to recreate and reclaim rather than merely register and record. The processes through which a modern Lithuanian nation began to emerge in the mid-nineteenth century are persuasively described in Timothy Snyder's *The Reconstruction of Nations* (Snyder 2003). I will only limit myself to recalling several points that I find most relevant to my argument.

Modern Lithuania positions itself as the heir to medieval, rather than early modern, Lithuania. The crux of the matter lies in language. With the rise of the Grand Duchy of Lithuania and its territorial expansion into the Rus' Principalities, the Duchy gradually began to lose its primordial, distinctly Lithuanian identity. The Duchy's elites abandoned their native Lithuanian in favour of Chancery Slavonic as the administrative language of the state. Later, the Catholic baptism of Lithuania and the four-century-long union with Poland prompted a gradual reorientation towards Polish as the dominant language of culture, politics, and religion. The modern Lithuanian nation could only reconceptualise itself after the fall of the January Rising of 1863, which was also the twilight of the Commonwealth's lingering cultural and political presence. The overwhelmingly complex early modern identities of the Lithuanian elite – Lithuanian by origin, Polish in politics, and Ruthenian or Greek in religious heritage, later Protestant, and ultimately predominantly Catholic – were to be replaced by a uniform Lithuanian identity. This new identity was rooted in the language of the peasantry, who would form the primordial backbone of a nation once pagan but now defined primarily by language and ethnicity (Snyder 2003: 15–51).

Given Lithuania's rather exacting linguistic sensibilities, the following bilingual statement from the Polish Ministry of Foreign Affairs may come as something of a surprise. The statement was issued to commemorate the January Rising of 1863 as the final stand and last concerted effort of the

Polish-Lithuanian-Ruthenian political nation. Its Polish version is carefully couched in appropriately diplomatic terms, suggesting no potential for controversy (Embassy of the Republic of Poland in Bulgaria 2023). Its English translation ostensibly preserves the tone of the original, presenting the statement in correct and suitably phrased language. This approach is particularly fitting given the geopolitical climate of the time—a year after Russia’s full-scale invasion of Ukraine—and the growing rapprochement among the three former Commonwealth nations:

22 January marks the 160th anniversary of the January Uprising. This was the largest armed struggle for independence of the peoples of the former Commonwealth against Russian rule. The Uprising had a unique symbol, a tripartite coat of arms depicting the Polish Eagle, the Lithuanian Pahonia, and the Ruthenian Archangel Michael. The fight against the common enemy united all parts of society, regardless of wealth, religion, gender or age, and laid the foundations for building modern nations (Ministry of Foreign Affairs Republic of Poland 2023).

However, it also contains one surprising word: *Pahonia*. The use of this non-Lithuanian term, while not entirely historically inaccurate, blatantly contravenes the provisions of the Law on the National Coat of Arms, Emblems, and Other Insignias of the Republic of Lithuania, cited on the official website of the Lithuanian Seimas. According to Lithuanian law, “the national coat of arms of Lithuania is *Vytis*” (Seimas of the Republic of Lithuania). In other words, the translators working for the Polish government could have inadvertently provoked a diplomatic incident. Instead of using its official name, they gave the emblem of the state of Lithuania a Slavonic name historically associated with the late medieval and early modern Duchy and the Polish-Lithuanian Commonwealth—terminology that the modern Republic of Lithuania is keen to dissociate from. Incidentally, the same name and a slightly modified emblem were also used in pre-Lukashenka Belarus, which, quite justifiably, sought to align itself with the legacy and symbolism of the multilingual and multi-ethnic Republic of Two Nations.

That said, while the term *Vytis* is legal and proper in the Lithuania of today, it would, strictly speaking, be an anachronism at the time of the January Rising. The official website of the Seimas provides an insight into the rise of *Vytis* as the official name of the Lithuanian state emblem: “The word is considered to have been coined in the middle of the 19th century by Simonas

Daukantas. However, instead of referring to the coat of arms itself, Daukantas rather referred to the knight represented therein. Mikalojus Akelaitis was probably the first person to have referred to the Lithuanian coat of arms per se as ‘Vytis’ in the *Aušra* newspaper in 1884” (Seimas of the Republic of Lithuania). Notably, the term *Vytis*, which is also a regular personal male name in Lithuania, was first used to describe what was historically called *Pogoń* (Polish) or *Pahonia* (Ruthenian) twenty years after the suppression of the Rising (Visuotinė lietuvių enciklopedija). Therefore, anyone who chose to use terminology absent from Lithuanian state documents may have done so for valid historical reasons, even if in violation of diplomatic protocols.

This sensitive issue, however, persists. One approach to “solving” it might be to disregard these intricacies altogether and, in the absence of a satisfactory, one-size-fits-all term, offer a more neutral and politically acceptable English rendition such as the *Chase, Pursuer, Knight, Rider, or Horseman*. Yet, those who wish to do justice to the multifaceted nature of the Lithuanian nation—political, ethnic, and linguistic—might look to Robert Frost’s *The Oxford History of Poland-Lithuania* for guidance. One of the illustrations in his book is captioned as follows: “Fig. 13. Tapestry showing the arms of the Kingdom of Poland (white eagle) and of the Grand Duchy of Lithuania (the rider known as Vytis in Lithuanian, Pogoń in Polish, and Погоня in Ruthenian)” (Frost 2015: 437). This manner of presentation, which highlights the multiplicity of Lithuania’s coat of arms in its various linguistic guises – both modern and ethnocentric as well as early modern and suffused with foreign elements – is particularly striking when juxtaposed with the curt, English-only description of the Polish national emblem. However, there is also an irony to Frost’s portrayal of the two emblems. The Polish eagle requires no explanation in any language other than the English, reinforcing its self-contained and uncontested identity, whereas the emblem of the Grand Duchy necessitates a Polish name alongside its Lithuanian and Ruthenian equivalents, with only a descriptive English reference and no conclusive equivalent whatsoever. In essence, this manner of presentation may also suggest deeply embedded self-perceptions of these two nations: Poland as possessing a first-hand, self-explanatory identity, and Lithuania as a nation striving to recover its identity from a reality mediated by languages other than its own.

Frost’s approach is apt for a work that examines the history of the Polish-Lithuanian union as a whole, rather than focusing on the separate histories of the nations that once formed the Commonwealth. Foreign historians

often enjoy the advantage of a more detached perspective—a bird’s-eye view of the conflicting interests and narratives of these nations—that English translators serving more nationally minded Central European audiences may lack. By presenting accounts of competing interests and narratives, historians can also assist translators in adopting a more ethical, multi-perspectivist approach. This historical insight may enable translators working from the region’s vernaculars to move beyond the customary attitudes of their native clients and develop greater awareness of perspectives beyond their homeland.

3.

A multi-perspectivist approach can provide translators with tools to navigate through the competing national and linguistic agendas of Central Europe, whether Polish, Lithuanian, Belarusian, or Ukrainian. The identity of “Wincenty Konstanty Kalinowski, the Commissioner of the insurgent National Government for Lithuania and Belarus,” who “is Kostas Kalinauskas for the Lithuanians, and Kastus Kalinoŭski for the Belarusians” (Wilczewski 2024: 46–47), illustrates this complexity¹. The evolving perception of this historical figure in international historiography encapsulates the enduring debates about the legacy of the Polish-Lithuanian-Ruthenian borderland. The framing of this legacy often depends on the national perspective. For instance, in Norman Davies’s *God’s Playground*, primarily a history of Poland written by a foreign historian, “Konstanty Kalinowski” appears in Polish spelling and is described as “a Polish nobleman, who operated in the region of Grodno and Bialystok, published a rebel journal, *Muzhytskaia Pravda* (Peasants’ Truth), and is regarded as one of the founding fathers of Byelorussian Nationalism” (Davies 2005: 261). By contrast, Timothy Snyder’s *The Reconstruction of Nations* – an analysis of the rise of modern Lithuania, Belarus, Ukraine, and Poland as interconnected histories rather than isolated ones – first introduces the figure as “Konstanty Kalinowski (Kastus’ Kalinouski)”, noting that he “promised peasants land in their own language (Belarusian)” (Snyder 2003: 30). In his portrayal, Snyder avoids ascribing Kalinowski/Kalinouski a fixed national identity. Instead, he emerges as “the Polish-speaking Lithuanian nobleman who rallied peasants in 1863 with pamphlets in

¹ Unless quoted otherwise, all references sourced from languages other than the English were translated by the author.

Belarusian” (Snyder 2003: 46), and as a man who “wrote in Belarusian, supported the Uniate Church, and thought of the Grand Duchy of Lithuania as his fatherland. Muraviev had him hanged in Vil’na in 1864 as the ringmaster of a Polish and Catholic plot” (Snyder 2003: 49). Though Kalinowski/Kalinouski is primarily spelled in Polish and indexed accordingly, Snyder presents him as a hybrid figure, and one that challenges strictly national historical narratives and becomes increasingly elusive for such frameworks.

Central European translators often face a Hobson’s choice regarding which of these composite identities to prioritise in the texts they work on. It is self-evident that they are commissioned to serve the interests of their client communities and rarely have the luxury, as Snyder does, of celebrating multiple Central European identities. Instead, their choices often reflect the singular perspective of their Polish, Lithuanian, or Ukrainian sponsors. Nonetheless, tools developed through multi-perspectivism may prove valuable for practitioners. A notable example is a toponym: the name of the city mentioned in Snyder’s earlier quotation – ‘Vilnius’ for Lithuanians, ‘Wilno’ for Poles, ‘Vil’nia’ for Belarusians, ‘Vilne’ for Jews, ‘Vil’no’ (then ‘Vil’na,’ then ‘Vil’nius’) for Russians” (Snyder 2003: 16). At a meta-critical level, a careful and thoughtful reading of gazetteers can help translators identify political divisions and disputes, fostering “our skepticism to settled ‘facts’ of geography” (Snyder 2003: 16). Practically, this approach may also safeguard translators against anachronistic errors.

I refer to Snyder’s treatment of the former capital of the Grand Duchy, which featured prominently in a book I had the privilege of translating. At first glance, Alicja Kulecka’s *Powstanie styczniowe* (2023), soon to appear in English translation, does not seem to engage with the tensions between emancipatory narratives (of former Commonwealth nations) and imperial narratives (of the partitioning powers)—unless, however, it is examined and reinterpreted through the lens of a foreign language. Almost by default, *Wilno* is presented as a predominantly Polish city in Kulecka’s uniformly Polish account. In English translation, however, it loses this fixed identity. My aim is not to critique the author’s supposed single-mindedness. Rather, it is to highlight a key challenge of translation: certain historical nuances and contexts that are immediately graspable by native audiences are less accessible to English readers. In my rendering, for example, Mikhail Muravyov is appointed Governor-General of *Vilna*, reflecting the imperial rule and Russian administrative control of the region. Conversely, the insurgent City Commander of *Wilno* is hinted at as a representative of Polish emancipatory

efforts in Lithuania. In these instances, the choice of historical names for the city serves to convey the implicit knowledge of the January Rising's history—an understanding tacitly expected from the native readers of Kulecka's monograph.

4.

Another intriguing example comes from a book I also recently translated, which explores the Royal Castle in Warsaw (Jędrzejewska *et al.* 2024), a residence remodelled by the last Polish king, Stanisław II August. This illustrious project, and a swan song of the Commonwealth, involved contributions from several eminent foreign artists, including Dominik Merlini and Jan Chrystian Kamsetzer (*Britannica*)—or were they Domenico Merlini and Johann Christian Kammsetzer, perhaps? Interestingly, the editors of *Britannica* adhere to the Polonised spelling of their names, which may reflect their adopted identities as long-standing court artists of a Polish king. Interestingly, these editors have no native Polish audience to cater to, nor can their choices necessarily be attributed to unconscious nationalistic tendencies. A cursory reading of *Britannica* suggests that this could be part of a broader trend, and a gesture of openness to languages that have not historically enjoyed hegemonic positions in international exchange.

Final remarks

The book also features a caption describing the work of an artist whose name poses a significant challenge for translators seeking clear-cut identities. Efraim Schröger (Jędrzejewska *et al.* 2024: 78), an eighteenth-century architect of German descent, exemplifies the complexity of early modern identities. Historians recount his name in at least several versions, ranging from purely German as Ephraim Schröger, purely Polonised as Efraim Szreger, to hybrid forms such as Polish-German Efraim Schröger/Schroeger or German-Polish Ephraim Szreger (Polacy z wyboru). Arguably, none of these versions can be deemed definitive, a point reflected in a seemingly disconcerting choice made by the authors of the Polish version of the book and the curators of the Royal Castle in Warsaw – Museum. Their portrayal of Schröger as a Polish-German figure eschews binary national classifications,

and resonates with the character of the Commonwealth as a political entity predating modern nation-states.

As a multilingual and multicultural conglomerate, the Polish-Lithuanian Commonwealth presents historians and translators with challenges that transcend rigid national boundaries and dichotomies. Addressing these challenges often results in solutions that may, at first glance, appear as deliberate yet undetectable errors – analogous to the intricate handiwork of Iranian rug makers or the subtle adjustments of skilled piano tuners. The examples discussed here are merely a foretaste of the rich linguistic material inherent in the Commonwealth's history, material that deserves further exploration and explicitation through translation into other languages. When viewed through the prism of foreign languages – English being only one of many possible choices – this material reveals dazzling dimensions, often implicit in its original form. This brief study highlights only a few of the most salient examples.

References

- Baltics News, 2023, “The court: the order that the inscriptions in the municipality of Šalčininkai be only in the state language is legal”, *Baltics News*, 13 December (<https://baltics.news/2023/12/13/the-court-the-order-that-the-inscriptions-in-the-municipality-of-salcininkai-be-only-in-the-state-language-is-legal/>, accessed: 24 November 2024).
- Encyclopaedia Britannica (n.d.), “Western architecture: Scandinavia and Finland”, *Britannica.com* (<https://www.britannica.com/art/Western-architecture/Scandinavia-and-Finland#ref489342>, accessed: 24 November 2024).
- Davies, N., 2005, *God's Playground: A History of Poland. Vol. 1: The Origins to 1795*, Oxford.
- Davies, N., 2005, *God's Playground: A History of Poland. Vol. 2: 1795 to the Present*. Oxford.
- Embassy of the Republic of Poland in Bulgaria*, 2023, “160. rocznica wybuchu Powstania Styczniowego”, *Gov.pl* (<https://www.gov.pl/web/bulgaria/160-rocznica-wybuchu-powstania-styczniowego>, accessed: 24 November 2024).
- Frost, R., 2015, *The Oxford History of Poland-Lithuania: Volume I: The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1569*, Oxford.

- Jędrzejewska-Kurek, A., Koźmiński, Z., Radzio, B., and Tyszka, P., 2024, *Zamek Królewski w Warszawie*. Warszawa.
- Kulecka, A., 2023, *Powstanie styczniowe (1863–1864): Czas walki, marzeń o wolności i niespełnionych nadziei*, Warszawa.
- LRT English*, 2022, “Lithuania’s justice minister changes her name under new law allowing Polish spelling”, *LRT.lt*, 4 May, (<https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1701976/lithuania-s-justice-minister-changes-her-name-under-new-law-allowing-polish-spelling>, accessed: 24 November 2024).
- Ministry of Foreign Affairs Republic of Poland (2023) “22 January marks the 160th anniversary of the January Uprising”, *Gov.pl*, 22 January, (<https://www.gov.pl/web/diplomacy/22-january-marks-the-160th-anniversary-of-the-january-uprising>, accessed: 24 November 2024).
- Ministry of Justice of the Republic of Lithuania, 2022, “The Government Endorses New Rules on the Spelling of Personal Names”, *tm.lrv.lt*, 27 May, (<https://tm.lrv.lt/en/news/the-government-endorses-new-rules-on-the-spelling-of-personal-names/>, accessed: 24 November 2024).
- National Land Service under the Ministry of Agriculture of the Republic of Lithuania (2000) *Standardisation and Preservation of Toponyms in Lithuania*, (https://arhiiv.eki.ee/knn/ungegn/bd3_ltov.htm, accessed: 24 November 2024).
- Polacy z wyboru (n.d.) “Efraim (Ephraim) Schröger (Schroeger, Szreger)”, *Polacy z wyboru*, (<https://www.polacyzwyboru.pl/bohaterowie/biogramy/efraim-ephraim-schr-ger--schroeger--szreger>, accessed: 24 November 2024).
- President of the Republic of Poland, 2024, “Kaunas. Statement by President at the conference ‘The Idea of Europe Forum’”, *President.pl*, 26 April, (<https://www.president.pl/news/-kaunas-statement-by-president-at-the-conference-idea-for-europe-,84862>, accessed: 24 November 2024).
- Republic of Lithuania, 1995, *Law on the State Language*, (<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/en/TAD/TAIS.21941>, accessed: 24 November 2024).
- Republic of Poland, 2005, *Act of 6 January 2005 on National and Ethnic Minorities and on the Regional Language*, (<https://www.gov.pl/attachment/f6197e7c-2c12-45e5-8fa2-77dcb3b9657c>, accessed: 24 November 2024).
- Reuters, 2011, “Lithuania PM says vandalism in Poland incites hatred”, *Reuters*, 24 August, (<https://www.reuters.com/article/us-poland-lithuania/lithuania-pm-says-vandalism-in-poland-incites-hatred-idUSTRE77NooQ20110824/>, accessed: 24 November 2024).
- Seimas of the Republic of Lithuania (n.d.) “Coat of arms of the Republic of Lithuania – History of the national coat of arms”, *lrs.lt*, (https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=38110&p_k=2, accessed: 24 November 2024).
- Snyder, T., 2003, *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*. New Haven.

- Visuotinė lietuvių enciklopedija (n.d.) “Lietuvos valstybės herbas”, *vle.lt*, (<https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-valstybes-herbas/>, accessed: 24 November 2024).
- Walkowiak, B. and Wicherkiewicz, T., 2018, *Tangled Language Policies: Polish in Lithuania vs. Lithuanian in Poland*, [in:] *Multilingualism in the Baltic States: Societal Discourses and Contact Phenomena*, (eds.) S. Lazdiņa, H.F. Marten, H.F., pp. 153–202.
- Wilczewski, D., 2024, *Litwa po litewsku*, Warszawa.

Magdalena Ambra Wójsik

ORCID: 0000-0002-9094-435X

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Преимущества и недостатки применения корпусного инструментария в лингвистических исследованиях. Некоторые рекомендации

Ключевые слова: языковой корпус, принципы создания, типология, разметка, корпусный анализ.

Резюме: настоящая статья нацелена на оценку полезности применения корпусного инструментария в лингвистических исследованиях. Обсуждение вопроса его преимуществ и недостатков опережено презентацией положений самого корпусного языкознания. Представлена история становления корпусной лингвистики, определён её объект анализа, перечислены принципы создания языковых корпусов, приведены их типологии и указаны используемые в них способы аннотации.

Введение

Собрания текстов, которые можно считать прототипами современных корпусов, подвергались исследованию уже в структуралистский период [McEnergy, Wilson 2001: 2–3; Захаров, Богданова 2020: 17]. Однако объём материала ограничивался в силу отсутствия возможности автоматической обработки данных, то есть его зависимости исключительно от человеческого фактора. Кстати сказать, в определениях языкового корпуса необязательно выдвигается требование в отношении его электронной формы. Указанного признака не учитывает Граэм Кеннеди (англ. Graeme Kennedy), истолковывая *корпус* как «совокупность письменных текстов или транскрибированных речей, которая

может служить основой для лингвистического анализа или описания»¹ [1998: 1].

При этом в польской научной среде довольно распространено определение *корпусной лингвистики*, предложенное Барбарой Левандовской-Томашик (польск. Barbara Lewandowska-Tomaszczyk):

корпусное языкознание является одной из частей компьютерного языкознания и занимается анализом языка, собранного в **языковых корпусах**, то есть компьютерных собраниях аутентичных языковых текстов, устных и письменных, представляющих различные разновидности, стили и типы текста² [2005: 11].

Следовательно, данное методологическое направление предусматривает «изучение языка, опирающееся на примеры его использования в „реальной жизни”» [McEnery, Wilson 2001: 1–2], а «корпус всегда прагматически ориентирован» [Захаров, Богданова 2020: 11], что обеспечивает перспективность корпусного подхода в лингвистических исследованиях, проводимых в русле антропоцентризма и функционализма. Именно оценка целесообразности его применения является главной задачей настоящей статьи. Её осуществление требует, однако, представления истории становления корпусного языкознания и обсуждения его положений, касающихся принципов создания языковых корпусов, их различных типологий, а также используемых в них способов аннотации.

Исторический очерк

Зарождение корпусной лингвистики состоялось в 50-ые годы XX века, но отдельным направлением исследований она стала в 70–80-ые годы

¹ Цитаты из англо- и польскоязычных источников переведены нами – М.А.В.

² В вышеприведённой дефиниции термина не принята во внимание ещё одна существенная цель обсуждаемой парадигмы, на которую указывают Виктор Павлович Захаров и Светлана Юрьевна Богданова: «*Корпусная лингвистика* – раздел компьютерной лингвистики, занимающийся разработкой общих принципов построения и использования лингвистических корпусов (корпусов текстов) с применением компьютерных технологий» [2020: 11]. Впрочем, в определении уместно было бы учесть также «создание корпусов для различных исследовательских и учебных задач» [Мамонтова 2007: 277].

и с того времени непрерывно развивается, чему дополнительно способствует прогресс в области информационных технологий [Lewandowska-Tomaszczyk, 2005: 9; Paryzek 2011: 12; Kozera 2018: 15].

Однако, ещё в 1957 году скептическое отношение к корпусам было выражено Ноамом Хомским (англ. Noam Chomsky) в монографии «Синтаксические структуры» (англ. „Syntactic Structures”), где генеративист подчёркивал, что целью исследователей должна стать разработка «сильно формализованной модели», воспроизводящей «врождённую [...] языковую компетенцию», а её реализацию в речи следует считать второстепенным вопросом, так как тогда на компетенцию наслаиваются нелингвистические факторы, которые в ходе анализа нельзя обособить [McEneaney, Wilson 2001: 6–7; Przybylska 2002: 15–16; Paryzek 2011: 12–13; Kozera 2018: 15]. Сверх того, корпус не в состоянии вполне воспроизвести разнообразие представляемого в нём языка, хотя бы потому, что, являясь результатом предварительного отбора текстов, объём которых, само собой разумеется, ограничен, он становится случайным, необъективным [Chomsky 1957: 15; McEneaney, Wilson 2001: 10; Paryzek 2011: 13; Kozera 2018: 15]. Ведь несмотря на то, что компетенция включает языковые знания [Мамонтова 2007: 276], в том числе синтаксические правила, совокупность которых лимитирована [McEneaney, Wilson 2001: 9], она позволяет пользователю языка «порождать или понимать неограниченное количество новых предложений» [Chomsky 1957: 15]. Таким образом, корпусный анализ носит вероятностный характер, что препятствует, в свою очередь, извлечению с опорой на корпусные данные интерсубъективных выводов, касающихся языка в целом [Paryzek 2011: 13; Kozera 2018: 15]. Стоит отметить, что в силу количественной ограниченности объективизм корпуса опровергался также Чарльзом Френсисом Хоккетом (англ. Charles Francis Hockett), который утверждал, что исследователю необходимо «учитывать высказывания, которых нет в его корпусе в данное время», а грамматические модели, разработанные на основании корпусного материала, следует проверять путём обращения к данным, не входящим в его состав [1948, 1954, цит. по: McEneaney, Wilson 2001: 7]. До Н. Хомского такой подход, однако, не был распространённым среди учёных [McEneaney, Wilson 2001: 7]. Впрочем, даже на фоне критических замечаний продолжались опирающиеся на корпусный материал исследования вопросов фонетики, по своей природе требующих учёта реализации языка в речи, а также вопросов истории языка и усвоения языка в детском возрасте, поскольку

в случае с ними обращение к языковой компетенции является невозможным [Paryzek 2011: 14].

Принципы создания лингвистических корпусов

Согласно концепции Джона Синклера (англ. John Sinclair), создавая корпус, необходимо учитывать такие признаки, как

- ✓ *количество* – корпус охватывает как можно больший объём текстов (усовершенствование компьютерных технологий позволяет строить их всё более масштабные собрания), который регулярно пополняется, если корпус запланирован как мониторинговый;
- ✓ *качество* – корпус отражает естественную речь носителей представленного в нём языка³. Любой текст приводится точно, даже если в нём имеются ошибки;
- ✓ *простота* – кодирование знаков осуществляется в соответствии с общепринятой нормой, которой на сегодняшний день является система Unicode. Кроме того, все принятые способы аннотировать и описывать языковой материал однозначны и наглядны, а их показатели размещены вне основного текста. Как правило, «корпус (...) обеспечен специализированной поисковой системой, которая должна быть (...) довольно понятна и проста в использовании»;
- ✓ *документированность* – в корпусе доступны метаданные, указывающие на источник происхождения входящих в его состав контекстов, но такие сведения «зачастую хранятся отдельно от корпуса» [Sinclair 1996, цит. по: Lewandowska-Tomaszczyk 2005: 27–28; Paryzek 2011: 18–21; Козлова 2013: 80, 82; Kozera 2018: 19–20].

Зато в соответствии с подходом Тони Макинери (англ. Tony McEneaney) и Эндрю Уилсона (англ. Andrew Wilson) корпус должен удовлетворять следующим условиям:

- ✓ *выборка и репрезентативность / представительность* (англ. *sampling and representativeness*) – корпус отображает

³ Первоначально Дж. Синклер предложил следующую дефиницию корпуса: «набор естественных языковых текстов, выбранных для того, чтобы охарактеризовать состояние разнообразности языка», выдвигая таким образом качественный признак корпусного материала на первый план [Sinclair 1991, цит. по: Козлова 2013: 80].

«разнообразность языка», не только в плане богатства разновидностей, стилей или жанров, но и в плане естественных пропорций между ними (впрочем, указанное распространяется также на частотность употребления языковых единиц);

- ✓ *конечный размер* – перед тем, как начать строить корпус, следует указать предусматриваемое количество единиц, из которых он будет состоять, хотя в случае с мониторным корпусом такого ограничения не существует;
- ✓ *машиночитаемый формат* – корпус создаётся и сохраняется в электронном виде, благодаря чему как обработка материала, так и поиск значительно ускоряются, а данные «могут быть быстро и легко обогащены дополнительной информацией»;
- ✓ *стандартная референция* – «корпус представляет собой стандартную референцию для разновидности языка, которую он репрезентирует». Иначе говоря, в силу того, что корпус, как правило, «широко доступен», он может послужить инструментом оценки надёжности проведённых лингвистических анализов. Тем более, что в случае с сопоставлением результатов опирающихся на непополняемый корпусный материал исследований похожих вопросов «несовпадение между исследованиями с меньшей вероятностью может быть приписано различиям в используемых данных» [McEnergy, Wilson 1996: 29–32].

Типология лингвистических корпусов

В зависимости от критерия подразделения выделяются следующие типы языковых корпусов:

- ✓ по критерию завершённости: *динамические, мониторные* корпуса (вследствие развития языка непрерывно пополняются новыми материалами) и *статические, референтные* корпуса (ради сбережения сбалансированности⁴ иллюстрирующие «состояние языковой системы» в установленных заранее временных рамках

⁴ *Сбалансированность* корпуса означает, что в нём отражаются «естественные пропорции» между разновидностями языка, его функциональными стилями и жанрами текстов, наблюдаемые в лингвосемиотической деятельности [Lewandowska-Tomaszczyk 2005: 31].

- и не предусматривающие возможности поместить в них очередные данные);
- ✓ по критерию разновидности языка: *общие* корпуса (показывают разнообразие языкового стандарта) и *специализированные* корпуса (корпусы ограниченного использования, которые либо касаются конкретной области знаний и её терминологического аппарата либо представляют некий диалект, социолект, а в случае с собранием текстов одного автора идиолект);
 - ✓ по критерию объёма текстов: *полнотекстовые* корпуса (тексты загружаются в них в полном объёме) и *фрагментированные* корпуса (в их состав входят лишь фрагменты текстов, что способствует повышению представительности и сбалансированности материала, а также «облегчает и ускоряет процедуру сбора ресурсов»);
 - ✓ по критерию наличия разметки: *размеченные, аннотированные,>tagированные* корпуса (обеспечивают подробную информацию как о тексте, так и о языковой характеристике отдельных единиц) и *неразмеченные, неаннотированные* корпуса (входящие в их состав тексты не сопровождаются такого рода сведениями). В первом случае в зависимости от вида разметки корпус является морфологически, семантически и т.д. размеченным;
 - ✓ по критерию темпоральности: *синхронные* корпуса (отражают язык в определённый относительно короткий период) и *диахронные* корпуса (охватывают настолько длительный период, что с их применением возможно анализировать исторические изменения, которым подвергался язык, и сделать выводы, касающиеся его развития);
 - ✓ по критерию количества языков: *одноязычные* и *многоязычные* корпуса. Во втором случае корпус является *параллельным* (англ. *parallel*), то есть представляющим собой собрание исходных текстов и их переводов, или *соизмеримым* (англ. *comparable*), если в его состав входят «сравнимые» по определённым критериям» разноязычные тексты в подлиннике;
 - ✓ по критерию сигнальной формы: *письменные, устные* и *смешанные* корпуса;
 - ✓ по критерию доступности: *свободно доступные, частично доступные*, а также *коммерческие (закрытые)* корпуса;
 - ✓ по критерию представляемого языка: корпуса *английского языка, русского языка, польского языка* и т.д. Среди них наибольшей

степенью репрезентативности отличаются национальные корпуса, нацеленные на верное отображение речи нации [McEnergy, Wilson 1996: 30; Lewandowska-Tomaszczyk 2005: 29–33; Мамонтова 2007: 279, 281; Paryzek 2011: 27–35; Pawlikowska 2012: 114; Козлова 2013: 80–82; 86–87; Kamasa 2014: 102].

Виды разметки в лингвистических корпусах

Создание размеченного корпуса предполагает «приписывание текстам и их компонентам специальных меток: внешних, экстралингвистических, структурных и собственно лингвистических, описывающих лексические, грамматические и прочие характеристики элементов текста» [Захаров 2005, цит. по: Козлова 2013: 81]. В современных корпусах наблюдается наличие следующих видов разметки:

- ✓ *метаразметка (метатекстовая разметка)* обеспечивает доступ к метаданым, таким как автор, заглавие текста, год и место его публикации, жанр и т.д.;
- ✓ *морфологическая разметка* позволяет назвать часть речи, к которой относится любая зафиксированная в корпусе лексическая единица, а также детальнее охарактеризовать её с точки зрения «грамматических категорий»;
- ✓ *семантическая разметка* позволяет ввести информацию касательно «семантических характеристик» языковых единиц;
- ✓ *синтаксическая разметка* делает возможным «указание синтаксической структуры для каждого предложения», однако в отличие от морфологической разметки не наносится автоматически (исключением является *Национальный корпус русского языка*). Следовательно, для создателя корпуса её внедрение является чрезвычайно времязатратной задачей и поэтому далеко не все корпуса аннотируются синтаксически, а в тех из них, которые обладают такой разметкой, она не распространяется на весь материал;
- ✓ *словообразовательная разметка* обеспечивает «поиск по морфемам и их отдельным типам (корням, приставкам, суффиксам, окончаниям), в том числе с учетом чередований»;
- ✓ *лексико-функциональная разметка* позволяет учесть «данные о реализованных в текстах лексических функциях»;

- ✓ *лексико-семантическая разметка* «указывает конкретное лексическое значение» в случае, если слово носит омонимический характер;
- ✓ *эллиптическая разметка* – это инструмент, который «для простых типов эллипсиса восстанавливает опущенные слова предложения и помещает их в синтаксическую структуру этого предложения»;
- ✓ *микросинтаксическая разметка* выделяет аналитические «идиоматические и полуидиоматические выражения, выступающие как семантические и/или синтаксические единства»;
- ✓ *корреляционная разметка* указывает на «анафорические или корреляционные связи между словами текста»;
- ✓ *темпоральная разметка* «фиксирует в предложении слова и словосочетания с временной семантикой [...] и отражает их вклад в формирование смысла предложения»;
- ✓ *просодическая разметка* определяет соответствующее «ударение и интонацию»;
- ✓ *анафорическая (местоимённая) разметка* указывает «референцию (...) местоимений-заместителей»;
- ✓ *графематическая разметка* обеспечивает разграничение отдельных языковых единиц, а также частей текста [Мамонтова 2007: 279–280; Козлова 2013: 81; Амиева и др. 2016: 254; НКРЯ].

Преимущества и недостатки применения корпусов в лингвистических исследованиях

Некоторые российские учёные утверждают, что в корпусе нет ничего особенного, «поскольку в любой области языкознания лингвист формирует материал в виде картотеки. Это обязательный этап любого научного поиска, будь то лингвистический эксперимент или полевая работа», однако «[к]орпус (с разметкой и аннотированием) – это далеко не картотека и по масштабу, и по функциональности, и по возможностям» [Борискина 2015: 25]. Ведь электронная форма лингвистических корпусов обеспечивает быстроту и лёгкость доступа к большому объёму материала, попытка собрать который в таких количествах вручную значительно продлила бы процедуру проведения анализа или стала вообще нереальной [Мамонтова 2007: 277; Pawlikowska 2012: 111–112;

Козлова 2013: 87; Борискина 2015: 26–27]. Впрочем, применение компьютерных решений чрезвычайно увеличивает также скорость не только поиска или «обработки данных», но и их пополнения более современными примерами [Мамонтова 2007: 277; Козлова 2013: 87]. Таким образом повышается, в свою очередь, представительность накопленной информации, которая вернее отражает языковую действительность [Kamasa 2014: 111; Борискина 2015: 26].

Благодаря вышеуказанным характеристикам корпус отображает не только многогранность самого языка, но и многоаспектность языковой деятельности, вследствие чего анализ, осуществляемый с применением корпусного инструментария, может учитывать их различные особенности [McENERY, Wilson 2001: 2; Захаров, Богданова 2020: 13–14]. Такие возможности корпусного программного обеспечения, как *анализ конкорданса*⁵, *ключевых слов*, *частотных списков* и *коллокаций*, а также *кластеризация* используются, например, а рамках дискурс-анализа [Pawlikowska 2012: 116–123; Kamasa 2014: 104–113]. При этом результаты поиска наглядно группируются, а искомые языковые знаки отчётливо выделяются программой, ввиду чего исследователю легче «выявить некие устойчивые тенденции в наблюдаемой выборке» [Pawlikowska 2012: 111], особенно путём «интерпретации количественных образцов» [Kamasa 2014: 111]. Ведь использование корпуса позволяет изучить языковой материал как с качественной, так и количественной точек зрения.

В связи с большим объёмом и представительностью корпуса определяемой становится «частота встречаемости отдельных языковых форм», которая меняется «в зависимости от **типа дискурса, стиля**, [жанра текста – М.А.В.] или **индивидуальных предпочтений** пользователя языка» [Lewandowska-Tomaszczyk 2005: 11]. Мониторный корпус, в свою очередь, облегчает процесс наблюдения за языковыми изменениями, становясь, таким образом, надёжной основой для составления лексикографических ресурсов [McENERY, Wilson 1996: 30; Lewandowska-Tomaszczyk 2005: 31]. Впрочем, не менее важно, что корпусная методология может применяться параллельно с другими подходами, например,

5 «[К]онкорданс – список всех употреблений данного слова в контексте со ссылками на источник». Как правило, он появляется в формате «KWIC (Key Word in Context), в котором искомое слово или конструкция выделяются в центре рабочего поля, а справа и слева отображается контекст» [Захаров, Богданова 2020: 12, 19].

наряду с когнитивным направлением [Заботкина 2015, цит. по: Борискина 2015: 25], а исследование, предусматривающее использование корпусного материала, может иметь двойственный характер, то есть либо путём его изучения оценивается достоверность гипотезы (англ. *corpus-based analysis / study*) либо создаётся новая лингвистическая концепция (англ. *corpus-driven analysis / study*) [McEnergy, Hardie 2012, цит. по: Борискина 2015: 24, 26].

Однако, необходимо обратить внимание также на погрешности корпусного поиска, результаты которого могут содержать ошибки. Поэтому прежде чем перейти к анализу полученных данных, следует устранить из списка формы, не соответствующие признакам, определённым во время формулировки запроса. Кроме того, в силу узальности (естественности) высказываний, помещённых в корпусе, а также в связи с возможными недосмотрами в ходе процесса добавления текста, в самом корпусном материале допустимо девиантное использование языковых единиц [Борискина 2015: 25–26; Слюсарь, Самойлова 2015: онлайн]. Помимо этого, далеко не все корпуса соответствуют рекомендованным критериям, особенно условию репрезентативности, и необязательно отличаются богатством разметок. Зато в случае с дискурсивным анализом, который требует доступа к текстам в полном объёме (поиск в корпусе выдаёт их фрагменты), как нам представляется, корпусный инструментарий стоит использовать лишь для ориентирующего исследования. Впрочем, важно помнить о том, чтобы, подбирая материал к предмету любого анализа, не ограничиваться видами текстов, помещёнными в корпус [Kamasa 2014: 112].

Библиография

- Амиева А.М., Филимонов В.В., Сергеев А.П., Тарасов Д.А., 2016, *Инструменты корпусной лингвистики*, в кн.: *2я Международная конференция студентов, аспирантов и молодых ученых «Информационные технологии, телекоммуникации и системы управления»: сборник докладов*, Екатеринбург, с. 251–260 (<http://elar.urfu.ru/handle/10995/36257>, онлайн, доступ: 03.11.2024).
- Борискина О.О., 2015, *Корпусное исследование языка: Мода или необходимость?*, «Вестник Воронежского государственного университета», 3, с.

- 24–27 (<https://cyberleninka.ru/article/n/korpusnoe-issledovanie-yazyka-moda-ili-neobhodimost>, онлайн, доступ: 02.11.2024).
- Заботкина В.И. (ред.), 2015, *Методы когнитивного анализа семантики слова: компьютерно-корпусный подход*, Москва.
- Захаров В.П., 2005, *Корпусная лингвистика: Учебно-методическое пособие*, Санкт-Петербург.
- Захаров В.П., Богданова С.Ю., 2020, *Корпусная лингвистика: учебник*, изд. 3, Санкт-Петербург.
- Kamasa V., 2014, *Techniki językoznawstwa korpusowego wykorzystywane w krytycznej analizie dyskursu. Przegląd*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 10 (2), с. 100–117, (https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Przegląd_Socjologii_Jakosciowej/Przegląd_Socjologii_Jakosciowej-r2014-t10-n2/Przegląd_Socjologii_Jakosciowej-r2014-t10-n2-s100-117/Przegląd_Socjologii_Jakosciowej-r2014-t10-n2-s100-117.pdf, онлайн, доступ: 04.11.2024).
- Kennedy G., 1998, *An Introduction to Corpus Linguistics*, London–New York.
- Kozera I., 2018, *Семантика и прагматика вторичной имперфективации в современном русском языке на основании корпусного анализа*, Kraków.
- Козлова Н.В., 2013, *Лингвистические корпуса: определение основных понятий и типология*, «Вестник Новосибирского государственного университета», 11 (1), с. 79–88 (<https://cyberleninka.ru/article/n/lingvisticheskie-korpusa-opredelenie-osnovnyh-ponyatij-i-tipologiya>, онлайн, доступ: 02.11.2024).
- Lewandowska-Tomaszczyk B. (ред.), 2005, *Podstawy językoznawstwa korpusowego*, Łódź.
- Мамонтова В.В., 2007, *Корпусная лингвистика и лингвистические корпусы*, «Язык. Текст. Дискурс», 5, с. 275–283 (<https://elibrary.ru/item.asp?id=21136060>, онлайн, доступ: 02.11.2024).
- McEneaney T., Wilson A., 2001, *Corpus Linguistics: An introduction*, изд. 2, Edinburgh.
- McEneaney T., Hardie A., 2012, *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*, Cambridge.
- НКРЯ – Национальный корпус русского языка (<https://ruscorpora.ru/>, онлайн, доступ: 02.11.2024).
- Pawlikowska A., 2012, *Zastosowanie metod językoznawstwa korpusowego i lingwistyki kwantytatywnej w analizie dyskursu*, „Oblicza komunikacji”, 5, с. 111–125 (<https://wuwr.pl/okom/article/view/3221/3106>, онлайн, доступ: 03.11.2024).
- Paryzek P., 2011, *Pozyskiwanie danych leksykalnych z tekstów elektronicznych (na materiale czasopisma naukowego)*, Poznań.

- Przybylska R., 2002, *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej*, Kraków.
- Sinclair J., 1991, *Corpus, Concordance, Collocation*, Oxford.
- Sinclair J., 1996, *Preliminary recommendations on Corpus Typology*, Pisa.
- Слюсарь Н.А., Самойлова М.В., 2015, *Частотности различных грамматических характеристик и окончаний у существительных русского языка*, в кн.: *Материалы 21-ой Международной конференции по компьютерной лингвистике «Диалог» (27–30 мая, Москва)* (<https://www.dialog-21.ru/digests/dialog2015/materials/pdf/SlioussarNASamoilovaMV.pdf>, онлайн, 04.11.2024).
- Hockett C.F., 1948, *A note on structure*, "International Journal of American Linguistics", 14 (4), с. 269–271.
- Hockett C.F., 1954, *Two models of grammatical description*, "Word", 10 (2–3), с. 210–234.
- Chomsky N., 2002, *Syntactic Structures*, изд. 2, Berlin–New York.

Anastassiya Starodubtseva

ORCID: 0000-0001-5503-4759

The Jan Kochanowski University of Kielce

The Russian language as a tool of political influence: from the Russian empire to contemporary realities

Keywords: Russian language, Russification, language policy, geopolitical influence, linguistic influence.

Abstract: This article explores the trajectory of the Russian language as an instrument of political influence from the era of the Russian Empire, through the Soviet period to the present day. The study begins with an analysis of some linguistic reforms, which set the foundation for using Russian as a means of consolidating imperial identity. Moving through the Soviet period, the article examines policies of Russification and national language regulations designed to promote a unified Soviet identity, alongside mechanisms that marginalized minority languages. In the post-Soviet context, the research focuses on the role of the Russkiy Mir Foundation which aims to sustain Russian linguistic and cultural presence internationally. This work highlights the complex relationship between language and state policy, revealing how the Russian language continues to function as a tool of influence within geopolitical strategies across former Soviet territories and beyond.

Introduction

The question of the Russian language's status began to play a significant role in the political sphere as early as the reign of Peter the Great (1696–1725)¹. This period remains crucial for understanding how the position of the Russian language evolved, not only throughout the nineteenth century but also within the Soviet Union and contemporary Russia.

¹ Hereinafter, the years refer to terms served as the principal leaders of the state.

The revolutionary changes introduced by Peter I, and later by Catherine II (1729–1796), brought Western ideas and technical innovations to Russia and initiated transformations concerning the status of Russian and national languages. Meanwhile, the majority of the population remained monolingual, with limited access to education and widespread illiteracy, while bilingualism and, in certain cases, multilingualism were predominantly observed among the nobility and, to a lesser extent, within the merchant class. Catherine II believed that “the Russian language, combining the wealth, strength, and vigor of German with the musicality of Italian, will eventually become a major language worldwide” (Дашкова 2012: 392). This praise of the language (and indirectly of Russians as its speakers) under the influence of European Enlightenment thought was further developed by other Russian rulers.

1.

The Russian imperial authority, focused on establishing Russia’s political status in Europe and globally, constantly experienced a particular civilizational “inferiority complex” and a sense of secondary importance compared to leading European monarchies. Consequently, it sought not only tools of direct political influence over neighboring nations (such as military and economic means) but also purely ideological arguments to affirm its identity and originality. The Russian language and the concept of “Great Russia” thus became pivotal components of this ideological framework.

It is worth noting that the Russian nobility, raised largely by Western tutors and educated predominantly in Europe (as were the majority of foreign specialists invited into the country), primarily communicated in German or French and remained oriented toward European culture (Лишаев 2010: 9). This trend had roots in the pre-Petrine era (during the Time of Troubles, Polish infiltrated the Kremlin and was used at the court of Princess Sophia; under the influence of Ukrainian clergy during the Schism, Latin and other European-language books entered Russia; and the young Tsar Peter developed his pro-European inclinations in the German Quarter).

Nicholas I (1825–1855) emphasized the importance of Russian culture and the Orthodox religion within the empire; for example, he required his officials to write their reports in Russian rather than in French, as was often previously the case (Weeks 2006). This emphasis on Russian as the administrative language laid the groundwork for later restrictive linguistic policies.

Following the defeat in the Crimean War, Alexander II (1855–1881) pursued modernization and reform, which included an expanded role for the Russian language as a means of unifying the empire and enhancing military and administrative efficiency. Although no laws explicitly defined language status, various decrees promoted the replacement of national languages with Russian in education at all levels, as well as in legal and administrative settings. Russian became the de facto *lingua franca* of the empire, the official language of higher education, and the sole language permitted within the Russian Orthodox Church (Krouglov 2021: 6). This contributed significantly to Russification efforts, extending beyond the educated elite to impact all national minorities. The Russian government also enacted specific linguistic restrictions in this period. After 1859, publishing books in Belarusian or Ukrainian using the Latin alphabet was prohibited (Мечковская 2003: 56). This marked the first legislative restriction on Ukrainian and Belarusian, soon followed by a ban on printing religious texts in Ukrainian in 1863, justified by claims that Ukrainian was unsuitable for such purposes (Намачинська 2017: 139). Together, these policies reinforced Russian as the dominant language of the empire, serving both practical administrative goals and broader cultural objectives aimed at integrating diverse national groups under a unified imperial identity.

During the brief period between the revolutions of 1905 and 1917, the government adopted a more cautious approach to language policy, easing strict linguistic laws and regulations that had been disadvantageous for all minority languages in the empire and allowing the use of certain national languages in education, culture, and publications. This shift was driven not only by the rise in social tensions in the empire's national peripheries but also by the policy of "supporting the Ukrainian and Belarusian languages on the part of Russia's political rivals, primarily Austria-Hungary" (Ковач 2010: 141).

Throughout this period, various political movements emerged across the empire, focused on addressing ethnic and linguistic issues. Jan Baudouin de Courtenay wrote on the status and role of languages in society, stating that "no language should be considered official and mandatory for all educated citizens [...]. Every citizen should be granted the right to communicate with central state institutions in their native language" (Baudouin de Courtenay 1906: 12–13). In his view, it was the responsibility of central institutions to ensure the availability of translators for all languages within the state. Liberal national ideas resonated even with certain revolutionaries, such as Vladimir Lenin, who supported the establishment of national schools providing

instruction in local languages. He insisted that “a compulsory state language is unnecessary, while schools teaching in all local languages must be guaranteed, and a fundamental law must be included in the constitution declaring any national privileges invalid and prohibiting any infringements on the rights of national minorities” (Ленин 1969: 136). Lenin held the view that the imposition and coercion of Russian language study should be avoided, stating that “the great and powerful Russian language does not require that anyone should be forced to learn it under duress” (Ленин 1970: 295).

On November 15, 1917, shortly after the Bolsheviks seized power, *the Declaration of the Rights of the Peoples of Russia* was published. This document guaranteed “equality and sovereignty of the peoples of Russia, the right to free self-determination up to secession and the establishment of an independent state, and the free development of national minorities and ethnographic groups” (*Декларация прав народа России*). Furthermore, all national and national-religious privileges and restrictions were abolished. Lenin’s political views, reflected in this document and many of his writings, aimed at achieving a free and voluntary union without “coercion or enforcement”; he believed in self-determination and recognized the need to grant republics the right to secede, so they could willingly join a military-economic alliance of states.

However, the ideas of Baudouin de Courtenay, Lenin, and numerous democratic figures in imperial Russia were not fully realized. Once the Bolsheviks came to power, they instituted mandatory education across the country, with one of their primary goals being to extend this system to all ethnic groups and provide education in local languages. To support this aim, the new government issued the 1918 resolution *On Schools for National Minorities*, which declared that all individuals had the right to receive education in their native language (*О школах национальных меньшинств*). This initiative was further advanced by major educational reforms approved at the 8th Congress of the Communist Party in 1919, where the program for developing the foundations of the Soviet educational system was formally adopted (*Восьмой съезд РКП(б)*). The new communist government launched a nationwide literacy campaign, recognizing that the revolution’s success depended on raising literacy levels. This process was accompanied by the secularization of education and the introduction or restoration of local-language instruction across the former Russian Empire.

A central strategy for advancing this goal and extending political influence involved a major literacy campaign. Launched in 1918, it resulted in

the establishment of approximately 24,000 literacy centers by 1920–1921 (Wojna 1984: 456). In 1923, the 12th Congress of the Communist Party approved a new approach to language policy known as *korenizatsiya* (indigenization), which promoted the official support of the USSR's diverse languages, developed national cadres for leadership roles, and sought to combat the remnants of Great Russian chauvinism (Wierzbicki 2017: 245), which in turn “nurtures and fosters” local nationalisms, thus “complicating the struggle against it” (Еропов, Боголюбов 1990: 83–87). *Korenizatsiya* occupied a central place in the Bolshevik Party's policies, whose primary goal was “the Sovietization of society and facilitation of modernization tasks, rather than national revival or a cultural revolution per se” (Ефименко 2014: 162). However, the authorities soon abandoned *korenizatsiya* as they encountered the challenge of ideologically managing a multinational state, initiating a reverse trend toward the marginalization of local languages.

2.

Joseph Stalin (1922²–1953) played a crucial role in advancing Russification, with his national and linguistic policies aligning only partially and only in the early stages of the USSR's formation with Lenin's language policy concepts. Stalin's later national and linguistic policies were increasingly shaped by the geopolitical imperatives of collectivization, industrialization, and militarization, as well as by the exigencies of World War II. Stalin's “cult of personality,” based on a cultural-civilizational model of turanization of Soviet society (the idea of a strong military leader) (Leszczak 2014: 25), ostensibly aimed at a “world revolution,” in reality fostered a resurgence of Russian patriotism and, to some extent, Russian state nationalism (imperialism). As Stalin noted in his toast at the Kremlin reception on May 24, 1945, in honor of the Red Army commanders, “let us drink to the great Russian people” (Сталин 1997: 228). The policy of uniting and consolidating the peoples of the USSR around its leadership and Stalin required the full linguistic and

² In the case of Stalin, his influence stemmed from his role as General Secretary, beginning in 1922. After Lenin's death in 1924, Stalin continued to expand his authority primarily as the party leader, officially taking on a state leadership role only in late 1941 as Chairman of the Council of People's Commissars.

ethnocultural assimilation of minorities, fostering the emergence of a unified, Russified Soviet nation.

Stalin's approach to language policy represented a substantial shift away from Marxist-Leninist theory. As Max Adler notes, Stalin intervened in all aspects of Soviet life, including linguistics (Adler 1980: 110). Stalin contended that cultural autonomy in national republics generally had a conservative character, thus hindering economic and social development (Green 1997: 245). Accordingly, he enacted policies aimed at dismantling national elites essential for the cultural preservation of native languages, carried out mass deportations of dominant ethnic groups from national republics, and facilitated the resettlement of ethnic Russians in the Baltic states, Ukraine, Belarus, and other republics. These measures led to widespread arrests, mass deportations, and repression of intellectuals opposed to Sovietization, while also decimating the creative and scientific elite through incarceration in labor camps and prisons across the Gulag network in the Solovetsky Islands, Siberia, and Kazakhstan.

Thus, Stalin's policy was to impose a Soviet-communist and simultaneously imperial-Russian ideological vision of the structure of a multinational country in political, economic, and social terms. The concept of creating a "new Soviet person" was based, among other things, on standardized ethnic identification (the "nationality" field in identification documents); a reduction in the number of schools with national languages of instruction; state influence on the Russification of grammar, lexicon, and orthography of national languages; the Sovietization of place names; and the Russification of personal names (e.g., the introduction of patronymics and surname endings such as *-ov/-ev*).

The next significant phase in the USSR's language policy began with the adoption of the 1938 decree *On the Mandatory Study of the Russian Language in Schools of National Republics and Regions*, which came into effect after World War II. This decree outlined reasons for the changes, including the importance of the Russian language as a means of communication among the USSR's peoples, intended to promote their progress, economic and cultural growth, and the development of national specialists in scientific and technical fields (*Постановление ЦК ВКП(б)*). Importantly, it aimed to prepare all Soviet citizens for military service in the ranks of the Workers' and Peasants' Red Army and Navy. Given the increasing centralization, all methodological developments were approved in Moscow, and teaching in all schools was strictly regulated. Russian was proclaimed a language of

“high culture” and, crucially, the “language of socialism,” with an influx of Russian words and terms permeating national languages (Green 1997: 245). In some cases, languages were even banned, as happened with Finnish in Karelia (Зинкевич 2018: 66).

These changes were accompanied by the persecution of intellectuals labeled *vragi naroda* (enemies of the people). Many scholars (including linguists), accused of harboring nationalist or anti-Soviet sentiments, were arrested by the NKVD, sent to the Gulag, or otherwise repressed. The arrests, interrogations, and forced labor that followed severely impacted the field of linguistics, as many experts were silenced or eliminated, while others were forced to conform to Soviet ideals, promoting Russian as the dominant language.

Language reforms were also carried out; for example, Turkic languages were transitioned from the Latin to the Cyrillic alphabet to bring them closer to Russian. Though earlier, in 1929–1930, a Latinization campaign was launched intending to transition not only Turkic peoples, who had traditionally used Arabic or Old Mongolian scripts, to the Latin alphabet but also to extend this script reform to other linguistic groups, including Russian itself. The Soviet regime perceived Cyrillic as an “ideologically foreign form, incompatible with socialist construction – a remnant of class-based script tied to Russian feudal lords, landlords, and bourgeoisie, as well as to tsarist oppression, missionary propaganda, Great Russian nationalism, and forced Russification” (Сойма 2005: 192). However, the political climate and internal challenges in the country ultimately prevented the implementation of this project. By 1932–1933, a reversal campaign was initiated, as Latinization was ultimately deemed misaligned with Soviet political objectives.

Thus, Stalin undeniably played a central role in shaping Soviet language policy, particularly through active and aggressive Russification. This foundation, coupled with the suppression of national elites, paved the way for Nikita Khrushchev’s subsequent language initiatives. Notably, under Khrushchev (1953³–1964), the theoretical justification for the dominance and necessity of the Russian language, absent during Stalin’s era, became explicitly articulated. Amid the de-Stalinization campaign, Khrushchev called for a return

³ After Stalin’s death in 1953, power was shared among G.M. Malenkov, N.A. Bulganin, and N.S. Khrushchev. Khrushchev’s denunciation of Stalin’s cult at the 1956 Party Congress strengthened his position, and by 1958, with Bulganin’s removal, Khrushchev became the sole leader.

to Leninist principles on national policy, embedding this concept into his language policy. His approach was ambitious, with language planning directly advancing Russification. Khrushchev's policy, largely "shaped by the imperial history of the Soviet Union and the influence of Marxist-Leninist theories" (Adler 1980: 123), thus mirrored aspects of pre-revolutionary Russian language policy.

It is evident that the Soviet system transformed the collective consciousness of national groups, shifting it from national self-awareness to a socialist identity, thereby creating a unified nation where national differences were regarded merely as remnants of the past. Against this backdrop, developing national languages was deemed unnecessary, while efforts were directed toward the advancement of Russian as the language of interethnic and nationwide communication.

The so-called *ottepel* (thaw) period was marked by the Communist Party's reevaluation of previous language planning trends. On December 24, 1958, a new law, *On Strengthening the Ties Between School and Life and on the Further Development of the People's Education System in the USSR*, was adopted, which stated that "all peoples in the Soviet country have access to schooling in their native language," thus offering the choice of language for instruction (*Закон СССР от 24.12.1958*). Notwithstanding, Russian "remained included in the curriculum of all schools as the primary or secondary language of instruction," which Khrushchev referred to as a "second native language" (Kreindler 1993: 163–179). This period of liberalization also fostered a broader cultural revival, allowing national elites within Soviet republics to advocate for regional interests, which contributed to the strengthening of local identities alongside Soviet ideology.

However, the *ottepel* period ended and Brezhnev-era ideologists introduced the "fusion of nations" policy, aimed at unifying all Soviet peoples through shared political, economic, and cultural values to create the "Soviet person." This ideal of the "Soviet person" became a primary goal for the political elite, who exercised tight control over developments within the national republics and autonomous regions. To facilitate this agenda, party leaders appointed ethnic Russians as second secretaries of the Communist Party in each republic and region (Фурман 2004: 91). In the following decades, Communist Party leaders Leonid Brezhnev (1964–1982), Yuri Andropov (1982–1984), and Konstantin Chernenko (1984–1985) returned to the Stalinist approach, in which the role of the Russian language was central,

while the development of national languages and cultures was restricted in favor of a unified “Soviet” identity.

The Communist Party’s language planning policy was further strengthened by the 1978 decrees *On Measures for the Further Improvement of the Study and Teaching of the Russian Language in the Union Republics*, which led to deeper Russification and the dominance of Russian across all areas of life, including education, media, science, administration, and the economy. This policy significantly restricted the functioning domains of national languages (*О мерах ...*). A majority of scholars and researchers shifted to Russian, particularly for writing scientific articles or presenting at conferences, leading to a steady decline in publications in minority languages. This reduction created significant gaps in Soviet languages, limiting their presence in academic discourse. Consequently, many languages began to lose their communicative potential and domains of use, becoming languages with limited functional capabilities. National and regional languages were effectively subordinated to Russian, which was associated with higher, more educated social strata. Soviet media contributed to this process as well, with most television programs and films produced in Russian, promoting the spread of ideologically aligned cultural values across the nation.

The final General Secretary of the CPSU, Mikhail Gorbachev (1985–1991), confronted numerous national issues. His stance was that “the national question was resolved and that the Soviet republics had formed a community based on fraternity, cooperation, respect, and mutual assistance” (Green 1997: 262). During the brief period of *glasnost* and *perestroika* (1985–1991), national and language issues became decisive in shaping movements advocating for the promotion of national and regional languages within the Soviet Union, language democratization, and liberalization (Алпатов 2014: 19). This period also saw the gradual development of official or state languages in the republics and their expansion across all areas of life.

Although the USSR did not formally establish official or state language status, all national languages were considered equal. However, under *the Law on the Languages of the Peoples of the USSR*, adopted on April 24, 1990, Russian was granted official status for the first and last time before the USSR’s dissolution in 1991 (*О языках народов СССР*).

The issue of the Russian language became urgent following the collapse of the USSR and the subsequent loss of economic and political ties among the newly independent states. This led to a decrease in the Russian-speaking population, a reduction in Russian-language schools, and a diminished role

for Russian in governmental, informational, and economic spheres, thereby weakening Russia's influence within this cultural-civilizational space. In response, driven by expansionist interests, the Russian government perceived a need to develop a "reintegration ideology" and strengthen the articulation of its interests, concepts, and tools (Wawrzonek 2011: 177). As part of this strategy, Article 4, paragraph 5, of *the Federal Law on the Russian Language*, enacted on June 1, 2005, mandates that state authorities "promote the study of the Russian language outside the Russian Federation" (*Федеральный закон*). This provision supports Russian-speaking communities, embedded in new geopolitical contexts, by establishing specialized centers in host countries to help maintain their native language.

At the same time, Russian language policy was not limited to this federal law, which applied only to ethnic Russians and Russian-speaking diaspora and held no legal force outside Russian territory. In his 2007 address to the Federal Assembly, President Vladimir Putin raised the issue of the Russian language, stating that "the Russian language is the language of historical brotherhood among nations [...]. It is not just the custodian of a vast array of truly global achievements but also the living space of the multimillion „Russian world,” which of course extends far beyond Russia itself" (*Послание Президента*). This rhetorical approach (expressing overt concern for Russian speakers and Russian culture) would later become central to promoting the geopolitical ideogeme of the "Russian World."

In 2007, designated as the Year of the Russian Language in the Russian Federation, Putin issued a decree establishing the Russkiy Mir (Russian World) Foundation (*Указ Президента*). Its official objectives included promoting and supporting the study of the Russian language, both within Russia and internationally. It represents a global initiative, aimed not only at ethnic Russians and Russian-speaking compatriots in neighboring and distant countries but also at foreign citizens interested in Russian language and culture. Under its guidance, a range of annual scientific and methodological events are organized to reinforce the status of the Russian language and to stimulate interest in its study among foreign audiences. While formally established as a non-governmental organization, the Foundation is subject to direct and rigorous state control. Since 2021, its leadership has been appointed by presidential decree, with advisory councils comprising representatives from the Presidential Administration, government, and parliament of Russia. The Foundation annually supports and participates in scholarship programs for students, doctoral candidates, and young researchers, organizes

international conferences, and engages in initiatives beyond language preservation. In addition to cultural and educational goals, it actively pursues political objectives, including strengthening Russian diaspora institutions, increasing their influence on the policies of their host countries, and using Russian-speaking communities as instruments to lobby for Russian interests.

The ideological activities of the Russkiy Mir Foundation have long been underestimated, particularly within the post-Soviet space and most notably in Ukraine. Considering the Foundation's operations and organizational structure, its media and online content consistently reflect the rhetoric of the Russian regime, a trend that has intensified since the onset of the Donbas conflict and the annexation of Crimea in 2014). As a result, in 2016, the European Parliament formally designated the Russkiy Mir Foundation as a propaganda organization (*European Parliament resolution*). Following Russia's full-scale invasion of Ukraine in February 2022, the Foundation and its representatives once again actively promoted and disseminated core narratives of Russian state propaganda (*Информационный портал «Русский мир»*). Furthermore, a significant portion of the Russkiy Mir website's content regarding the so-called "special military operation" highlights the accelerated Russification of occupied Ukrainian territories. Reports describe actions such as the destruction of Ukrainian textbooks, the mass transition of schools to Russian-language curricula, and the installation of billboards displaying messages about Russian history, claims of the occupied territories' intrinsic Russian identity, and quotes from Russian classical literature, alongside distorted accounts of Russian military successes.

Conclusions

Although the issue of preserving and promoting the Russian language abroad has long been part of government rhetoric, the question of the Russian language's status within Russia itself was not addressed until 2020, when amendments to the Russian Constitution were proposed. According to the revised Article 68 of the Constitution, the official language of the Russian Federation across its entire territory is defined as "the Russian language as the language of the state-forming people, part of the multinational union of equal peoples of the Russian Federation" (*Конституция РФ*). Notably, Russian is designated not only as the "state language" but also as the language of the "state-forming people." In contrast, elsewhere in the Constitution, the Russian

people are not singled out but are referred to only as part of the “multinational people” inhabiting Russia’s “equal constituent entities.”

Thus, from the formation of the Russian Empire to the present day, the Russian language has continued to serve not only as a means of communication for the Russian people and as a language of interethnic communication among Russian-speaking communities across the post-Soviet space and beyond, but it has also been actively utilized by authorities as a tool for manipulation, ideological imposition, and the promotion of propagandistic narratives.

References

- Adler M.K., 1980, *Marxist linguistic theory and communist practice: a sociolinguistic study*, Hamburg.
- Baudouin de Courtenay I., 1906, *Проект основных положений для решения польского вопроса*, Санкт-Петербург.
- European Parliament resolution of 23 November 2016 (https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-11-23_EN.html#title1_2, online, access: 27.10.2024).
- Green A., 1997, *Education, Globalization and the Nation State*, London.
- Kreindler I., 1993, *A second missed opportunity. Russian in retreat as a global language*, “International Political Science Review”, 14(3), p. 257–274.
- Krouglov A., 2021, *Language planning and policies in Russia through a historical perspective*, “Current Issues in Language Planning”, 23, p. 1–23.
- Leszczak O., 2014, *Rosyjski etniczny obraz świata w aspekcie kulturowo-cywilizacyjnym i lingwosemiotycznym*, Toruń.
- Wawrzonek M., 2011, *Koncepcja „ruskiego miru” i jej recepcja na współczesnej Ukrainie*, [w:] *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, (red.) M. Smoleń, M. Lubina, Kraków, s. 175–194.
- Weeks T., 2006, *Managing empire: Tsarist nationalities policy*, [in:] *The Cambridge history of Russia: Imperial Russia, 1689–1917*, (ed.) D. Lieven, Cambridge, p. 27–44.
- Wierzbicki A., 2017, *Ethnicity and Power in the Soviet Union*, “Проблемы постсоветского пространства”, 4(3), p. 240–255.
- Wojna P., 1984, *Początki rewolucji kulturalnej na narodowościowych obszarach ZSRR (1917–1927)*, „Kwartalnik Historyczny”, 91(3), s. 445–492.

- Алпатов В.М., 2014, *Языковая политика в России и в мире. Известия Российской академии наук, "Серия литературы и языка"*, 74(1), р. 11–24. *Восьмой съезд РКП(б). Март 1919 года* (<http://militera.lib.ru/docs/da/so8/index.html>, online, access: 27.10.2024).
- Дашкова Е.Р., 2012, *Записки княгини: Воспоминания. Мемуары*, Минск. *Декларация прав народа России 2(15) ноября 1917 год* (<http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/peoples.htm>, online, access: 27.10.2024).
- Егоров А. Г., Боголюбов К.М., 1990, *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986)*, Москва.
- Ефименко Г.Г., 2014, *Форма и реальное содержание «положительной деятельности» советской власти в сфере национальной политики (1919–1938 гг.)*, [in:] *Советские нации и национальная политика в 1920-1950-е годы*, (ed.) Й. Баберовски, Москва, р.157–164.
- Закон СССР от 24.12.1958 «Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР»* (<http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=9934#4mRmLKT6uW7expfE>, online, access: 27.10.2024).
- Зинкевич А.В., 2018, *Карелия: финнизация по-советски и по-фински*, Вена. *Информационный портал «Русский мир»* (<https://russkiymir.ru/>, online, access: 27.10.2024).
- Ковач Л.Л., 2010, *Мовна ситуація та мовна політика в Україні*, "Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України", 46, р. 138–158. *Конституція РФ с изменениями 2022 года* (<http://duma.gov.ru/news/55446/>, online, access: 27.10.2024).
- Ленин В.И., 1969, *Полное собрание сочинений*, т. 25, Москва.
- Ленин В.И., 1970, *Полное собрание сочинений*, т. 48, Москва.
- Лишаев С.А., 2010, *Мысль и слово (языковая концептуализация мира и своеобразие русской философии)*, "Ценности и смыслы", 6 (9), р. 5–24.
- Мечковская Н.Б., 2003, *Белорусский язык: Социолингвистические очерки*, München.
- Намачинська Г., 2017, *Питання про вплив української мови на російську як наслідок метисації*, "Studia Ukrainica Posnaniensia", 5, р. 135–141.
- О мерах по дальнейшему совершенствованию изучения и преподавания русского языка в союзных республиках: Постановление Совета Министров СССР, 1978, 13 октября, 1987*, [в:] *Народное образование в СССР: сборник нормативных актов*, (ed.) Н.Е. Голубева, Москва.
- О школах национальных меньшинств (Выписка из постановления НКП), 1918* (<http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/136556>, online, access: 27.10.2024).

- О языках народов СССР от 01 июля 1990 г. № 1450-1* (<https://docs.cntd.ru/document/9035984>, online, access: 27.10.2024).
- Послание Президента Российской Федерации от 26.04.2007 г. б/н.* (<http://www.kremlin.ru/acts/bank/25522>, online, access: 27.10.2024).
- Постановление ЦК ВКП(б) и СНК СССР «Об обязательном изучении русского языка в школах национальных республик и областей». 13 марта 1938 г.* (<http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/123876-postanovlenie-tsk-vkp-b-i-snk-sssr-ob-obyazatelnom-izuchenii-russkogo-yazyka-v-shkolah-natsionalnyh-respublik-i-oblastey-13-marta-1938-g>, online, access: 27.10.2024).
- Сойма В.М., 2005, *Запрещенный Сталин*, Москва.
- Сталин И.В., 1997, *Сочинения*, т. 15, Москва.
- Указ Президента Российской Федерации о создании Фонда «Русский Мир» от 21 июня 2007 года № 796* (<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102114888>, online, access: 27.10.2024).
- Федеральный закон от 01.06.2005 г. № 53-ФЗ* (<https://docs.cntd.ru/document/901935235>, online, access: 27.10.2024).
- Фурман Е.Д., 2004, *Литовский путь к демократии*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, 2, s. 89–109.

Tatiana Utkina

ORCID: 0000-0002-6116-3140

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Переводы Библии в русской культуре. Краткий обзор

Ключевые слова: Библия, переводческая деятельность, история переводов Библии, библейские общества, культура.

Резюме: История библейских переводов представляет собой сложный процесс, который отражает не только духовное, но и культурное развитие человечества. Переводы Библии в разные исторические эпохи способствовали не только распространению христианства, но также влияли на становление литературных традиций, способствовали возникновению письменности у целого ряда народов, а также влияли на трансформации существующих языков. Каждая эпоха внесла свой вклад. В данной статье представлен краткий обзор переводов Библии, начиная с давних времен и до настоящего времени. Отмечается, что в разные исторические эпохи переводы Библии выполняли разные функции и отвечали разным запросам общества.

Введение

Какая книга произвела наиболее значительное влияние на становление и развитие человеческой цивилизации, а также является самой переводимой в мире с древних времён и по сегодняшний день? Ответ на этот вопрос хорошо известен – это Библия (от греч. *biblia* – книги), т.е. собрание древних текстов, канонизированное религиозной традицией в качестве *Священного писания* («бог вдохновенной» книги) иудеев и христиан [Литературный энциклопедический словарь]. В христианстве переводы священных текстов имели очень большое значение в связи с идеей распространения *Евангелия – Благой Вести* [Этимологический словарь Крылова Г.А.]. Христианская Библия более, нежели

древнееврейские иудейские тексты (*Танах, Тора, Талмуд*) или арабский *Коран*, с самых ранних веков распространялась в переводах. Переводные тексты отражали политические и культурные реалии своего времени и поднимали сложные богословские проблемы [Баталден 2013: 84]. Многочисленные переводы Библии оказали огромное влияние на мировую культуру, отразились в развитии переводческой практики и теории перевода. Они не только способствовали распространению христианских идей, но и послужили катализатором для развития языков Европы и мира. Более 2000 лет Библия вдохновляет деятелей культуры и находится в центре внимания переводчиков. Её называют не только *Книгой Книг*, но даже *Библиотекой*, потому что она является кладезем образов и идей для художественных произведений, основой и прецедентными текстами для создания юридических документов, генеалогий и хроник, основой для появления предсказаний и гимнов, поэм и пословиц, легенд.

Собранные на протяжении нескольких столетий так называемые оригиналы библейских произведений написаны разными авторами на трёх языках – древнееврейском, арамейском и греческом. [Гарбовский 2004: 37–38].

Актуальность данного исследования продиктована значительным интересом к переводам книг *Священного Писания* на славянские языки, о чем свидетельствуют непрекращающиеся в течение нескольких десятилетий публикации монографий, статей, сборников¹.

Опираясь на работы Н.К. Гарбовского [2004], И.А. Чистовича [1899], А.В. Алевич [2019], М.И. Рижского [2007], Б.А. Тихомирова [2007] и др., автор данной статьи ставит целью:

- 1) рассмотреть связанную с тремя главными этапами переводческой работы над библейскими текстами историю переводов Библии на русский язык;
- 2) охарактеризовать наиболее известные переводы Библии на разные языки, в том числе и славянские;
- 3) определить роль *Российского библейского общества* в переводах, издании распространении книг *Священного Писания* на территории Российской империи, а также в появлении современных русскоязычных переводов Библии.

¹ Р. Цуркан [2001]; И.А. Летова [2001]; А.Н. Смирнов [(ред.) 2002]; Б.И. Гладков [2004]; Р. Снигирев [2011]; И.И. Валуйцева, Г.Т. Хухуни, [2012, 2015]; В.В. Добродеев [2021]; С. Ястржембский, А. Ермохин [2021] и др.

1. Библейские переводы и их классификация

В истории перевода Библии Н.К. Гарбовский выделяет три периода: древний, средний и современный. **Древний период** характеризуется появлением первых осуществляемых, редактируемых и перерабатываемых переводов Библии на греческий и латинский языки. Например, *Септуагинта* или *Перевод семидесяти толковников* (от *Interpretatio Septuaginta Seniorum* – перевод (толкование) семидесяти старцев; Ἡ μετάφρασις τῶν Ἑβδομήκοντα – перевод (толкование) семидесяти), собрание переводов *Танаха* (Ветхого Завета) на древнегреческий язык, выполненных в III–I вв. до н.э. в Александрии [Большая российская энциклопедия] – первый коллективный перевод *Священного Писания*. Святой Иероним (Евсевий Софроний Иероним) – выдающийся филолог, теолог и писатель раннего Средневековья, называемый небесным покровителем и духовным наставником переводчиков, производит *Вульгату* – один из самых ярких и значимых переводов Библии на латинский язык, составленный в течение 383–405/406 гг. [Большая российская энциклопедия].

Средний период известен становлением новых европейских языков и переводом *Писания* на эти языки. В IX в. Кирилл и Мефодий переводят Библию на славянский язык. Изобретение печатного станка и развитие книгопечатания умножают количество библейских переводов. Примечательно, что в начале 1456 г. начинается работа над первой печатной книгой, созданной Иоганном Гутенбергом, так называемой *42-строчной Библией*, содержащей текст известной *Вульгаты*, переведённой св. Иеронимом на латинский язык более чем за десять веков до этого события. С работой над библейскими текстами многие народы приобрели письменность, а уже существующие языки преобразились [Гарбовский 2004: 38–47]. Несомненно, *Библия Мартина Лютера* (1522, 1534 гг.) повлияла на создание современного немецкого литературного языка [Большая российская энциклопедия]. Также *Библия короля Якова*, называемая также *Авторизованной версией* (1611 г.), обогатила и усовершенствовала английский язык [Esxatos.com]. С середины XX в. наступает **современный период**, когда *Священное Писание* становится доступным на огромном количестве языков мира [Гарбовский 2004: 38–47].

Осуществление библейских переводов в разные периоды времени имело различное значение и удовлетворяло разнообразные

потребности общества. В *Энциклопедическом Словаре Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона* уделяется внимание тому, что древние переводы Библии были вызваны церковно-практическими целями и потому получили церковно-официальный характер. Другой причиной появления новых переводов *Священного писания* было распространение иудаизма за пределы Палестины и проповедь христианства между народами, не владеющими языками, на которых написаны подлинники *Священного Писания*. Переводы эти классифицируются на *непосредственные* т.е. те, которые были сделаны непосредственно с подлинного текста и *посредственные* – произведенные по более древним переводам [Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона]. В свою очередь, в монографии Р.К. Цуркана приводится разделение на *прямые* и *косвенные* переводы [Цуркан 2001:12–13].

2. Старославянский перевод Библии. Кирилл и Мефодий

Возникновение переводов Библии на русский язык непосредственно связано с созданием славянской азбуки и церковнославянского языка. Братья из города Солуни (в наше время Салоники) Кирилл (в миру Константи́н, 827–869) и Мефодий († в 885) – святые православной и католической церкви, просветители и христианские проповедники работали над алфавитом и впервые перевели с греческого на *язык словенск*, т.е. старославянский, который был более или менее понятен для всех славянских племен, те места из *Евангелий* и апостольских посланий, которые читались на богослужениях [Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона].

Считается, что под конец жизни Мефодия, были переведены на славянский язык все канонические книги Ветхого и Нового Завета, хотя этот полный перевод Библии не сохранился до наших дней. Кроме естественного обветшания и порчи, причиной потери многих ценных книг были и монгольские нашествия, в пламени которых с XIII в. горели богатые книгохранилища русских князей, церковные и частные собрания книг [Рижский 2007:33]. Существует версия, что братья для перевода использовали несколько разных греческих манускриптов *Септуагинты*. Из списков священных книг, сохранившихся до настоящего времени, наиболее древний – *Пятокнижие*, популярный и бывший в употреблении в 1136 г., но сделанный, вероятно, раньше этого времени [Чистович 1899 (I)].

Однако, А.М. Камчатнов в своей работе *История и герменевтика славянской Библии* пишет об исследованиях чешского филолога Й. Добровского, уверенного в том, что славянские библейские книги переводились не только с *Септуагинты*, но по крайней мере, три книги целиком переведены с *Вульгаты*: 3-я книга *Ездры*, *Товит* и *Юдифь*, а *Второзаконие*, *Руфь*, *Притчи Соломона*, пр. *Иеремия*, пр. *Иезекиль* правлены по латинскому тексту. Поэтому, естественно, возникали вопросы об объёме перевода Кирилла и Мефодия, и о том, где, в каких библейских книгах следует искать остатки их труда. Й. Добровский считал, что кирилло-мефодиевский перевод сохранился только в *Евангелии*, *Апостоле* и *Псалтыри*, а другие библейские книги были переведены позже другими лицами. Таким образом, Добровский увидел противоречие между информацией в летописи, согласно которой Кирилл и Мефодий перевели всю Библию, и показаниями самих библейских текстов [1998].

Так или иначе, к концу X в. вслед за крещением для славян стали доступны и книги *Священного Писания* на понятном им языке. Н.А. Астафьев в труде *Опыт истории Библии в России в связи с просвещением и нравами* упоминает, что Кирилл и Мефодий занимались не только переводческой деятельностью, но каждодневно поучали людей, объясняя *Ветхий и Новый Завет*, и установили, чтобы богослужение совершалось на славянском языке. В то время мало кто умел читать, поэтому *солунские братья* прикладывали большие усилия для просвещения молодежи, открывая школы, в которых обучали азбуке, славянской грамоте и церковному пению на славянском языке [Астафьев 1889].

3. Дальнейшие работы над переводом библейских текстов

Среди церковных книг Юго-Западной Руси известно *Луцкое Евангелие* XIV в., которое хранится в *Румянцевском музее* в Москве [Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона].

В России XIV–XV вв., так же, как и в Западной Европе, широко распространились различные ереси. Благодаря борьбе с еретиками и большому стремлению русской церкви к независимости от Константинопольской патриархии, была предпринята попытка объединения уцелевших списков библейских книг. Геннадию Новгородскому и целой команде квалифицированных переводчиков потребовалось сначала

собрать первый полный славянский кодекс библейских книг, а затем выверить, отредактировать и восстановить отсутствующие части, переводя их с *Вульгаты* и *Септуагинты* [Рижский 2007: 69–75].

В этом Геннадиевском своде Ветхого и Нового Завета перевод и расположение книг во многом были такие же, как в *Вульгате*, потому что она уже существовала в печатном виде. *Острожская Библия* была напечатана на церковнославянском, и там впервые использовалось деление на главы и стихи. Но ошибки в переводе, закравшиеся под влиянием *Вульгаты*, потом появлялись в последующих изданиях славянской Библии [Чистович 1899 (I)]. Гораздо позже, в 1663 г., *Острожскую Библию* переиздали в Москве. Петр I хотел исправить это издание по греческому переводу, но не успел осуществить своей идеи из-за скорострительной смерти. Лишь в 1751 г. появилась *Елизаветинская Библия*, которая получила свое название в честь императрицы Елизаветы Петровны, покровительствовавшей этому труду [Цуркан 2001: 274].

Первым западнорусским переводчиком официально признаётся доктор Франциск Скорина, родом из Полоцка, который предпринял ряд изданий библейских книг под общим заглавием *Библия Русска, выложена доктором Франциском Скориною изъ славного града Полоцька, Богу ко чти (чести) и людем посполитным к доброму научению*. Он печатал свои издания сначала в Праге (Богемия, 1517–1519), а затем в Вильне (1525). В изданиях Скорины упоминается, будто он *выложил* всю Библию, но известны только 22 книги *Ветхого Завета*. Кроме того, Скорина издал и книги: *Псалтырь* (Прага 1517), *Апостол* (Вильна 1525) и др. Существует общераспространенное мнение, что Скорина переводил на современный живой язык, т.е. на западнорусское наречие (белорусское, называвшееся также *польско-русским*). Главным элементом этого языка была общерусская основа, но с оттенками старославянского и польского языков, а также южного малорусского и собственно белорусского наречия. Предполагается, что он переводил преимущественно с латинской *Вульгаты*, но пользовался греческим и еврейским текстами [Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона]. По мнению профессора Евсева, вся позднейшая юго-западно-русская библейская переводческая деятельность XVI в. оказалась в более или менее тесной зависимости или идейной связи с трудом Скорины [Евсеев 1916].

На Юго-Западе Руси со второй половины XVI в. под влиянием протестантской церкви стали издаваться печатные польские переводы *Священного Писания*. В 1556–1561 гг. писцом Михаилом, сыном протопопа

Саноцкого, было создано *Четвероевангелие*, переведенное по поручению княгини Гольшанской с *болгарского* (т.е. церковно-славянского) на южнорусский язык, для *лепшого вырозумленья люду христианского посполитого*. По-видимому, писец Михаил работал под руководством Григория, архимандрита Пересопницкого. Это так называемое *Пересопницкое Евангелие* хранится в библиотеке Полтавской духовной семинарии. Его текст основывается на чешском переводе (Пересопница-на-Волыни находится между Ровном и Луцком). *Пересопницкое Евангелие* отличается яркими чертами южнорусского наречия XVI в., хотя переводчики использовали и старославянский язык [Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона].

Евангелие учительное было напечатано в Заблудове (Гродн. губ.) в 1568 г. *накладом литовского гетмана* Григория Александровича Ходкевича. Перевод *Евангелия* Валентина Негалевского исполнен в 1581 г. в городе Хорошове (Волынской губ.). А *Псалтирь* была переведена неизвестным переводчиком со славянского на *польско-русский язык*, со следующим заголовком: *Книга, глаголемая Польская Псалтире, преложена с русского на польский: нехай (пусть) по ней хвалят Господа*. К концу XV или началу XVI в. относится южнорусский перевод *Песни Песней* с послесловиями о любви, в которых находят следы чешского подлинника, перевод этот был напечатан только в 1861 г. В Юго-Западной Руси XVI–XVII вв. появились и другие переводы *Священного Писания*. Так перевод книг *Иова*, *Руфи*, *Песни Песней*, *Екклесиаста*, *Плача Иеремии*, *Даниила* и *Есфири*, находящийся в одном из сборников Виленской публичной библиотеки XVI в. и признанный Добрянским (*Описание рукописей виленск. библиот.*, стр. 441, № 262) за перепись печатных книг Скорины, представляет собой почти единственный в своем роде переклад с еврейского. Все эти труды отличаются друг от друга и по языку, и по оригиналам: например, перевод Негалевского, хранящийся в библиотеке *Киевского Михайловского монастыря*, сделан с польского перевода Чеховича и представляет собой польский текст, переписанный русскими буквами. Переводчики придерживались, однако, и церковно-славянского языка и особенностей церковнославянских книг (*деления по зачалам церковных книг*) [Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона].

В *Библиологическом словаре* говорится о дальнейших попытках произвести полный перевод *Писания*, независимый от церковно-славянского. В 1680 г. Симеон Полоцкий издал в Москве свою *Псалтирь*

рифмотворную. А в 1683 г. Авраам Фирсов сделал перевод псалмов, ориентируясь на протестантскую Библию Лютера и еврейский текст, и снабдил его экзегетическими и историческими комментариями. Но патриарх Иоаким не поддержал его, и лишь немногие экземпляры были сохранены в казне с пометкой: «Без указа не велено смотреть никому» [Мень 2002: 418].

После напрасных усилий Фирсова неудача постигла еще один, почти полный перевод Библии лифляндского пастора Э. Глюка, рукопись которой была утеряна во время русско-шведской войны 1703 г. [Рижский 2007:167]. Однако, в 1792 г. профессор московской *Славяно-греко-латинской академии* Мефодий Смирнов, впоследствии архиепископ Лифляндский, публично зачитал свой перевод *Послания к Римлянам*, который был издан в Москве в 1794 г. и стал первой русской книгой *Нового Завета*, появившейся на свет. Затем начался новый этап в деле создания русского перевода Библии – активная деятельность *Библейских обществ* [Мень 2002: 418].

4. Переводческая работа Библейских обществ в России

Вскоре после основания *Британского библейского общества* (1804 г.) деятельность его коснулась и России. Это было связано с развитием миссионерства. С 1810 г. *Британское общество* начало свою деятельность и среди *Эстляндии* и Финляндии. Представитель общества пастор Патерсон, приехавший в Петербург, встретил здесь весьма сочувственный прием, особенно в лице главноуправляющего духовными делами иностранных исповеданий князя А.Н. Голицына – человека, близкого к императору Александру. Император Александр утвердил доклад князя Голицына и проект об учреждении в Петербурге *Библейского общества* 6 декабря 1812 г. Произошло это в переломный момент для Российской империи под конец Отечественной войны 1812 г [Тихомиров 2007:12–13].

Общество распространяло Библии на славянском языке, издаваемые с согласия Святейшего Синода. Одним из приоритетов было распространение Библии среди языческих народов России. *Священное писание* печатали на нескольких иностранных языках для немцев, поляков, финнов, латышей, армян, греков и пр. Кроме того, *Общество* должно было продавать издаваемые книги по максимально дешевой

цене и раздавать их бесплатно малоимущим (пострадавшим во время войны, военнопленным, заключенным в тюрьмах, ссыльным и всем страждущим и бедствующим). Все это было возможно благодаря подписке и единовременным пожертвованиям. Важной составляющей деятельности провозглашалась внеконфессиональность и открытость для всех вероисповеданий. [Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона].

В 1815 г. появилась возможность осуществления перевода Библии на русский язык. Император Александр I выразил свое благоволение к деятельности *Общества* и затем *по собственному движению сердца своего* повелел президенту, чтобы он предложил Святейшему Синоду искреннее желание его величества – *доставить и россиянам способ читать слово Божие на природном своём российском языке, яко вразумительнейшем для них славянского наречия, на коем книги Священного Писания у нас издаются* [Чистович 1899 (I)].

Первоначальным переводом занимались священники Г.П. Павский (Евангелие от Матфея), ректор Санкт-Петербургской семинарии архимандрит Поликарп (от Марка), бакалавр Академии архимандрит Моисей (от Луки) и архимандрит Филарет (от Иоанна). После создания и пересмотра перевода в Академии, он передавался в особый комитет, учрежденный при *Библейском обществе*. В 1818 г. появилось первое издание русского перевода *Четвероевангелия* параллельно на русском и церковнославянском языках, встреченное с энтузиазмом и мирянами и духовными. 3 июля 1819 г. с разрешения государя вышло стереотипное издание *Четвероевангелия* в малом формате без славянского текста с русским переводом *Деяний Апостольских*. В 1821 г. на русском языке вышло издание *Четвероевангелия*, дополненное книгой *Деяний Апостольских* и первыми десятью посланиями, а также *Откровением св. Иоанна Богослова*. *Общество* старалось издать Библию на русском языке целиком. С этой целью в 1820 г. в петербургской академии решили переводить Ветхий Завет, при этом часть работы, т.е. перевод *Исхода* – поручен был московской академии, а книга *Левит* – академии киевской. Уже в 1818 г. *Четвероевангелие* было напечатано в количестве 10000 экземпляров. При этом, согласно рекомендации государя, в 1821 г. Филарету, архиепископу Московскому, как наиболее опытному в трудах переводного комитета, была поручена работа над пояснениями. Филарет вместо отдельных пояснений *приложил* особое предисловие, которое давало общие рассуждения о характере перевода

и конкретные примеры осуществлённой работы [Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона].

Хватало и недовольств работой *Общества*. Римская католическая церковь признавала только *Вульгату* и не приветствовала обращение к другим текстам. Вдобавок, противники нового перевода Библии не понимали идею внеконфессиональности и христианского единства, и то, что перевод издавался не Святейшим Синодом, а *Российским Библейским обществом*. В мае 1824 г. князю А.Н. Голицыну пришлось покинуть пост президента *Общества* и Министра народного просвещения. 29 мая состоялось 79е заседание *Библейского общества*, ставшее последним. Новый перевод Библии обвинили богохульным, но *Общество* существовало пока Александр I покровительствовал его деятельности [Алевич 2019: 40–41, цит. по *Записки адмирала А.С. Шишкова*, 1868: 142].

Все-таки, в начале правления следующего императора Николая I, в апреле 1826 г. был подписан официальный указ о закрытии *Общества*. К тому времени работа над русской Библией была прекращена и *Общество* фактически ликвидировано. Тридцатилетие (1826–1856), следовавшее за закрытием *Российского библейского общества*, прошло с большими трудностями: были приостановлены работы над переводом *Священного Писания* на русский язык, продажи изданных библейских книг и даже несколько отдельных издания *Пятикнижия Моисеева* были сожжены. Профессор богословия *Санкт-Петербургского университета* Г.П. Павский тайно занимался переводом книг Ветхого Завета с еврейского текста вместе со студентами на протяжении пятнадцати лет. Затем алтайский архимандрит Макарий трудился над переводом книг Ветхого Завета с древнееврейского языка на русский, начиная с книги Иова, переведенной *Библейским обществом*. Заботясь о правильном толковании *Священного Писания*, Макарий снабдил перевод краткими примечаниями [Чистович 1899 (I)].

20 марта 1858 г., после смерти Николая I состоялось определение Святейшего Синода, утвердившее, что перевод на русский язык *необходим и полезен, но не для употребления в церквях, для которых славянский текст должен оставаться неприкосновенным* [Чистович 1899 (II)].

Таким образом, в 1860 г. был издан перевод *Четвероевангелия* на русский язык, а в 1862 – *Деяний и Посланий Апостолов с Апокалипсисом*. В 1860 г. духовные академии были приглашены к подготовке перевода Ветхого Завета с еврейского подлинника. Этим занялась Санкт-Петербургская духовная академия, при которой профессор

Священного Писания М.А. Голубев образовал особый комитет. Преподаватель еврейского языка в академии Д.А. Хвольсон и профессор греческого языка Е.И. Ловягин, Санкт-Петербургский митрополит Григорий в этом деле активно участвовали. Комитет занимался переводом с еврейского языка, но использовались и греческие тексты во всех тех случаях, когда это было нужно, переводчики пользовались также текстами сирийским, арабским, халдейским и *Вульгатой* [Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона].

Синодальная русская Библия в одном томе появилась в 1876 г. В ней сохранён порядок и состав греческой и славянской Библии. Канонические книги Ветхого Завета переведены с еврейского подлинника, а книги неканонические (апокрифические) – с греческого и латинского языков, в которых они сохранились, причем размещение неканонических книг такое же, как в греческой и славянской Библии. Произношение библейских имен не еврейское, а греческое, как это было обычно принято в России. Библия, изданная *по благословению Святейшего Синода*, отличается верностью и точностью, стремлением к буквальной передаче оригинального текста [Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона]. До сих пор этот перевод Библии является наиболее авторитетным и распространенным в России.

Советские годы (1918–1991 гг.) не благоприятствовали изданию Библии и осуществлению новых библейских переводов на русский язык. Тем не менее, соответствующая работа проводилась при каждой удобной возможности. На исходе НЭПа, используя относительную свободу для *Всероссийского союза евангельских христиан*, которая была кратковременной и обернулась масштабными гонениями, его председатель И.С. Проханов (1869–1935) занялся подготовкой *Синодального перевода* на новую (советскую) русскую орфографию. Она была напечатана в Ленинграде в 1926 и 1928 гг. Огромную роль в переводах, печатании и распространении Библии в советские времена играла *Русская каткомбная церковь* и Русская православная церковь за рубежом² В середине Второй мировой войны, а точнее в 1943 г. масштабные гонения религиозных организаций 1930 гг. сменились относительной терпимостью власти к официально признаваемым в СССР религиозным организациям, и стала осознаваться необходимость нового издания Библии.

² Подробнее об этом пишет Ю.В. Гераськин в монографии *Русская православная церковь, верующие, власть (конец 30-х — 70-е годы XX века)*.

В 1946 г., используя работу Проханова, Американское Библийское Общество напечатало *Синодальный перевод Библии* [Российское библийское общество].

XX-XI вв. – это время, когда перестройка объединила *Библийские сообщества* со всего мира. Страну наполнили потоки миссионеров из Европы и США. Новые Заветы и Библии раздавались практически всем желающим. Только в 1995–1998 гг. *Общество* выпустило *Священное Писание* в разнообразных изданиях общим тиражом более 2 млн. экземпляров. Всего же в 1991–2011 гг. было распространено 7 736 682 экземпляров Библии [Российское библийское общество].

Появились современные переводы *Священного писания* на русский язык для разных читательских аудиторий: Перевод *Радостная весть*, Перевод *Международной Библийской лиги* (1993–1996 гг.), *Новый русский перевод*, *Открытый перевод*, *Еврейский Новый Завет*, *Восточный перевод*, издания для детей, отдельные части Библии для слабовидящих, выполненные шрифтом Брайля, аудиоверсии Библии и тд. В последнее время всё больше вызывают интерес читателя *подстрочные переводы* библийских книг. Они дают совершенно новый уровень изучения текстов. Потому что подстрочный перевод – это, по сути, дословный перевод, в котором русский текст обычно размещается под текстом оригинального языка (еврейского, арамейского или греческого), при этом каждое русское слово расположено под греческим, поэтому такие переводы называются *подстрочными*. Преимущество подстрочного перевода заключается в том, что в таких изданиях можно проверить морфологический разбор слов, увидеть синонимы, посмотреть, как одно и тоже слово было переведено в разных библийских текстах, а на некоторых сайтах даже есть возможность сравнить разные переводы Библии [Pro Bible].

Заключение

В данном исследовании представлен краткий обзор библийских переводов, начиная от работ древних библийских переводчиков, повлиявших на первые славянские переводы до современных русскоязычных изданий Библии. Переводы библийских текстов на русский язык трудно переоценить, поскольку они сыграли ключевую роль как в духовной, так и в культурной истории России. Их значение выходит за пределы

религиозного контекста, охватывая широкий круг вопросов, связанных с развитием русского языка, литературы и духовного самосознания. Переводы *Священного Писания* способствовали доступу широкой аудитории к библейским текстам, которые ранее были понятны лишь ограниченному числу людей, владеющих церковнославянским языком или языками оригинала. В различные исторические эпохи переводы Библии выполняли разные функции и отвечали разнообразным общественным запросам. Древние переводы Библии преимущественно были продиктованы практическими потребностями церкви, что придавало им официальное и церковное значение. Дальнейшие переводы Библии в основном отражают изменения языка, культурные процессы и прежде всего – потребности общества. Современный период знаменует собой глобальную доступность *Священного Писания*, ставшую возможной благодаря достижениям науки и технологий.

Литература

- Алевич А.В., 2019, *К истории перевода Библии на русский язык*, Вестник Московского университета, Серия 22, Теория перевода, № 4, Москва, с. 38–48.
- Астафьев Н.А., *Опыт истории Библии в России в связи с просвещением и нравами* (https://azbyka.ru/otechnik/Nikolaj-Astafev/opyt-istorii-biblii-v-rossii-v-svjazi-s-prosveshheniem-i-nravami/1_2#note5, онлайн: доступ: 19.09.2024).
- Баталден С.К., 2014, *Русские библейские войны: современный перевод Писания и вопрос духовного авторитета* (англ. Batalden Stephen K., 2013, *Russian Bible Wars: Modern Scriptural Translation and Cultural Authority*, Cambridge), «Вестник Санкт-Петербургского университета. Философия и конфликтология», 1, СПб, с. 84–92.
- Библейские переводы*, Энциклопедический Словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, [в:] *Библиотека Вехи* (<http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>, онлайн: доступ: 09.09.2024).
- Валуйцева И.И., Хухуни Г.Т., 2012, «Понятность» и традиция: к вопросу о принципах библейских переводов на русский язык, «Вестник РУДН, Серия Теория Языка. Семиотика. Семантика», 2, Москва, с. 24–29.
- Благовестие, благая весть*, Этимологический словарь Крылова Г.А., [в:] ЛГΩ – лексикографический портал – сборник онлайн-словарей рус-

- ского языка (<https://lexicography.online/etymology/krylov/%D0%B5%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%B5>, онлайн: доступ: 09.09.2024).
- Гарбовский Н.К., 2004, *Теория перевода*, Москва.
- Гераськин Ю.В., 2007, *Русская православная церковь, верующие, власть (конец 30-х – 70-е годы XX века)*, Рязань.
- Гладков Б.И., 2004, *Толкование Евангелия*, Клин.
- Димопулос – История авторизованной версии Библии короля Иакова – 1611*, [в:] Esxatos.com (<https://esxatos.com/dimopulos-istoriya-avtorizovannoy-versii-biblii-korolya-iakova-1611>, онлайн: доступ: 09.09.2024).
- Добродеев В.В., 2021, *История перевода Библии на славянский язык, «Дошкольное и начальное образование: многообразие подходов»*, Материалы научной конференции, Часть 2, Ярославль, с. 201–205.
- Евсеев И.Е., 1916, *Очерки по истории славянского перевода Библии*, [в:] *Азбука веры* (https://azbyka.ru/otechnik/Ivan_Evseev/ocherki-po-istorii-slavjanskogo-perevoda-biblii/#source, онлайн: доступ: 09.10.2024).
- Записки адмирала А.С. Шишкова*, предисл.: О. Бодянский, 1868, Москва.
- Камчатнов А.М., 1998, *История и герменевтика славянской Библии*, [в:] *Азбука веры* (<https://azbyka.ru/otechnik/Biblia/istorija-i-germenevtika-slavjanskoj-biblii/>, онлайн: доступ: 19.10.2024).
- Кирилл и Мефодий*, Энциклопедический Словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, [в:] *Библиотека Вехи* (<http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>, онлайн: доступ: 09.09.2024).
- Летова И.А., 2001 *Заметки по поводу новейших переводов Евангелия на русский язык* (<https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/21659/1/us2001-07.pdf>, онлайн: доступ: 09.10.2024).
- Литературный энциклопедический словарь*, 1987, (ред.) В. Кожевникова, П. Николаева, Москва, с. 53.
- Мень А., 2002, *Переводы Библии на русский язык*, Библиологический словарь, Москва, с. 418.
- Мень А., *Российское библейское общество*, Библиологический словарь, [в:] *Университетская библиотека online* (<https://biblioclub.ru/index.php?page=dict&termin=57177>, онлайн: доступ: 11.09.2024).
- Подстрочный перевод Библии*, [в:] *Pro Bible* (<https://probible.ru/>, онлайн: доступ: 12.08.2024).
- 200 лет Российскому Библейскому Обществу, [в:] *Российское библейское общество* (<https://biblia.ru/AboutUs/AboutUs-GoalsAndHistory/AboutUs-200yearsOfRBO.html>, онлайн: доступ: 11.08.2024).
- Рижский М.И., 2007, *Русская Библия: История переводов Библии в России*, Спб.

- Роль переводов Библии в становлении и развитии славянских литературных языков*, 2002, (ред.) Л.Н. Смирнов, Москва.
- Септуагинта*, [в:] *Большая российская энциклопедия* (<https://bigenc.ru/c/septuaginta-0a0d5b>, онлайн: доступ: 02.10.2024).
- Р. Снигирев, 2011, *Русские переводы Библии 1917 г.*, «Ежегодная богословская конференция Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета», 21(1), Москва, с. 227–234.
- Тихомиров Б.А., 2007, *Начало истории русского перевода Библии и Российское библейское общество*, Христианское чтение, Спб, с. 111–146.
- Хухуни Г.Т., Валуйцева И.И., Осипова А.А., 2015, *Переводы Библии: история и современность*, Москва.
- Цуркан Р.К., 2001, *Славянский перевод Библии Происхождение: история текста и важнейшие издания*, Спб.
- Чистович И.А., 1899, *Исторія перевода Библии на русскій языкъ Часть I* (https://azbyka.ru/otechnik/Iarion_Chistovich/istorija-perevoda-biblii-na-russkij-jazyk/1#note7, онлайн: доступ: 12.09.2024).
- Чистович И.А., 1899, *Исторія перевода Библии на русскій языкъ Часть II* (https://azbyka.ru/otechnik/Iarion_Chistovich/istorija-perevoda-biblii-na-russkij-jazyk/2, онлайн: доступ: 15.09.2024).
- Ястржембский С., Ермохин А., 2021, *Синодальный перевод Библии и Современный русский перевод: славянский евангельский контекст* (<https://cyberleninka.ru/article/n/razlichnye-perevody-biblii-problemasosuschestvovaniya/viewer>, онлайн: доступ: 15.10.2024).

Jewgienij Zubkow

ORCID ID 0000-0002-3300-6009

The Jan Kochanowski University of Kielce

The two duology masterpieces and new dimensions of social banditry

Keywords: social banditry, Soviet folk hero.

Abstract: The paper focuses on Hodja Nasruddin and Ostap Bender, the two Soviet folk heroes who were studied as ‘social bandits’ from the perspective of latent and indirect resistance to the state. In “The Disturber of Peace”, the first part of L. Solovyov’s duology, Hodja Nasruddin can be considered as a ‘tricker’ and ‘the primitive resistance fighter’ whereas in “The Enchanted Prince” he transforms into ‘the noble hero’ and manifests divine involvement into criminal activity as a new dimension of ‘social banditry’. Having transformed from a ‘social bandit’ in “The Twelve Chairs” into a ‘post-social bandit’ or ‘anti-social bandit’ in “The Little Golden Calf”, Ostap Bender embodies the dreams of average Soviet citizens about the re-distribution of property and being rich what was illegal in the state of equal poverty. The juridical classification of heroes’ deeds pursuant to the USSR Criminal Code was chosen as a verification indicator.

Russian cultural and language awareness versus ‘social banditry’

The analysed duologies, “The Tale of Hodja Nasruddin” by L. Solovyov and “The Twelve Chairs” and “The Little Golden Calf” by I. Ilf and E. Petrov belong to the classics of Soviet literature, retaining their popularity among present-day Russian-speaking readers. Being the subject of numerous researches in various philological disciplines, the duologies were strictly compared to each other few and far between, and never were taken into consideration from the viewpoint of ‘social banditry’.

In the Russian language, the word ‘бандит’ (‘bandit’) was reported before the word ‘банда’ (‘band’), first in 1712 – ‘бандитом учинен’ (‘made an

outlaw') (Chernyh 2004: 70). The word 'банда' was used actively in Russian after the January Uprising, the longest-lasting insurgency in the occupied Poland:

У нас в России термин Б. стал общеупотребителен со времени последнего польского восстания 1863 г., так как польские повстанцы называли свои отряды 'партиями' или 'бандами'. В смысле юридического термина слово Б., употребляемое некоторыми западными законодательствами, напр. французским, соответствует нашему термину 'шайка' (Jenciklopedicheski slovar' Brokgauza i Jefrona, online).

That time, the word 'банда' was associated in Russian cultural and language awareness with rebellion and accompanying criminal acts of any character. Contrarywise, in Polish cultural and language awareness, the word 'banda' was associated by gentry with lance fournie, solidarity, and insurgency, compare "banda, 'rota, agraja', 'orkiestra wojak' (...)" (Brückner 1957: 13) whereas for Polish peasants it could have also been connected with solidarity, "bandoch, bandos 'robotnik sezonowy na żniwa (...)" (Brückner 1957: 14).

As a juridical term, 'бандитизм' ('banditry') appeared in the Soviet state during the Civil War (декрет СНК РСФСР от 20 июля 1918 г. "О суде", Постановление ВЦИК от 20 июня 1919 г. "Об изъятиях из общей подсудности в местностях, объявленных на военном положении", Уголовный кодекс 1922 г.) being considered as 'участие в шайке' i.e. retaining the regulations of the Russian Empire (Maksimov 2017). Later, in 1927 ("Положение о преступлениях государственных") juridical regulations for 'banditry' were extended over *any forceful resistance to authority even without weapons*. Before legal regulations appeared, 'бандитизм' was considered just as 'counterrevolution' whatever it meant for Cheka officers (Rossi 1991, part 1: 23). Since then, in mass cultural and language awareness the word 'бандитизм' has been associated rather with large armed groups of criminal status than with any unarmed resistance to authorities.

The definition of 'бандитизм' underwent further juridical transformations in the Soviet Criminal Code of 1960 but, at the same time, the criminal code article ceased to be applied and special law enforcement departments were liquidated (Popova 2001). In the Russian Federation, 'бандитизм' remains a crime against state's safety (Article 209 of the Criminal Code of the Russian Federation) and trends to be connected with terrorism by some juridical postulates: unlike robbery, **banditry is a completed crime from**

the moment the group is organized, regardless of whether it has committed a crime or not. Even from such juridical perspective, ‘**extortion**’ (*вымогательство*) **as a crime committed by an organized group is excluded from ‘banditry’** (Попова 2001: 8).

In the 21st century, the word ‘*бандитизм*’ appeared in academic discussion of Russian-speaking researchers in meanings other than those traditional: 1) ‘*академический бандитизм*’ as inconsistent translation of ‘academic gangs’; 2) ‘*социальный бандитизм*’ as ‘political banditry of peasants movements’ after the concept of ‘social banditry’ proposed by E. J. Hobsbawm in his monograph “Primitive Rebels: studies in archaic forms of social movement in the 19th and 20th centuries” published in 1959; 3) ‘*социальный бандитизм*’ as a latent resistance to the state in anomy and formation of anarchist groups that aim to change state system (Ermolin 2018). The third meaning of ‘*социальный бандитизм*’ proposed by the Russian researcher is very near to the term ‘social banditry’ applied in this article (**latent practices of counteracting state regulations**) after English-speaking researchers who followed the ideas proposed by E.J. Hobsbawm and acknowledged their criticism by A. Blok.

Hobsbawm underlined the three main aspects of social banditry: 1) social discontent and closely connected phenomena; 2) “coexistence of banditry with more ambitious or general movements of social insurrection”; 3) “rather backward and primitive situations in which banditry is found to play the role of a movement or phenomenon of social protest and rebellion” (Hobsbawm 1974: 142). From an anthropological perspective, such aspects of ‘social banditry’ were called “The Robin Hood principles”:

The need to generate and perpetuate the noble robber, the good thief, or the social bandit is found in cultures around the world. Despite many local adaptations and inflections, at the core of the facts and fictions surrounding outlaw heroes remains the belief that he, or very occasionally she, robs the rich to give to the poor. The hope for a better world – however defined – continues to play a significant role in global politics, economy, and culture. (...) The dead hero then develops an afterlife that feeds back into the tradition, both keeping the legend alive and providing the basis for the heroization of the next individual to raise a sword, bow, or gun against an oppressive power (Seal 2009: 69).

Here, the ‘heroic outlaw’ assumes ‘the character of a national metaphor of protest’ (Lewin 1979: 116). Whomever ‘Robin Hood’ was or wasn’t, he fits

“three main types of bandits: the noble robber, the primitive resistance fighter, and the terror-bringing avenger” (Hobsbawm 1974: 143), and is considered in public very opposite to a criminal because he “does not transgress the rules of what the peasants accept as morality” (Hobsbawm 1974: 143). Moreover, R. White added to ‘social banditry’ the concept of ‘higher justice’ to justify breaking the law: “The social bandit is a man who violates the law but who still serves higher justice” (White 1981: 387). However, when ‘social banditry’ was aimed at political goals, bandits transformed into local rulers or state officials what was not uncommon (Fuoli 2024).

Besides such types of armed and forceful resistance to authorities based on traditional morality (that could have been prosecuted as ‘бандитизм’ according to the USSR Criminal Code), there are some additional sociocultural phenomena to be considered as ‘social banditry’. Anton Blok proposed that “there is much more to brigandage than just the fact that it may voice popular protest” (Blok 1972: 496). His positive development of Hobsbawm’s ideas initiated a new approach to ‘social banditry’, leading to the involvement of **indirect and latent ways of resistance** into ‘social banditry’:

(...) voiceless individuals in an unjust context may express their grievances vicariously. Specifically, it holds that individuals who perceive the system as unjust but lack political efficacy, express their anger against the system as support for actors whose behaviour disrupts the system’s functioning (Travaglio 2017).

Such ways of **indirect and latent ways of resistance** were called ‘*пособничество в бандитизме*’ (‘support for banditry’) in additional paragraphs to the discussed article of the USSR Criminal Code and were transferred later to the Criminal Code of the Russian Federation.

‘Social’ banditry’ in L. Solovyov’s duology “The Tale of Hodja Nasruddin”

The idea to compare Ostap Bender and Hodja Nasruddin is not new. In the Russian-speaking academic literature it is connected with works by M.N. Lipovetski (М.Н. Липовецкий) and E.A. Popov (Е.А. Попов) who have analysed the two characters as ‘*tricksters*’ (mediators of dual nature they have to overcome):

Насреддин, таким образом, регулярно нарушает установленные социальные нормы и запреты, добиваясь тем самым всевозможных благ, среди которых главное – любовь прекрасной Гюльжан, ‘беззаконно’ похищенной им из эмирского гарема (Роров 2014: 261).

Without going further into discussion, for the purposes of this research it is noteworthy to mention that the opinion about Ostap Bender and Hodja Nasruddin as ‘trickers’ was made on the basis of the first parts of the discussed duologies – “The Disturber of Peace” by Solovyov and “The Twelve Chairs” by Ilf and Petrov because there was a difference noticed with regard to the second parts of duologies. This allows to avoid unnecessary direct comparison of both literary masterpieces and to go straight to the point.

A folk tale hero Hodja Nasruddin, whose adventures were very popular in the Muslim world since the Middle Ages, was involved into the ‘class struggle’ by L. Solovyov in ‘The Disturber of Peace’ published in 1940. In this part, Hodja Nasruddin’s deeds could have been classified as ‘banditry’ pursuant to any variant of the USSR criminal code and fit well into the second main type of ‘social bandits’ proposed by Hobsbawm – ‘the primitive resistance fighter’.

In 1947 L. Solovyov was sentenced to 10 years in a forced labour camp for the terrorism against the Soviet state. The definition of articles connected with terrorism (‘организация и участие в выполнении’ ст. 64, ‘укрывательство и пособничество’ ст. 68, ‘недонесение’ ст. 89) was not formulated precisely and left much freedom for misinterpretation (Gorbunov 2006). “The Enchanted Prince”, the second part of duology, was probably written in the Dubravlag forced labour camp. The completed duology was published in 1956 being heartily welcome by audience. In the second part, there appeared another Hodja Nasruddin to match the first main type of ‘social bandits’ proposed by Hobsbawm – ‘a noble hero’ understood as ‘moral in an honest, brave, and kind way’ (not belonging to a high social rank). Moreover, here Hodja Nasruddin’s deeds could not have been classified by the USSR criminal code as ‘banditry’ with deaths and mass protests but as ‘*extortion*’ only. Such ‘*extortion*’ had to serve ‘higher justice’ – to give water to peasants from a lake that was won as a stake (Solovyov 2016: 26). The lake was a property obtained in a way that is legal according to all laws (private gambling was legal even in the USSR), and, to justify the ‘*extortion*’, Solovyov introduces ‘divine involvement’ called ‘Uwaisi’ in Islam that was given to Hodja Nasruddin.

‘Uwaisi’ is a transition of spiritual knowledge between individuals without meeting in real life, from the dead to the living that can be given by Al-Khidr personally (Shangaraev 2020: 87–90). Solovyov introduces Al-Khidr as ‘*Турахон*’ who has lived for hundreds of years and many lives and knows every moment of Hodja Nasruddin’s life:

(...) возьми и присоедини к тем ста пятидесяти таньга, о которых не знает твоя жена (Solovyov 2016: 19). Знай, что я мысленно сопутствую тебе во всех твоих скитаниях, соучаствую во всех твоих делах. Где бы ты ни был, чтобы ты ни делал – все, до последнего слова, оброненного тобой, доходит до меня и запечатлевается в мое памяти, чтобы затем переплавиться в добродетельное размышление. Во мне ты видишь как бы самого себя, но уже перешедшего в заключительный срок земного бытия (...) (Solovyov 2016: 20).

The issues of faith and law were presented by Al-Khidr to Hodja Nasruddin in a very specific way: whereas Islam is a ‘common faith’, ‘individual’ faith is more important to tell the difference between good and evil:

Но каждому из живущих открывается еще своя особая, частная вера, существующая только для этого человека. (...) Познай свою веру, и тьма станет для тебя светом, путаница – ясностью, бессмыслица – соразмерностью (Solovyov 2016: 19).

Here, the idea of divine involvement into criminal activity does not correspond with a ‘noble hero’ and resembles similar phenomena of the manifestation of ‘criminal divine involvement’ observed for Cosa Nostra leaders (Merlino 2013: 217; Dino 2014: 71–74) that are strange to explain from the common-sense perspective. Anyway, such divine involvement into criminal activity of a ‘social bandit’ Hodja Nasruddin gives grounds to suggest new dimensions of ‘social banditry’ that haven’t been studied before.

‘Social banditry’ in I. Ilf and E. Petrov’s duology “The Twelve Chairs” and “The Little Golden Calf”

In contrast to Hodja Nasruddin, Ostap Bender does not feel divine involvement into criminal activity. In ‘The Little Golden Calf’, the second part of

duology by Ilia Ilf and Evgeni Petrov, this main character (an experienced criminal and impostor) only pretends to contact with Prophet Samuel (Ilf, Petrov 2015: 419) and paradoxically confesses 'being Jesus Christ in a town for a couple of days' (Ilf, Petrov 2015: 538) what implies his atheistic position common that time.

However, from the perspective of the USSR Criminal Code, the same transformations in hero's behaviour are observed here from part to part as in L. Solovyov's duology: whereas in "The Twelve Chairs" Bender's deeds could have been considered as 'banditry' or 'terrorism', in the "The Little Golden Calf" it changes for 'extortion' i.e. *the classification of acts changes criminals into offenders*. In the first part of duology, Ostap Bender initiates a 'terrorist organization' called "The Union of Sword and Plowshare" ("Союз меча и орала") to collect money in hunt for lost treasures (Ilf, Petrov 2015: 123–132). In the second part, he and his gang only illegally participate in mass activities, trying not to 'disturb the peace' (Ilf, Petrov 2015: 415–433]. The gang was organized by Bender for blackmail, its only aim was to obtain money 'in a comparatively legal way', plainly speaking – **to steal from a thief**.

Such changes in plot in both duologies do not give grounds for considering the authors 'social bandits' in terms of latent practices of counteracting state regulations or indirect and latent ways of resistance. The authors as acute observers should have been aware of political situation in the country and may have deliberately changed the heroes from 'criminals' to 'offenders' after comments made by the readers or soviet censors. Indeed, for unknown purposes in the second part Solovyov may have introduced criminal ideology that he experienced in the Dubravlag forced labour camp but further research is needed to determine the degree of deliberateness. Ilf and Petrov were journalists and satirists before they became popular and reputable writers, there are no grounds to suggest any deliberate latent practices of counteracting the Soviet state regulations. Anyway, there were attempts to accuse the authors of terrorism during the publication of "The Little Golden Calf" in parts in a monthly journal "30 дней" in 1931. The masterpiece was called then 'a libel on the Soviet Union' what also delayed the release of a book (Odesskij, Fel'dman 2015: 221–222). The only guilt of the authors was the introduction of a fictional character who met the demands of the mass audience and **became a folk hero and 'post-social bandit'**.

As mentioned above, the situation when 'social bandits' become authorities and have to stop previous activities is not rare. The Soviet state was

founded by former criminals including ordinary bandits who called robberies 'expropriation acts' under the banner of 'higher justice':

Камо в этой акции был исполнителем, организатором этого разбойного нападения был Сталин, а будущие советские министры Литвинов и Семашко были арестованы при попытке обменять награбленные на Эреванской площади рубли на иностранную валюту (Chalidze 1977: 39).

At the end of class struggle as the justice had its way and all citizens were equally poor, it should be suggested that there is nothing to look for in the Soviet state from the perspective of 'social banditry' because according to the USSR ideology and the Criminal Code **being rich was a crime. Here appears a folk hero whose only ideological intention is the appropriation of someone else's property in a 'comparatively honest way' and immigration** 'with a million' to a place with a better climate (Rio de Janeiro for Ostap Bender). In the light of Hobsbawm's theory, such hero cannot be considered the primitive resistance fighter just because he wants to escape and not to fight. Nevertheless, such hero meets the expectations of the mass audience because Bender's morality/ethics/worldviews/ or just a common-sense perspective reflects the average soviet morality and attitude towards someone else's property rooted in times of the Russian Empire: in rural communities the property rights were violated when such property was not connected with the interests of the community or its members, in such cases theft and fraud were often the matter of boast characteristic of other classes (Chalidze 1977: 299).

Such morality adopted from the previous social system considered it as ordinary theft when a customer stole in a store but at the place of work such stealing was seen as just only 'taking of own part of socialist property' from the point of ethics. Moreover, at work raw materials and spare parts for machines, tools, laboratory devices, tables and chairs, books etc. were 'taken' from other departments without any urgent need to use it at the moment but 'to lay aside' (Chalidze 1977: 302). Hence, meeting the need for a folk hero in a post-class society in which everybody is poor, Ostap Bender appears as a 'post-social bandit' or 'anti-social bandit'. It can be added that the features of such hero were predetermined by the society itself and its morality.

Conclusions

The two duology masterpieces were analysed from the perspective of 'social banditry' of their main characters, the Soviet folk heroes Hodja Nasruddin and Ostap Bender. It was noticed that the term developed in English does not correspond well with Russian cultural and language awareness and, hence, is not acknowledged by Russian-speaking researchers in sociological and philological disciplines. However, the analysis of selected deeds of the heroes and their classification pursuant to the USSR Criminal Code allowed to verify the obtained results positively. It has been shown that in both duologies its authors changed criminals in the first parts into offenders in the second ones by making 'banditry' simple 'extortion': the heroes do not 'disturb the peace' but still commit criminal deeds in the name of higher justice.

Being considered a 'trickster' and 'the primitive resistance fighter' in "The Disturber of Peace", Hodja Nasruddin becomes a 'noble hero' in "The Enchanted Prince" who feels divine involvement into criminal activity and chooses latent, indirect, and invisible ways in the name of higher justice. Such divine involvement in breaking the law within class struggle allows to suggest a new dimension of 'social banditry'.

The same change from part to part was observed for Ostap Bender. Committing crimes classified as 'banditry' in the USSR criminal Code in "The Twelve Chairs"; in "The Little Golden Calf" he converts into an offender who 'ideologically fights for banknotes' what was illegal in the state of overall and almost equal poverty. In terms of 'social banditry', Ostap Bender can be called a 'post-social bandit' or 'anti-social bandit' because he latently and discreetly counteracts the state regulations introduced by former 'social bandits'. The most remarkable is Ostap Bender's popularity with many generations of Soviet and post-soviet readers what may reflect the morality of the society and its toleration towards the appropriation of someone else's property.

References

- Brückner A., 1957, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Blok A., 1972, *The peasant and the brigand: social banditry reconsidered*, "Comparative Studies in Society and History", 14, pp. 494–503.
- Chalidze V., 1977, *Ugolovnaja Rossija [Criminal Russia]*, New York.

- Chernyh P. Ja., 2004, *Istoriko-jetimologičeskij slovar' sovremennogo russkogo jazyka. V 2-h tomah* [Historical and Etymological Dictionary of the Modern Russian Language. In 2 volumes], Moscow.
- Dino A., 2014, *La mafia devota: Chiesa, religione, Cosa Nostra*, Rome.
- Ermolin I. V., 2019, *Fenomen soprotivlenija: ot spontannogo projavlenija k kompleksnym otvetam* [The phenomenon of resistance: from spontaneous manifestation to complex responses], "Zhurnal sociologii i antropologii", 22 (4), pp. 141–165.
- Fuoli F., 2024, *Banditry in Global Social History*, "The Historical Journal", Vol. 67, Special Issue 4, "Global Social History: Class and Social Transformation in World History", pp. 803–825.
- Gorbulov Ju. S., 2006, *Ugolovno-pravovaja klassifikacija terrorizma: istorija, teorija i praktika* [Criminal and legal classification of terrorism: history, theory, and practice], "Zhurnal rossijskogo prava", 12, pp. 98–107.
- Hobsbawm E. J., 1974, *Social Banditry*, "Rural Protests: Peasant Movements and Social Change", pp. 142–157.
- Jenciklopedičeskij slovar' Brokgauza i Jefrona* [Brockhaus and Efron Encyclopaedic Dictionary] (ЭСБЕ/БАНДА, отряд – Викитека, online, accessed 24.09.2024).
- Il'f I., Petrov E., 2015, *Dvenadcat' stulev. Zolotoj telenok* [The Twelve Chairs. The Little Golden Calf], Moscow.
- Lewin L., 1979, *The oligarchical limitations of social banditry in Brazil: the case of the 'good' thief Antonio Silvino*, "Past & Present", Vol. 82, No. 1, pp. 116–146.
- Maksimov P. V., 2017, *Bor'ba s banditizmom v sovetskom gosudarstve dovoennogo perioda: zakonodatel'noe regulirovanie i pravoohranitel'naja dejatel'nost'* [The fight against banditry in the Soviet state of the pre-war period: legislative regulation and law enforcement activities], Moscow.
- Merlino R., 2013, *In the Name of the Godfather. A Study of the Role of Religious Rituality and Performativity in the Sicilian Mafia*. Ph.D. Thesis at the University of Strathclyde.
- Odesskij M. P., Fel'dman D. M., 2015, *Miry I. A. Il'fa i E. P. Petrova: Očerki verbalizovannoj povsednevnosti* [The Worlds of I. A. Il'f and E. P. Petrov: Essays on Verbalized Everyday Life], Moscow.
- Popov E. A., 2014, *Hodzha Nasreddin i Ostap Bender: obraz trikster a v sovetskoj literature* [Hodja Nasiruddin and Ostap Bender: the image of a trickster in Soviet literature], [in] *Rossija i Vostok: kul'turnye svjazi v prošlom i nastojashhem: materialy Mezhdunar. nauch. konf. (IX Kolosnicynskie chtenija)*, Ekaterinburg, pp. 259–262.
- Popova O. A., 2001, *Problemy differenciacii otvetstvennosti za banditizm (istoričeskij i ugolovno-pravovoj aspekty)* [Problems of Differentiation of Re-

- sponsibility for Banditry (Historical and Criminal Law Aspects)*], Ural'skaja gosudarstvennaja juridicheskaja akademija, avtoreferat na soiskanie uchenoj stepeni kandidata juridicheskikh nauk. Ekaterinburg.
- Rossi Zh., 1991, *Spravochnik po GULAGu*. [A GULAG handbook], Moscow.
- Seal G., 2009, *The Robin Hood Principle: Folklore, History, and the Social Bandit*, "Journal of Folklore Research", 1, pp. 67–89.
- Shangaraev R.R., 2020, *Istorija sufizma [The History of Sufism]*, Kazan'.
- Solovyev L., 2016, *Povest' o Hodzhe Nasreddine. Ocharovannyj princ [The Tale of Hodja Nasruddin. The Enchanted Prince]*, Moscow.
- Travaglino G., 2017, *Support for Anonymous as vicarious dissent: Testing the social banditry framework*, "Group Processes & Intergroup Relations", Vol. 22, No. 2, pp. 163–181.
- White R., 1981, *Outlaw Gangs of the Middle Border: American Social Bandits*, "Western Historical Quarterly", Vol. 12, No. 4, pp. 387–408.

Niniejsza publikacja to zbiór opracowań dotyczących języka i kultury. Zagadnienia poruszane przez autorów obejmują komunikację, semantykę, wartościowanie językowe, także translację. Czytelnik odnajdzie w monografii ciekawie przeanalizowane zagadnienia z zakresu różnych kultur, sposobu dokonywania tłumaczeń i narzędzi wykorzystywanych w tym procesie. Może także zapoznać się z polemiką autorów z przyjętymi normami leksykalnymi lub komunikacyjnymi.

Autorzy opisują zarówno współczesne problemy językowe i kulturowe, jak i odnoszą się do zmian komunikacyjnych oraz znaczeniowych, które zaszły na przestrzeni lat. W części tekstów przedstawiono zagadnienia związane z metodologiami językoznawczymi, co wydaje się wyjątkowo istotne w kontekście dynamiki zmian zachodzących we współczesnych systemach komunikacyjnych na całym świecie.

ISBN 978-83-67209-85-4

9 788367 209854